
Les dones a l'ombra de la construcció europea.

*DE FEMMES POUR L'EUROPE AL LOBBY
EUROPEU DE DONES*

JÚLIA MANRESA NOGUERAS

Pasqual Maragall
LLEGAT PASQUAL MARAGALL

Recerca per al programa Llegat Pasqual Maragall
de la Fundació Catalunya Europa

Les dones a l'ombra de la construcció europea.

*DE FEMMES POUR L'EUROPE AL LOBBY
EUROPEU DE DONES*

JÚLIA MANRESA NOGUERAS

Màster d'Història Contemporània i Món Actual
Universitat de Barcelona
CURS 2022-2023
TUTORA: Paola Lo Cascio
ESTUDIANT: Júlia Manresa Nogueras

Primera edició: desembre 2023

Fundació Catalunya Europa
Carrer Sant Eusebi 48-50 baixos local 3
08006 Barcelona
info@catalunyaeuropa.net
www.catalunyaeuropa.net

Disseny: HOBRA
www.hobradesign.com

Correcció: Gabriel Genescà Dueñas

ISBN: 978-84-09-46830-0

Aquesta obra està subjecte a una llicència de reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 Internacional de Creative Commons

Índex

1. Introducció: preguntes i plantejament de la recerca	8
1.1 Metodologia i fonts de recerca	11
2. Marc històric	15
2.1 La construcció i la integració europea	15
- Les primeres eleccions directes al Parlament Europeu	17
- El debat previ i la signatura del Tractat de Maastricht	20
- L'entrada en funcionament del mercat únic	24
2.2 La segona onada feminista a Europa	26
- El feminisme institucional i les conquestes de drets	27
- L'Any Internacional de la Dona i l'agenda institucional	30
- Les primeres organitzacions de dones en clau europea	32
3. Femmes pour l'Europe	36
3.1 Dels discursos a l'acció	49
3.2 La llavor que va sobreviure a Ursula Hirschmann	54
4. El Lobby Europeu de Dones	57
4.1 El perquè d'un lobby	60
4.2 Objectius i línies d'acció	63
5. Les fundadores a l'ombra	67
5.1 Ursula Hirschmann i Femmes pour l'Europe	67
5.2 Fausta Deshormes La Valle i el Servei d'Informació a les Dones	75
- El Servei d'Informació a les Dones	82
5.3 Jacqueline Nonon i l'Oficina del Treball de la Dona	86
5.4 Éliane Vogel-Polsky i l'article 119	93
5.5 Jacqueline de Grootte i el Lobby Europeu de Dones	104
6. Conclusions	111
7. Fonts i bibliografia	116
- Arxius i fons	116
- Bibliografia	116
- Fonts audiovisuals	120
- Entrevistes	120
8. Annex	121

I. Introducció: preguntes i plantejament de la recerca

“Quan les dones plantegen les preguntes, el passat adopta formes noves.”

Karen Offen
Feminismos europeos (1700-1950).
Una historia política

La idea inicial d'aquest treball té un origen periodístic. Una mica com a fruit de la vocació irrefrenable de periodista de “destapar” el que és nou i desconegut, va sorgir la voluntat de localitzar, identificar i presentar les dones que han contribuït a la creació de la Unió Europea. Quan una passeja pels passadissos interminables de la seu del Parlament Europeu a Brussel·les cercant la sala correcta, acostumen a ser noms d'homes els que serveixen de guia per orientar-se dins els edificis: Altiero Spinelli, József Antall, Willy Brandt, Konrad Adenauer o Paul-Henri Spaak. I si l'objectiu és anar a la Comissió Europea, aleshores cal desplaçar-se fins a la plaça de Robert Schumann, baixant a la parada de metro homònima. Si, en canvi, el nostre destí és el Consell Europeu, l'edifici és el Justus Lipsius. Fins que no sortim de l'Eurocambra, no topem amb Simone Veil, que dona nom a la plaça rodona on hi ha l'entrada a la seu del Parlament Europeu de Brussel·les.

Un sol nom de dona entre les ubicacions més prominents del barri europeu de la capital belga. On són la resta? No hi ha més dones que mereixin un espai públic o institucional a la capital de les institucions europees? En realitat, avui alguns dels noms més importants de la Unió Europea són dones. La presidenta de la Comissió Europea és una dona, Ursula Von der Leyen; també la del Banc Central Europeu, Christine

Lagarde, i fins i tot la del Parlament Europeu, Roberta Metsola. Però, qui han estat les seves predecessores? És que cap més dona, a part de Simone Veil, va participar activament en la construcció europea amb una contribució que mereixi ser reconeguda amb un edifici institucional? En definitiva, quina ha estat la contribució de les dones en la construcció d'un projecte polític, econòmic, social i cultural de la transcendència de la Unió Europea?

Totes aquestes són les preguntes que han motivat aquest treball. Si ens endinsem una mica més en la història de la construcció europea, ens trobarem fàcilment l'exaltació de la figura dels pares fundadors d'Europa, però s'ha d'anar força més enllà per trobar noms de dones. Els estudis de gènere i la pressió pública mateix han anat forçant una revisió de la història que, en el cas primer de la Comunitat i després de la Unió Europea, encara sembla molt incipient. La pàgina web de la Comissió Europea sembla buscar una equitat forçada quan bateja amb l'etiqueta "pioneres d'Europa"¹ un seguit de noms que no només han estat poc estudiats i divulgats, sinó que en alguns casos sembla que s'hi esmenten només per haver estat les primeres dones que van arribar a ocupar un càrrec determinat, amb una justificació mancada de profunditat analítica i també de bibliografia.

Tanmateix, en realitat, ja són diverses les investigadores que creuen que a la història de la Unió Europea li falten bona part de les seves protagonistes. Aquest treball vol inserir-se dins la incipient línia historiogràfica, oberta per historiadores com Silvana Boccanfuso, Anne-Laure Briatte, Éliane Gubin, Françoise Thébaud i Maria Pia di Nonno, que han començat a revisar el conjunt dels processos relacionats amb la construcció europea tenint en compte el component de gènere i el paper de les dones. I no ens referim només a dones a títol individual. La recerca de noms propis que ens vam plantejar de bon principi, influïda inevitablement per la cultura dels grans personalismes que impregna la historiografia sobre la Unió Europea ha derivat en un resultat diferent de l'esperat inicialment. Algunes de les dones que es van implicar més activament en el procés de construcció europea a partir de la dècada

1 Comissió Europea (s. a.): *Les pionniers de l'UE*. Disponible a: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/eu-pioneers_fr (data de consulta: 15 de maig de 2023).

dels anys setanta i fins a principi del segle XXI ho van fer de manera organitzada. Van ser fortes personalitats, individualment brillants, i des del primer moment van tenir clar que, per influir en l'agenda europea i en el procés de construcció comunitari, calia organitzar-se.

Així doncs, aquest treball contribueix al marc fixat per les historiadores esmentades amb l'estudi de l'organització Femmes pour l'Europe, fundada a Brussel·les l'any 1973 per Ursula Hirschmann (1913-1991), pensadora fonamental del federalisme europeu, antifeixista, activista i fundadora, junt amb el seu marit Altiero Spinelli, del Moviment Federalista Europeu. L'estudi d'aquesta organització és el fil conductor del treball i l'anàlisi de la seva trajectòria en vol ser una de les contribucions principals. Resseguir la vida de Femmes pour l'Europe, les seves integrants i la seva evolució ens permet no tan sols entendre com i per què un conjunt de dones amb un perfil destacat, divers, però també privilegiat, es van organitzar al voltant del projecte europeu per influir a l'escala més alta del procés de presa de decisions de la Comunitat Econòmica Europea, com s'anomenava aleshores. Abordarem quines van ser les seves reivindicacions i contribucions, i de quina manera van decidir organitzar-se per dur-les a terme. De l'estudi d'aquest grup es desprèn també l'estudi del Lobby Europeu de Dones (EWL, per les seves sigles en anglès). Analitzarem també la trajectòria d'aquesta organització que, com permet afirmar la documentació estudiada, prendrà el relleu de Femmes pour l'Europe.

Parlarem d'una organització de dones que era especial perquè les seves integrants formaven part de les esferes de les institucions de la Comunitat Econòmica Europea. No estaven a la perifèria, sinó al cor del procés que buscaven influir. Coneixien les estructures de poder, el funcionament d'unes institucions amb unes mancances evidents de legitimitat democràtica. Coneixien també les noves lleis i l'impacte en la vida de la ciutadania europea que tenia tot allò que s'estava forjant entre Brussel·les i Estrasburg, entre París i Roma. Algunes eren altes funcionàries de la Comissió Europea; d'altres eren acadèmiques i expertes reconegudes per les institucions i pels governs nacionals, i altres eren activistes amb una gran visió política i amb l'empenta indispensable per garantir el funcionament de qualsevol organització, per molt professionals que siguin les seves integrants.

Per tot això, la segona part del treball aborda els perfils més destacats de les integrants d'aquesta organització. D'una banda, perquè les seves trajectòries individuals ajuden a entendre i a explicar el caràcter de Femmes pour l'Europe i l'EWL. De l'altra, perquè són totes personalitats que, amb l'excepció parcial de Hirschmann, han estat poc reconegudes i, en canvi, presenten unes contribucions rellevants al projecte de construcció europea, i ho fan des d'una autonomia i un valor individual que obre la porta a la possibilitat d'aprofundir encara més en les seves figures i, per tant, d'encetar nous camins de recerca.

1.1 METODOLOGIA I FONTS DE RECERCA

D'entrada, és important destacar que la bibliografia disponible sobre aquesta qüestió és certament limitada, i encara més en català, castellà o anglès. Es troba principalment en francès i italià. Així doncs, a l'hora d'abordar el treball, el punt de partida ha estat la recerca de pistes en els pocs camins ja oberts. La investigació de la historiadora Silvana Boccanfuso ha estat clau per fixar aquest rumb. En la seva bibliografia sobre l'encara àmpliament desconeguda Ursula Hirschmann (Boccanfuso, 2021), Boccanfuso parla de Hirschmann com la instigadora del naixement del grup Femmes pour l'Europe i, com ja hem dit, aquest és el fil que estira aquest treball per identificar les figures més rellevants i delimitar la recerca a un marc assolible atenent el temps disponible per elaborar aquest treball. Per a això, una part fonamental d'aquest estudi ha estat una entrevista oral a Silvana Boccanfuso, que va derivar en una entrevista amb la també historiadora italiana Maria Pia di Nonno, que ha dedicat la tesi doctoral justament a una de les figures fonamentals d'aquest treball: Fausta Deshormes La Valle.

A partir d'aquí, són tres les fonts primàries fonamentals que nodreixen aquesta recerca. Les principals es troben a l'Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Són el Fons Fausta Deshormes La Valle (FDV), el Fons del Moviment Europeu (ME), el fons Femmes d'Europe (FDE) i el fons Altiero Spinelli (AS). Entre aquests quatre fons, està repartida la informació clau sobre l'organització Femmes pour l'Europe i també sobre

algunes de les protagonistes del treball. Una altra de les fonts consultades és el fons de Femmes d'Europe, que es troba als Arxius històrics de la Comissió Europea de Brussel·les. Allà ha sigut possible documentar la relació del grup estudiat amb la institució i la tasca d'un personatge fonamental d'aquest treball, Fausta Deshormes La Valle (1927-2013), que fou responsable del Servei d'Informació de la Comissió Europea i va recopilar i divulgar informació indispensable per al desenvolupament acadèmic, cultural i també polític de la Unió Europea.

Una altra de les fonts consultades ha estat l'Arxiu del Parlament Europeu, que conserva digitalitzats alguns articles sobre una altra de les figures importants de Femmes pour l'Europe, Jacqueline de Grootte, vincle essencial per entendre i l'estreta relació entre Femmes pour l'Europe i el European Women's Lobby. De fet, aquesta relació ha estat un dels objectius d'aquest treball, perquè investigacions anteriors, com la biografia d'Ursula Hirschmann, de Silvana Boccanfuso, havien apuntat en aquesta direcció però no ho havien arribat a verificar. Tampoc no en fa referència Claire Lafon, autora del capítol sobre el Lobby Europeu de Dones a *L'Europe, une chance pour les femmes?* (Briatte et al., 2019).

Finalment, també ha calgut consultar els documents disponibles sobre l'EWL, alguns disponibles en línia i d'altres al mateix Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència, repartits en diversos dels fons mencionats anteriorment. En tots aquests arxius, hem analitzat butlletins, cartes, actes de reunions, discursos, però també entrevistes i fonts audiovisuals que recullen actes d'aquesta organització. Els arxius històrics del Ministeri d'Exteriors de Bèlgica també han aportat un document clau per a l'elaboració d'aquest treball, el llibre que Femmes pour l'Europe va editar de cara a les eleccions al Parlament Europeu de 1979, amb pròleg del ministre d'Exteriors de l'època.

Més enllà d'aquestes fonts documentals, aquest treball també es nodreix de la recerca i divulgació d'investigadores franceses i de projectes com l'enciclopèdia digital de la Unió Europea, de la Universitat Sorbona de París, amb un capítol dedicat al gènere i a la Unió Europea. En aquesta mateixa universitat i dins del mateix projecte, s'emmarca el llibre ja citat *L'Europe, une chance pour les femmes? Le genre de la construction européenne* (2019), coordinat per les historiadores Françoise Thébaud, Éliane Gubin

i Anne-Laure Briatte. El plantejament inicial d'aquesta obra neix de les mateixes preguntes de recerca que aquest treball i ens ha servit per situar l'estat de la qüestió. Aquest llibre es va publicar per primera vegada l'any 2019 i ja adverteix que «la història de la construcció europea ha deixat en un “angle mort” la història de les dones i del gènere» (Briatte *et al.*, 2019, 12). Gràcies al llibre de Briatte, Gubin i Thébaud, també hem pogut situar històricament amb més rigor la figura d'Éliane Vogel-Polsky, ja que Éliane Gubin en va escriure una biografia per a l'Institut per la Igualtat entre Homes i Dones, vinculat al Govern de Bèlgica, que conté una entrevista amb Vogel-Polsky extremament útil per fer-se una idea completa de la importància i la complexitat d'aquest personatge.

Certament, la recerca i la bibliografia disponible són escasses, però m'atreveiria a dir que han agafat força en l'última dècada. De fet, el llibre de Silvana Boccanfuso ja aporta algunes novetats significatives en la recerca recollida per les autores franceses i entre les dates de publicació d'aquests dos llibres només hi ha dos anys de diferència. Aquesta ha estat una de les qüestions que vam abordar a l'entrevista virtual amb Silvana Boccanfuso, que ha servit com a font introductòria d'aquest treball. Hi hem d'incloure també una entrevista a Maria Pia di Nonno, que, com ja hem comentat, està finalitzant la seva tesi doctoral, centrada en la figura de Fausta Deshormes La Valle. Així doncs, aquest treball també ha consistit a consultar expertes que ho són no només per haver estat anys documentant-se sobre una qüestió desconeguda, sinó també perquè han estat les primeres a fer-ho, i la seva aportació obre un camí extraordinàriament valuós per a aquelles que el vulguem prosseguir.

A partir de tot això, i prenent de no com a referència el grup Femmes pour l'Europe, aquest treball s'emmarca temporalment entre la dècada dels setanta 70 i el primer decenni del segle XXI, un moment intens per a la construcció i la integració europees perquè és quan agafa empena el procés d'institucionalització i se n'estableixen també els pilars legislatius més importants, com el Tractat de Maastricht (1992) i la revisió en el Tractat d'Amsterdam (1997).

Per acabar, tres notes metodològiques, que pretenen facilitar la continuïtat de la lectura i la comprensió d'aquest treball. D'una banda, al llarg del treball es trobaran referències a Femmes pour l'Europe, el grup

de pressió iniciat per Ursula Hirschmann que fa de fil conductor de la recerca. Al mateix temps, però, Fausta Deshormes La Valle va editar una revista titulada *Femmes d'Europe*, que és tant font com objecte d'estudi d'aquest treball. Per evitar confusions entre el grup i la publicació, ens referirem a la revista amb les inicials *FdE* i al grup pel seu nom complet en francès, ja que el grup no es va identificar amb sigles en cap dels documents trobats i, en canvi, Deshormes sí que es refereix a la revista per les seves sigles en alguna ocasió.

En segon lloc, cal especificar que tant les fonts bibliogràfiques com les documentals per elaborar aquest treball es troben en diverses llengües en la seva versió original: francès, italià i anglès majoritàriament. Per facilitar-ne la lectura, les cites textuais han estat traduïdes al català.

Finalment, una nota sobre la citació de les fonts directes consultades i incloses a la recerca. Al llarg del treball, es reproduïxen parts dels documents consultats amb una citació directa i totes estan referenciades a peu de pàgina per facilitar-ne la identificació. En el cas de l'Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència, l'arxivista ha digitalitzat els arxius seleccionats a petició de l'autora del treball. Així doncs, disposem dels arxius digitalitzats en format PDF i se citen al llarg del treball amb la referència del document i la pàgina del PDF a què correspon el document en qüestió. Una vegada digitalitzats a petició dels investigadors, l'Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència els publica perquè siguin consultables per a tot el públic. Per tant, l'enumeració de les pàgines serà la mateixa per a qualsevol investigador que els consulti en línia. No és el mateix en el cas dels documents consultats als Arxius Històrics de la Comissió Europea a Brussel·les. En aquest cas, la consulta ha estat presencial i, en conseqüència, no s'indica cap número de pàgina a les referències a peu de pàgina, sinó només el codi de referència de classificació dels documents. Per a qualsevol eventual interès, el Ministeri d'Exteriors de Bèlgica envia per correu postal, a qualsevol persona que el sol·liciti, el llibre que van escriure diverses integrants del grup *Femmes pour l'Europe* l'any 1979 i que és una altra de les fonts documentals principals d'aquest treball.

2. Marc històric

2.1 LA CONSTRUCCIÓ I LA INTEGRACIÓ EUROPEES

Fem un primer apunt per detallar per què hem volgut parlar de “construcció i integració” europees i no només d’una de les dues.² Com explica Antonio Moreno Juste al capítol que dedica a aquesta qüestió en l’indispensable manual de relacions internacionals coordinat per Juan Carlos Pereira (Pereira, 2009, 562), sovint en funció de la tradició, de la interpretació o de la voluntat política s’escull una paraula o una altra, però no són neutres i no signifiquen el mateix. Per a aquest treball, és rellevant delimitar la diferència, d’entrada, per situar correctament les dones seleccionades i la seva aportació concreta, en un procés estudiat i interpretat d’una manera molt més àmplia.

La construcció europea s’entén des de les relacions internacionals com aquell conjunt d’iniciatives encaminades a aconseguir una unió més estreta dels pobles europeus amb l’ideal de la federació europea com a objectiu final. La creació de les institucions europees forma part d’aquest procés de construcció, però també les iniciatives culturals i polítiques orientades a aquesta fita. És aquí on s’emmarquen la feina del grup Femmes pour l’Europe i les contribucions de les dones que s’estudien en aquest treball.

D’altra banda, la integració europea té una connotació més econòmica, però també es pot entendre, des del punt de vista institucional i legislatiu, com el procés en què uns estats sobirans teixeixen voluntàriament unes relacions d’interdependència que els resten sobirania nacional a favor de la sobirania europea.

Tanmateix, aquest és un treball històric i, com apunta Moreno Juste, des de la perspectiva de l’historiador el terme *construcció* evoca un procés “llarg i dilatat en el temps” (*vid.* Moreno, a Pereira, 2009, 563); és un concepte més eteri –però no per això s’ha de convertir en un calaix de sastre on tot hi càpiga– que ens permet incloure-hi, per exemple, actors

² El mateix Paul Henri Spaak escrivia ja al 1950 que la paraula *integració* europea s’emprava com una “panacea” per a tots els problemes del continent (Spaak, 1950, 94).

no institucionals com les organitzacions de dones objecte d'aquest treball.

Feta aquesta puntualització, situem ara el marc històric del treball. Hem de remuntar-nos a principi dels anys setanta, en un moment en què la Comunitat Econòmica Europea encara estava decidint quina forma volia prendre i quin havia de ser el seu rol en el tauler geopolític global. Al mateix temps, però, era un moment d'una activitat intensa i de creixement del projecte europeu. Recordem que la Comunitat Europea del Carbó i de l'Acer (CECA)³ havia nascut l'any 1952 com un projecte econòmic i industrial que tenia molt de polític (Gavín, 2007). A partir d'aleshores, es va entaular un debat (Birrenbach, 1959) sobre si la idea de la comunitat europea havia de consistir en una integració només econòmica o també política (Laurent, 1972), un debat que, amb moments de més o menys intensitat, ha continuat fins avui. Als anys cinquanta, fracassa la idea de crear una Comunitat Europea de la Defensa, perquè és rebutjada per l'Assemblea Nacional francesa (Goormaghtigh, 1954).

També França es mostra escèptica a la idea del Benelux i d'una Itàlia intensament europeïsta de crear un mercat comú entre els sis integrants de la CECA. Però, finalment, l'any 1958 entra en vigor el Tractat de Roma⁴ i el federalisme europeu somia amb força. Ara bé, aquell mateix any arriba al poder a França l'exgeneral Charles de Gaulle, que té una visió d'Europa molt diferent de la dels federalistes. De Gaulle aposta per una Europa d'estats sobirans que no cedeixin autonomia política davant les institucions comunes (Segers, 2010).

La França de De Gaulle va ser molt crítica amb el procés d'integració política i econòmica europea. Fins i tot va deixar la cadira buida durant sis mesos l'any 1965, després de rebutjar les propostes perquè la Comunitat tingués els seus propis recursos financers (Moravcsik, 2000). Però De Gaulle va dimitir l'any 1969 i va obrir així una dècada d'oportunitats –i també d'incerteses– per a la Comunitat Europea. Fou el moment en què es donà llum verda a la primera ampliació del club, amb el sí a l'esperada

3 Resum del Tractat constitutiu de la Comunitat Europea del Carbó i de l'Acer (CECA). Disponible a: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:xy0022> (data de consulta: 6 de setembre de 2023).

4 *Traité instituant la Communauté Économique Européenne (1957)*. Disponible a: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/PDF/?uri=CELEX:11957E/TXT> (data de consulta: 6 de setembre de 2023).

adhesió del Regne Unit i també d'Irlanda, Dinamarca i Noruega, que es va oficialitzar l'any 1972 amb la signatura dels tractats respectius.⁵

Fou, però, un moment de crisi econòmica, que va motivar l'*Informe Werner*,⁶ un pla elaborat per l'aleshores primer ministre de Luxemburg Pierre Werner, que dibuixava els tres estadis necessaris per aconseguir la unió econòmica i monetària europea. Proposava una reforma gradual per arribar a utilitzar una sola moneda, que avui es considera una de les fites principals del projecte europeu. També en aquella època es va produir la crisi energètica de 1973, que va disparar els preus del petroli. Fou llavors quan el debat sobre el mercat únic europeu prengué més intensitat, perquè l'economia europea no se'n sortia. I, davant l'estancament global, la Comissió de Jacques Delors rebia les pressions de la primera ministra britànica Margaret Thatcher, que volia accelerar la creació del mercat únic europeu, una tasca que tot i això no culminaria fins al 1993.

Tots aquests factors empenyien cap a l'escepticisme respecte d'un projecte que no estava aportant la prosperitat econòmica promesa. Provocaven, d'alguna manera, una crisi de confiança en unes institucions europees inexpertes, desorientades i encara experimentals. Però la crisi també va servir perquè els actors claus d'Europa –França, Alemanya i el Regne Unit– s'adonessin que per separat no se'n sortirien. Una nova empenta europeïsta situà el debat en la necessitat que les institucions comunitàries i, en definitiva, el projecte europeu, guanyés més pes polític (*vid.* Moreno, a Pereira, 2009, 575).

Les primeres eleccions directes al Parlament Europeu

La marxa de De Gaulle, que sempre havia sigut partidari d'unes institucions intergovernamentals, i la feblesa democràtica d'un projecte amb problemes evidents d'integració empenyien el federalisme europeu a mobilitzar-se. Era possible aprofitar el *momentum* i aconseguir el sufragi

⁵ *Documents concerning the accession to the European Communities of the Kingdom of Denmark, Ireland, the Kingdom of Norway and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland* (1972). Disponible a: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L:1972:073:TOC> (data de consulta: 6 de setembre de 2023).

⁶ Werner, P. (1970): *Report to the Council and the Commission on the realization by stages of economic and monetary union in the Community*. Luxemburg, 8 d'octubre de 1970. Disponible a: https://ec.europa.eu/archives/emu_history/documentation/chapter5/19701008en72realisationbystage.pdf (data de consulta: 15 de maig de 2023).

directe. Importants veus, com les d'Altiero Spinelli o Hendrik Brugmans, cofundador del Moviment Europeu i primer president de la Unió de Federalistes Europeus, ja feia temps que insistien que sense legitimitat democràtica el projecte europeu no arribaria a bon port.

D'aquí que els caps d'estat i de govern tornessin a discutir sobre el sufragi directe al Parlament Europeu en una cimera a la Haia l'any 1969, de la qual va sortir un encàrrec a l'eurodiputat francès George Vedel perquè fes un informe sobre l'ampliació de poders de la cambra parlamentària. L'aleshores president de la Comissió Europea, Sicco L. Mansholt, s'hi va mostrar d'acord i finalment, després de moltes pressions i de les complicacions tècniques que suposen unes eleccions que encara avui es basen en les lleis electorals nacionals, els caps d'estat i de govern van decidir obrir les portes a l'elecció directa dels diputats i les diputades europeus.

Si fins aleshores els parlaments nacionals delegaven els membres a l'Eurocambra, a partir de 1979 seria la ciutadania europea qui podria votar directament els seus representants a eurodiputats (Nord i Taylor, 1979). Els comicis es van suscitar una gran expectativa i il·lusió. Per primera vegada, s'animava els ciutadans europeus a involucrar-se de manera directa en un projecte que fins llavors havia estat llunyà i, d'alguna manera, abstracte. També fou aleshores quan es van fixar oficialment i periòdicament les famoses i mediàtiques cimeres de líders europeus. És a dir, en general, la Comunitat Econòmica Europea buscava legitimar-se democràticament, després d'haver estat un projecte nascut de les elits polítiques i intel·lectuals, sense participació ciutadana. Les institucions europees van intentar acostar-se a la ciutadania a consciència, però la ciutadania organitzada també va intentar començar a fer pressió, a influir en les institucions —el que ara es coneix com “fer *lobby*”. De fet, al voltant de la Comunitat Econòmica Europea, i també de la CECA, altres actors, principalment econòmics, ja s'havien anat organitzant per fer *lobby* i influir en les decisions principalment polítiques i econòmiques que es preuien. A principi de la segona meitat del segle xx, ja havia nascut la poderosa confederació d'agricultors COPA, i tampoc no van restar indiferents al naixement de la CECA els propietaris de la indústria i altres patrons, que es van unir l'any 1958 en la Unió de Confederacions

Industrials i Patronals d'Europa (UNICE) –que encara avui és la patronal europea més gran i amb més poder d'influència davant les institucions, coneguda com a BusinessEurope (Nonon *et al.*, 2019, 33).

Amb les eleccions europees i, per tant, amb l'aprofundiment democràtic de la política i la presa de decisions de les institucions comunitàries, altres tipus de grups de caràcter social, com les organitzacions de joves, però també de dones, d'agricultors, de sindicats, de productors i de consumidors, etc., s'adonen que la manera més efectiva d'intentar influir en les polítiques europees és fer *lobby*. Curiosament, una de les protagonistes d'aquest treball, Jacqueline Nonon, és coautora d'un dels llibres més il·lustratius i pioners encara avui sobre el fenomen del lobbisme, especialment a l'entorn de la Comunitat Europea.

“Lloc d'influència de Brussel·les. Brussel·les, capital del *lobby* europeu. Tothom hi és. Tothom vol ser-hi. [...] En els orígens de la Comunitat [Europea], les principals organitzacions d'empresaris, treballadors i agricultors van establir la seu de la seva coordinació europea a Brussel·les. Aquestes organitzacions han anat evolucionant al llarg del temps, amb un volum creixent de casos a seguir, amb l'ampliació de la Comunitat a dotze, sense oblidar alguns actors de tercers països. S'han convertit en grans burocràcies. La presa de decisions col·legials allà és difícil i, quan cal expressar-se amb una sola veu, s'atura en el mínim comú denominador. Això explica, almenys en part, les agrupacions d'interessos que s'han anat formant paral·lelament des de l'auge del Projecte. La preocupació per l'eficiència és el motor d'aquest plantejament. Als darrers anys, s'han creat innombrables associacions d'aquesta manera.” (Ibídem, 93)

A les Eleccions al Parlament Europeu de 1979, es van escollir 410 membres, assignats als estats membres en funció de la seva població i agrupats en grups polítics paneuropeus. La cooperació entre partits polítics a escala internacional es remunta a les anomenades *aliances internacionals* socialistes de final del segle XIX, una fórmula que després van reproduir els partits democràtics de tradició cristiana, els liberals i,

finalment, els Verds. Per tant, d'alguna manera, abans de les eleccions europees alguns partits ja tenien les seves famílies internacionals. Però, si ens cenym únicament a la construcció europea, els partits van començar a cooperar en aquest àmbit i amb la integració política europea a les seves agendes des que l'any 1953 l'Assemblea de la CECA va agrupar els seus membres en funció de les seves afinitats polítiques, en comptes de les seves nacionalitats. Si cerquem les dates de la seva fundació, veiem que el Partit Socialista Europeu, el Partit Popular Europeu i el Partit Liberal Europeu van ser fundats entre els anys 1974 i 1976. Els altres grups, com els Verds o l'Esquerra, són posteriors al 1984 (Calossi i Cicchi, 2019).

És rellevant per a l'assumpte de què tracta aquest treball recordar que les primeres eleccions directes del Parlament Europeu són una fita política per a les dones europees, per tal com Simone Veil és escollida presidenta de la cambra. Ella és possiblement una de les poques dones reconegudes en les publicacions oficials i en la divulgació, junt amb Louise Weiss, la periodista i europarlamentària de més edat que esmenta Veil durant el seu discurs d'investidura (Pinder, 2007).

En aquestes eleccions de 1979, és escollit eurodiputat pel Partit Comunista Italià Altiero Spinelli, després d'haver estat membre de la Comissió Europea i haver-se guanyat el reconeixement com un dels pioners de la Unió Europea. També hi surt escollit eurodiputat per sufragi universal el francès Jacques Delors, encara que la seva trajectòria com a parlamentari europeu serà breu perquè al cap de dos anys passarà a presidir la Comissió Europea.

El debat previ i la signatura del Tractat de Maastricht

Tot plegat fa pensar que ens trobem en un període, ja des de mitjan anys setanta, no només de construcció, sinó de creació, de disseny i d'experimentació i, per tant, també de debat. El debat institucional a l'entorn de la idea d'Europa, de la unió europea i de la cooperació política hi és constant. N'és una prova el conegut *Informe Tindemans*,⁷ encarregat pels caps d'estat i de govern a l'aleshores primer ministre belga

7 Tindemans, L. (1976): "European Union. Report by Mr. Leo Tindemans, Prime Minister of Belgium, to the European Council". *Bulletin of the European Communities*, suplement 1/76. Disponible a: <http://aei.pitt.edu/942/> (data de consulta: 15 d'abril de 2023).

Leo Tindemans i publicat l'any 1975, que assenyala els passos a seguir per aconseguir la “Unió Europea”, amb la creació d'un executiu comunitari amb força real o l'elaboració d'una política exterior i de defensa, dos punts que avui encara són un ideal i no una realitat. Se'n fa ressò el mateix manifest de crida a la unió de les dones de Femmes pour l'Europe:

“Recentment, els caps de govern s'han compromès a celebrar eleccions europees per al 1978 i han encarregat al primer ministre belga, Sr. Tindemans, que elabori un informe sobre la unió política. Més tard, el Sr. Ortoli, president de la Comissió de les Comunitats Europees, ha afirmat en diverses ocasions que ha arribat el moment que Europa vagi més enllà de les polítiques europees parcials i impotents per «exercir plenament la nostra part en la sobirania col·lectiva», alliberant «les raons per viure i esperar d'una societat ofegada pel seu propi progrés».”⁸

En aquest ambient de debat institucional i de canvi constant s'emmarca el període que analitza aquest treball, i és també el que explica o dona sentit al naixement d'un grup de dones, relacionades directament o indirectament amb aquest procés, que reivindiquen el seu espai en el debat. En aquesta conjuntura, després d'una llarga trajectòria, viu un dels moments de més gran influència Altiero Spinelli, amb el conegut *Informe Spinelli*,⁹ que és el primer projecte de tractat de fundació de la Unió Europea, aprovat pel Parlament Europeu per una majoria aclaparadora l'any 1984, però rebutjat posteriorment pels estats membres (Burgess, 1984). Sense desmerèixer el recorregut i els mèrits d'una figura del federalisme europeu i de l'antifeixisme com Spinelli, serà interessant entendre i reconèixer la contribució d'Ursula Hirschmann en algunes de les idees de l'aleshores eurodiputat, com la historiografia recent

8 *Lettre d'accompagnement à l'Appel aux Femmes d'Europe* (1975). Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons ME. Referència ME-2274, 4.

9 “Draft Treaty establishing the European Union”. *Bulletin of the European Communities*, n. 2, p. 8-26, 1984. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities. Disponible a: https://www.cvce.eu/en/obj/draft_treaty_establishing_the_european_union_14_february_1984-en-0c1f92e8-db44-4408-b569-c464cc1e73c9.html (data de consulta: 6 de setembre de 2023).

ha posat de manifest, per exemple amb l'aportació de Silvana Boccanfuso.

En l'àmbit internacional, és bo recordar que ens trobem en l'última etapa de la Guerra Freda i que Ronald Reagan acaba de ser escollit president dels Estats Units (1981). Per tant, s'inicia un període d'escalada en l'enfrontament amb l'URSS que Europa esguarda amb preocupació i impotència. Dins d'Europa, Margaret Thatcher ha estat escollida primera ministra britànica i es proposa esmenar el sistema d'aportacions a la Comunitat Europea perquè el Regne Unit acabi obtenint l'anomenat "xec britànic" (1980), que retorna al Regne Unit part de la seva contribució al pressupost comú europeu.

Malgrat tot, és també un moment d'impuls per al projecte comunitari. Cal recordar que, a final dels anys setanta, Grècia, Portugal i Espanya fan la seva transició democràtica i, per tant, inicien també el camí cap a l'adhesió a la Comunitat Europea. Grècia n'esdevé el desè membre l'any 1981 i Espanya i Portugal han d'esperar fins al 1986. Continua, doncs, la construcció europea amb aquesta ampliació significativa cap al sud, que també ve acompanyada amb actors rellevants del nord, com l'arribada de François Mitterrand a la presidència de França (1981) o de Helmut Kohl a la cancelleria alemanya (1982) i, gràcies a l'empenta de Kohl i Mitterrand, l'any 1985 arriba al capdavant de la Comissió Europea Jacques Delors, que aviat serà conegut com a "Monsieur Europe".

Tots aquests noms coincideixen als anys vuitanta, una dècada fonamental per a la història de la construcció europea. No hem d'oblidar que llavors Spinelli ja estava treballant en el seu informe. Podríem dir que s'estaven redactant literalment les bases legals i polítiques de la Unió Europea tal com l'entenem actualment, encara que a Spinelli li hauria agradat fins i tot anar més enllà. És aleshores quan les cimeres europees s'esmercen en la redacció de diversos textos per a la constitució del mercat únic i de l'espai de lliure circulació europeu, amb la coneguda com a Acta Única Europea, que entra en vigor el 1987.

Tot plegat és el preludi de la redacció del Tractat de Maastricht, el tractat de la Unió Europea, una fita històrica sense precedents en un context internacional més que convuls, de canvi de paradigma: A principis

dels noranta es va enfonsar la Unió Soviètica, es va reunificar Alemanya i es van generar les condicions que farien esclatar el conflicte als Balcans. Malgrat això –o possiblement gràcies a tot això–, es produeix el moment en què neix la Unió Europea o, com assenyala el text del tractat:

“Resolts a salvar una nova etapa en el procés d’integració europea emprès amb la constitució de les Comunitats Europees, recordant la importància històrica que la divisió del continent europeu hagi arribat a la seva fi i la necessitat d’assenyar unes bases fermes per a la construcció de la futura Europa.”¹⁰

El Tractat de Maastricht és fonamental perquè dona pes polític a les comunitats europees creades fins aleshores. Encara que potser és el que es destaca menys d’aquesta fita històrica, aquest acord signat l’any 1992, i que entra en vigor el 1993, intenta esmenar el dèficit democràtic del projecte comunitari atorgant més poders al Parlament Europeu. I el més rellevant és que assenta les bases per a la unió econòmica i monetària, la moneda única i les polítiques comunes de la UE, com l’agrícola i la comercial (Farina *et al.*, 1995). Introdueix també el concepte de ciutadania europea, concedint a cada ciutadà el dret a viatjar lliurement i a viure a qualsevol país de la UE, a votar i presentar-se a les eleccions europees. També és rellevant destacar que, amb la signatura d’aquest tractat, la Unió Europea es marca cinc importants objectius, entre els quals hi ha el respecte als drets humans i a les llibertats fonamentals i el desenvolupament i la consolidació de la democràcia i de l’estat de dret.

En definitiva, el Tractat de Maastricht transforma les institucions existents i els processos de presa de decisions, i també genera noves necessitats polítiques, tant a escala nacional com comunitària (Baun, 1995). Els polítics han de prendre posició sobre quins són els seus posicionaments envers la Unió Europea i totes les seves prioritats, processos i objectius, des del punt de vista nacional. Al mateix temps, van apareixent reptes comuns, molts encara pendents de resoldre, com

¹⁰ Tractat de Maastricht de la Unió Europea (1992). Versió en castellà disponible a: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ES/TXT/?uri=celex%3A11992M%2FTXT> (data de consulta: 15 de maig de 2023).

la política comuna migratòria i d'asil, la política exterior i de defensa, la fiscalitat o la política industrial.

L'entrada en funcionament del mercat únic

Però si aquest tractat posa negre sobre blanc un projecte polític, una de les primeres mesures que el ciutadà pot experimentar personalment sobre què implica Maastricht i la creació de la Unió Europea és l'entrada en funcionament del mercat únic de serveis, capitals i persones. Maastricht dibuixa el full de ruta per impulsar una unió, des del punt de vista econòmic, sense precedents a Europa, considerada una de les fites més destacades de la Unió Europea, que justament enguany (2023) compleix trenta anys (Godby i Anderson, 2016). Garanteix que els serveis, les persones i els capitals puguin circular lliurement per tot el territori de la Unió Europea, amb la qual cosa estableix el que es coneix com “les quatre grans llibertats de la UE”.

La transcendència d'aquest moment històric en l'àmbit econòmic i dels drets de la ciutadania europea és evident. Els ciutadans, que fins ara eren espanyols, francesos o alemanys, passen a tenir dues ciutadanies legalment reconegudes, amb nous drets i noves llibertats. I és en aquest context que cal emmarcar el naixement de grans organitzacions paneuropees que busquen participar i influir en la creació institucional europea i en els seus debats, com l'harmonització de les regulacions del treball arreu d'Europa, la profunditat que ha de tenir l'Europa social, les competències del Parlament Europeu, les capacitats de la Comissió Europea o d'altres, com el paper d'Europa en l'ajuda al desenvolupament. Aquest punt és especialment rellevant en aquest treball, ja que justament el European Women's Lobby (EWL) neix oficialment l'any 1991. La Unió Europea comença a incidir directament en la vida dels ciutadans, és a dir, es genera una nova esfera d'espai públic en l'àmbit europeu,¹¹ amb una nova interacció entre la ciutadania i política, que la ciutadania organitzada vol ocupar.

Amb la creació del mercat únic continua l'ampliació de la Unió

11 European Women's Lobby (2015): *30 years of European Women's Lobby. Herstory*. Disponible a: <https://www.womenlobby.org/25-years-of-European-Women-s-Lobby?lang=en> (data de consulta: 20 de maig de 2023).

Europea. L'any 1995, s'hi incorporen Suècia, Àustria i Finlàndia, mentre altres països, com Noruega o Suïssa, viuen un debat polític intens sobre la seva adhesió a la UE. També se saben trobar vies intermèdies, com la dels països que formen part de l'Espai Econòmic Europeu però no de la UE, que són justament Noruega i Islàndia. La desigualtat entre els països europeus creix amb l'ingrés d'aquests països nòrdics, que tenen uns alts estàndards d'estat del benestar, més avançats que els dels països del sud. Al mateix temps, però, aporten una tradició política diferent, que incorpora a la jove política de la Unió Europea aquests alts estàndards, també en àmbits com la protecció del medi ambient i la igualtat de gènere.

Fent honor sempre a la idea que la construcció europea és constant, el Tractat de Maastricht no posa fi de cap manera al debat polític, sinó ben al contrari. Ràpidament sorgeixen iniciatives de reflexió que troben punts de millora i la necessitat de preparar la Unió Europea per a una ampliació futura. Cal recordar que s'acaba de dissoldre l'URSS i l'est europeu mira esperançat cap a la Unió Europea. Per això, l'any 1997, el Tractat d'Amsterdam fa èmfasi en el respecte de les llibertats i dels drets fonamentals, uns principis que hauran de ser comuns a tots els estats membres. També es posa l'accent en els drets socials, la protecció social i el dret a unes condicions de vida adequades. Torna a ser un moment de crisi econòmica, en què la ciutadania està preocupada per uns drets socials que la Unió Europea, allunyada dels problemes reals de la gent, fins ara no ha abordat. Novament se'n busca augmentar la legitimitat democràtica i s'atorga al Parlament Europeu el poder de votar determinades polítiques i de rebutjar la persona escollida pels caps d'estat i de govern per presidir la Comissió Europea.

Aquesta reforma a les portes del nou mil·lenni és fonamental també per al nostre treball, perquè és amb el Tractat de Maastricht que es consolida, entre els principis de la UE, el compromís "d'eliminar les desigualtats entre l'home i la dona i promoure la igualtat". A més, a l'article 13, la UE es compromet a adoptar accions adequades per lluitar contra la discriminació per motius de sexe, origen racial o ètnic, religió o convicció, discapacitat, edat o orientació sexual. També es reconeix explícitament a l'article 141 el principi d'igualtat de retribució entre treballadores i treballadors per a una mateixa feina o una feina d'igual

valor (*vid.* Folguera, a Pereira, 2009, 680).

Assolir aquestes fites no ha estat gratuït per a les dones europees. La igualtat entre homes i dones es reconeix com un principi i un compromís fonamental de la Unió Europea, però, tot i això, no es considera habitualment de la mateixa transcendència que el reconeixement d'altres drets i llibertats. Algunes de les dones que estudiem en aquest treball, com la jurista belga Éliane Vogel-Polsky (1926-2015), han acomplert un paper decisiu en l'obtenció d'aquest reconeixement per escrit als tractats fundacionals de la Unió Europea, com també la segona onada de feminisme europeu i la participació important de la dona en la política europea.

2.2 LA SEGONA ONADA FEMINISTA A EUROPA

“Tiempos revueltos” és el títol del desè capítol del clàssic de Josep Fontana *El siglo de la revolución*, la història del món des del 1914. Com recorda l'historiador català, la segona meitat del segle xx fou una època d'insatisfacció (Fontana, 2017, 245), sobretot a l'Europa occidental. Va ser l'època de les revoltes universitàries del maig del 68 a França, dels *hippies* als Estats Units; en definitiva, de la constatació que el sistema que havia de portar la prosperitat social després de la Segona Guerra Mundial encara estava molt lluny de fer-ho.

Per a les dones, encara hi havia més motius d'indignació. Si no articulaven les seves reivindicacions de forma autònoma, aquestes no les tenien en compte ni els partits o moviments d'esquerres, ni les dretes. Després de les reivindicacions de les sufragistes, la desigualtat no semblava haver-se reduït a la pràctica. De fet, el nou model capitalista les explotava encara més, en un món laboral que els reservava les feines més precàries i mal pagades. Però, com va dir la feminista nord-americana resident al Regne Unit Lois Graessle, també fou una època “d'innocència, entusiasme i creativitat”.¹² És el que es coneix com la segona onada feminista que arriba a Europa, impulsada per les reivindicacions dels

12 Cochrane, K. (2010): “Forty years of women's liberation”. *The Guardian*, 26 de febrer. Disponible a: <https://web.archive.org/web/20180202052156/https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2010/feb/26/forty-years-womens-liberation> (data de consulta: 20 de maig de 2023).

Estats Units, vinculades inicialment a la desigualtat econòmica i salarial de gènere, en una lluita que fou també “d’alliberament” cultural i social (Gubin *et al.*, 2004).

Les dones havien començat a arribar a les universitats; era un moment d’auge de publicacions femenines i feministes, seminaris sobre la situació de la dona i també reivindicacions tan importants com la legalització de l’avortament, amb el conegut *Manifeste des 343 salopes* (1971),¹³ per exemple a França, on centenars d’intel·lectuals, actrius i directores de cinema, entre d’altres, van declarar que havien avortat i reclamaven accés lliure a l’avortament i als mètodes anticonceptius. Un any abans, Germaine Greer publica *The Female Eunuch* i Kate Millett, *Sexual Politics*.

El feminisme institucional i les conquestes de drets

A la dècada dels setanta, el feminisme a Europa buscava influir directament en les polítiques i impulsar reformes legislatives que fessin de la igualtat de gènere una realitat. Com recull d’una manera especialment divulgativa el primer número de *Femmes d’Europe* (FdE),¹⁴ el butlletí informatiu del Servei d’Informació de les Organitzacions i la Premsa Femenines de la Comissió Europea que s’enviava a totes les organitzacions de dones dels països membres, a la primera meitat dels anys setanta bona part dels països de la Comunitat Europea impulsen diverses lleis relacionades amb la igualtat salarial en el món laboral entre homes i dones.

Al Regne Unit, l’any 1970 es va aprovar l’*Equal Pay Act* per la igualtat salarial i la van seguir altres lleis, com la *Sex Discrimination Act* i l’*Employment Protection Act*, per protegir les dones d’acomiadaments en cas d’embaràs. A França, aquesta legislació va arribar el 1973; a Irlanda,

13 El text íntegre del manifest, amb totes les seves signatures, inclosa la de Simone de Beauvoir, es pot consultar en línia a la pàgina web del diari on es va publicar originalment: “Le ‘Manifeste des 343 salopes’”. *Le Nouvel Observateur*, 5 d’abril de 1971. Disponible a: <https://www.nouvelobs.com/societe/20071127.OBS7018/le-manifeste-des-343-salopes-paru-dans-le-nouvel-obs-en-1971.html> (data de consulta: 20 de maig de 2023).

14 *Femmes d’Europe* (FdE) o *Women of Europe* és la revista i butlletí que el servei d’informació de la Comissió Europea per als mitjans i les organitzacions femenines va crear per iniciativa i sota la direcció de Fausta Deshormes La Valle. Va aparèixer l’any 1977 i va continuar fins al 1992. Editada en francès i anglès, recollia informació que es considerava d’interès per a les dones europees, des de nous debats o iniciatives en l’àmbit comunitari fins a nomenaments, sentències o naixements de noves organitzacions, i s’enviava a totes les organitzacions feministes o femenines que Deshormes La Valle havia localitzat en un treball previ de recerca, i també a aquelles que ho van sol·licitar a posteriori. Tota la documentació i les publicacions es poden trobar als Arxius Històrics de la Comissió Europea a Brussel·les, amb la sort que els números de la *newsletter* estan digitalitzats.

el 1974; a Bèlgica i als Països Baixos, el 1975. A Itàlia i a Alemanya, es va recollir a la constitució. Però també es van fer passos en altres àmbits. A Itàlia, es va impulsar la llei del divorci també el 1970. I França, llavors capdavantera intel·lectual d'Europa també en el moviment feminista, va suprimir l'autoritat legal masculina sobre els membres de la família aquell mateix any.

També és el moment en què retrobem un dels noms amb què ja ens havíem topat passejant pel barri europeu de Brussel·les: Simone Veil, que abans de ser la primera presidenta de l'Eurocambra va impulsar la llei que havien reclamat les 343 *salopes* el 1970. L'aleshores ministra de Salut va impulsar la que es batejaria en francès amb el nom de *Loi Veil*,¹⁵ que legalitzava l'avortament a França.

És a dir, les dones començaven a arribar no només a les universitats, sinó també (de manera molt minoritària) als ministeris. Ja no només feien política als carrers, als diaris i a l'ombra, sinó que també la feien a les institucions. Per tant, és natural que també que volgessin influir en les polítiques europees. Ara bé, les dones havien arribat a les institucions europees en posicions subalternes. Per exemple, com recorda Mauve Carbonell al capítol “Les femmes dans les premières années de la construction européenne” del llibre *L'Europe, une chance pour les femmes?* (Briatte *et al.*, 2019, 81), entre els anys 1952 i 1967 són difícils de quantificar les dones que treballaven a la CECA, però eren principalment intèrprets, secretàries o telefonistes. Eren feines “femenines”: encara els quedava lluny arribar a càrrecs de pes, com el de directora general, i era impensable que poguessin tenir pes polític institucional.

Segons dades del Parlament Europeu, abans que les eleccions a l'Eurocambra fossin directes i universals, les dones hi tenien una representació absolutament marginal.¹⁶ L'any 1952, només hi havia una parlamentària entre els 78 membres, la cristianodemòcrata neerlandesa Marga Klompé. El 1972, dels 148 membres de la cambra, només 5 eren

15 Légifrance (1975): *Loi n° 75-17 du 17 janvier 1975 relative à l'interruption volontaire de la grossesse*. Disponible a: legifrance.gouv.fr/loda/article_lc/LEGIARTI000006695557/1975-01-18 (data de consulta: 20 de maig de 2023).

16 European Parliamentary Research Service (2014): “Europe’s first women”. *Historical Archives*, 5 de març. Disponible a: <https://epthinktank.eu/2014/03/05/europes-first-women/> (data de consulta: 28 de maig de 2023).

dones, la majoria de la mateixa família política conservadora de Klompé. El percentatge es va disparar en les primeres eleccions directes a la cambra quan, del total de 410 seients, 68 els van passar a ocupar dones. Eren, doncs, el 15% de la cambra, un percentatge ja molt significatiu, tenint en compte que avui les dones representen el 39,4%.¹⁷

De manera molt minoritària, doncs, les dones van arribar a les institucions, tant nacionals com europees. Van lluitar per guanyar-se un espai que no se'ls va donar per descomptat en cap cas i es van guanyar el sobrenom de “femòcrates” (Briatte, 2020) per part d'alguns col·lectius feministes més radicals. L'Europa que s'estava institucionalitzant i construint progressivament va convertir-se en un altre dels marcs polítics on es podia reivindicar la igualtat. El febrer de 1966, 3.000 treballadores de la fàbrica nacional d'armes de guerra de Herstal (Bèlgica) van decidir fer vaga per exigir la igualtat salarial que els prometia l'article 119 del Tractat de Roma (1957) (Zancarini-Fournel, 2020). A partir d'aquesta conquesta, assolida no només pel centenar de dones que van fer vaga, sinó també gràcies a la jurista belga Éliane Vogel-Polsky, que va decidir elevar el cas a la justícia europea, la Comunitat Econòmica Europea es va veure forçada a fer passos en la mateixa direcció. L'agenda política comunitària venia impulsada per les agendes nacionals, però també per les reivindicacions que les associacions de dones van decidir elevar a l'àmbit comunitari.

L'avanç en la igualtat de condicions al món laboral fou, de fet, una de les principals preocupacions de les associacions feministes i de les institucions europees dels anys setanta, fins al punt que la Comissió Europea va crear l'any 1976 una divisió només per als afers relacionats amb el treball i la dona, sota la direcció de Jacqueline Nonon. La *newsletter Femmes d'Europe* (FdE) dedica gran part del primer número de l'any 1977, per exemple, a parlar dels passos assolits en aquesta direcció, tant en l'àmbit europeu com nacional. També trobem un seguit de documents del servei d'informació de la Comissió i del Moviment Europeu que divulguen què

17 Parlament Europeu (2019): “Women in the European Parliament”. Infografia. Disponible a: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20190226STO28804/women-in-the-european-parliament-infographics> (data de consulta: 28 de maig de 2023).

ha fet Europa per les dones, especialment en l'àmbit laboral i salarial.

“La Cort reconeix a l'article 119 un caràcter imperatiu i considera que la prohibició de les discriminacions entre treballadors masculins i femenins implica una obligació, ja sigui directa o indirecta. No només s'imposa a l'acció dels poders públics sinó que s'estén a tots els convenis col·lectius, així com als contractes entre particulars. En cas d'èxit, tots els judicis que els treballadors hauran guanyat en un futur podran donar lloc a una compensació retroactiva fins a la data de la sentència del Tribunal de Justícia de la Comunitat (abril de 1976). Per implementar l'article 119 i complir amb la directiva, els estats membres següents han introduït en la seva legislació disposicions relatives a la remuneració legal: Regne Unit (1970), França (1972), Irlanda (1974), Bèlgica (1975) i Dinamarca (1976). A Alemanya i a Itàlia, la igualtat està inscrita en la Constitució. Tot i això, les diferències de retribució persisteixen en els diferents països de la Comunitat i es deuen a causes alhora àmplies i profundes, vinculades en particular a l'estructura del mercat de treball.”¹⁸

L'Any Internacional de la Dona i l'agenda institucional

Tot plegat evidència que la dècada dels setanta fou especialment rellevant per a les reivindicacions feministes, per a les conquestes legislatives en termes d'igualtat efectiva i per a l'arribada de les dones a la política institucional. I, en conseqüència, també per a les polítiques fetes per i per a les dones. Un altre exemple és que l'any 1975 és declarat l'Any Internacional de la Dona per les Nacions Unides. Aquesta declaració suposa un impuls per a les dones i les associacions feministes amb voluntat d'influència política i organitzades per intervenir en les agendes institucionals, però també per a les institucions. Al llarg de l'any, s'organitzen nombrosos actes, col·loquis, debats i esdeveniments, però també es fa recerca i s'impulsen determinades polítiques. Com veurem més endavant, l'organització Femmes pour l'Europe organitza un col·loqui a Brussel·les amb l'objectiu

¹⁸ *La Communauté Européenne pour le travail des femmes*. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Moviment Europeu. Referència: ME-2576, 72.

de preparar la Conferència de Mèxic, que esdevé l'acte internacional central d'aquesta commemoració per part de les Nacions Unides.

Fou justament arran de l'impuls d'aquesta agenda que el 1976 la Comissió Europea va crear una oficina dedicada exclusivament als problemes de la dona en relació amb el món del treball dins el Servei d'Afers Socials, sota la direcció de Jacqueline Nonon. També aleshores es va crear la cèl·lula el Servei d'Informació de les Organitzacions i la Premsa Femenines, sota la batuta de Fausta Deshormes. Ambdues divisions buscaven contribuir activament a l'agenda institucional d'aquesta commemoració. Entre els documents de Fausta Deshormes que hi ha a la Comissió Europea a Brussel·les es poden identificar centenars de pàgines de preparació d'activitats, enquestes i reculls de premsa al voltant d'aquesta commemoració.

En el marc de l'Any Internacional de la Dona, la Comissió Europea també va dur a terme una àmplia enquesta sobre les dificultats socials en què es trobaven les dones europees, sobretot en l'àmbit del treball, que tenia en compte aspectes tan pioners com la voluntat de ser remunerades per les mal anomenades tasques domèstiques o les dificultats per treballar a jornada completa. La tasca de recerca és impressionant, vista des de la perspectiva actual, perquè podria assimilar-se a l'Eurobaròmetre, l'enquesta que fan cada any les institucions europees per copsar l'estat de salut del sentiment europeu i les preocupacions de la ciutadania europea avui. Per fer-nos-en una idea, seria com una mena d'Eurobaròmetre en què només es preguntés a les dones de tots els països que aleshores integraven la Comunitat Econòmica Europea. Posteriorment, el Servei d'Informació compararia els resultats país per país.¹⁹

En definitiva, fou una època en què la Comissió Europea, des del servei que dirigia Fausta Deshormes, es va dedicar a entendre quines eren les preocupacions, les necessitats i les voluntats de les dones d'Europa, no només per impulsar polítiques europees en aquesta direcció, sinó també per fomentar la implicació de les dones en el projecte europeu i que

19 Synthèse des résultats de la campagne d'information lancée dans la presse féminine en 1977-1978 en vue des élections du Parlement européen et à l'initiative de la DGX - Information - Action en faveur des femmes. Arxius Històrics de la Comissió Europea a Brussel·les. Referència: BAC 196/1991, 3.

comencessin a veure les institucions europees i la idea de la Comunitat Europea com un espai útil per a les seves reivindicacions i per a les seves vides, a la pràctica.

En definitiva, va confluïr un moment d'efervescència de les organitzacions, els moviments i els grups feministes a Europa amb l'arribada de les dones a unes institucions europees en crisi, que s'havien de democratitzar i començar a escoltar la ciutadania europea si volien sobreviure. La Comunitat Europea es va convertir també en un nou àmbit polític des del qual es podia lluitar pels interessos de les dones. I fou en aquest context que l'any 1975 nasqué el grup Femmes pour l'Europe, objecte d'estudi en aquest treball.

Les primeres organitzacions de dones en clau europea

La historiografia sobre els feminismes des d'una dimensió transnacional europea és prou escassa. La historiadora nord-americana Karen M. Offen ha contribuït substancialment a pintar un quadre més complet d'aquesta perspectiva amb la seva obra *Feminismos europeos (1700-1950). Una historia política* (2020), però aquest estudi exhaustiu ens deixa a les portes del període que abordem en aquest treball. Tanmateix, ens ha servit per situar-ne els antecedents.

L'any 1888 es va fundar el Consell Internacional de Dones (ICW) i el 1904, l'Aliança Internacional de Dones pel Sufragi (IWSA). Arran de les dues guerres mundials, les organitzacions internacionals de dones es van dedicar intensament al pacifisme, amb fites importants com el Congrés de la Haia i la creació d'organitzacions d'abast global, com la Lliga Internacional de Dones per la Pau i la Llibertat (WILPF), nascuda el 1919 amb 16 seccions nacionals. Amb l'auge dels feixismes, els moviments feministes internacionals van ser lents a reaccionar i els moviments socialistes i comunistes van mantenir les reivindicacions feministes en segon pla.

En el context de la segona onada del feminisme, aquestes organitzacions van continuar endavant, però també se'n van crear moltes de noves, sobretot al voltant de la idea de l'alliberament de la dona, inspirades directament pel moviment nascut als Estats Units. Per exemple a principi dels anys setanta, va néixer a França el *Mouvement de libération*

des femmes; al Regne Unit, el *Women's Liberation Movement*, i a Madrid, el 1976, el *Frente de Liberación de la Mujer*. També van sorgir molts grups feministes vinculats a determinades línies polítiques, com el socialisme o el comunisme. Als països que deixaven enrere règims dictatorials, algunes de les associacions que van néixer van optar per ressaltar els valors democràtics, com la *Asociación Democrática de la Mujer* a Espanya (De Wolf, 2020).

En l'àmbit europeu, després de pressions intenses i insistents per part de les organitzacions de dones, la Comissió Europea dels anys setanta es va implicar activament en els "afers de la dona". Com ja hem apuntat, l'any 1976 es va crear l'oficina per als problemes laborals de les dones dins el Servei d'Afers Socials que dirigia la funcionària francesa Jacqueline Nonon. Es va crear també una divisió d'informació i organitzacions femenines, que dirigia Fausta Deshormes, que es dedicava activament a recollir i a divulgar les iniciatives i les conquestes d'organitzacions de dones dels països que integraven la Comunitat, independentment de les seves ideologies. Als butlletins que hem analitzat per elaborar aquest treball, hi trobem referències tant les associacions de dones cristianes com la creació d'una nova divisió de dirigents sindicalistes dins la Confederació Europea de Sindicats.²⁰

D'aquesta manera, les institucions europees contribuïen a crear una "agenda europea" comuna entre les organitzacions de dones que existien en l'àmbit nacional. Però el cert és que ja feia temps que les dones s'estaven organitzant a escala internacional, i també a escala europea, per lluitar per la igualtat de gènere. De fet, una de les voluntats de Fausta Deshormes des del Servei d'Informació de la Comissió és que les organitzacions feministes que anomenava "tradicionals" s'agrupessin sota una organització "paraigua" per tal de promoure un paper més actiu de la dona en la política europea i el procés de construcció de la Unió Europea, però no ho va aconseguir. El que sí que va fer fou contactar amb totes les organitzacions formals conegudes per establir-hi relacions, conèixer les seves demandes i fer un intercanvi d'experiències.

20 *Femmes d'Europe n. 0.77 (juillet de 1977)*, p. 13. *Vie Militante. Europe. Confédération Européenne des Syndicats*. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Referència: ME-2576, 52.

“La voluntat de les associacions femenines de ser reconegudes com un soci per la Comissió i, en general, per les institucions comunitàries es remunta a la meitat de la dècada dels seixanta. A l'època, les associacions femenines ens demanaven (sense gaire destresa però amb fermesa) que la Comissió prengués mesures perquè poguessin formar part del Comitè Econòmic i Social. Evidentment, no coneixien profundament el joc institucional i s'havien fixat l'objectiu equivocat. Però, de tota manera, ja manifestaven aquest desig. Durant els anys seixanta, les relacions que els serveis d'informació de la Comissió Europea tenien amb les associacions de dones eren irregulars, freqüents, però poc sistemàtiques i poc exhaustives. Va ser només a partir de principis de 1977, quan es va crear aquesta petita unitat encarregada de la informació a les dones, que les relacions es van fer més sistemàtiques, detallades i permanents. Al principi, els serveis de la Comissió van creure necessari conèixer millor l'univers al qual s'adreçaven: ho vam fer mitjançant una enquesta per formulari, que vam enviar a totes les principals organitzacions de dones conegudes. Naturalment, es tractava en aquells moments de poder abastar quasi exclusivament les associacions femenines tradicionals. Ara no reprendrem el debat que vam iniciar l'altre dia. Creiem que també s'ha d'explorar en la direcció dels moviments menys estructurats, uns moviments que podríem anomenar 'neofeministes', però seria molt difícil poder contactar amb ells a través d'una enquesta d'aquest tipus.”²¹

De la mateixa manera, van néixer organitzacions específicament orientades a la construcció europea. En alguns casos, es tractava de seccions d'organitzacions europeïstes, com la del Moviment Europeu, però la majoria eren organitzacions nacionals europeïstes que actuaven com a paraigua d'un grup representatiu d'organitzacions feministes nacionals per relacionar-se amb la Comissió Europea. Per això, també és especialment interessant analitzar el cas de Femmes pour l'Europe, que capgirava aquesta

21 Intervenció de Fausta Deshormes La Valle. *Enquête sur la situation de la femme*. Brussel·les, 30 de novembre de 1981. Arxius de la Comissió Europea a Brussel·les. Referència: BAC 196/1991, 13.

lògica: Ursula Hirschmann i Fausta Deshormes van voler construir una organització de dones que anés de l'àmbit europeu al nacional.

Per exemple, entre els dossiers de Deshormes, són habituals les interlocucions amb organitzacions com la Union des Femmes Françaises o el Conseil National des Femmes, ambdues de França, o el Consell Nacional de Dones Daneses. Però les organitzacions internacionals que localitza la divisió que dirigeix Fausta Deshormes són nombroses i de naturaleses diverses. Hi trobem també el grup University Women of Europe, amb seu a Ginebra; el Centre for Research on European Women (CREW), establert a Brussel·les, i, fins i tot, la Confédération Européenne des Syndicats.

De fet, és especialment útil el resum que fa l'any 1976 un dels funcionaris de la Direcció General d'Informació de la Comissió de les Comunitats Europees sobre el treball preparatori de la “cèl·lula de dones” que després dirigirà Deshormes. La Comissió contacta, per exemple, amb el Consell Nacional de Dones Daneses, que agrupa unes 50.000 dones, però també busca interlocucions amb les associacions més actives de Bèlgica, on no hi ha una gran agrupació que les aixoplugui totes en l'àmbit nacional. També té localitzades la Women's National Commission del Regne Unit, amb 4 milions de membres, i el Council for the Status of Women d'Irlanda, entre d'altres.²²

És important entendre que la majoria dels grups feministes més tradicionals entenen el marc europeu com un espai que delimitava la seva reivindicació i el seu abast, però no tenien entre les seves prioritats la voluntat d'avançar en la integració, i aquesta és precisament una de les frustracions de Hirschmann, com detalla Boccanfuso al diari d'Altiero Spinelli (Boccanfuso, 2021, 196).

²² Document signat per A. Sidet amb data 3 de novembre de 1976 a Brussel·les, adreçat a Fausta Deshormes. Arxius de la Comissió Europea a Brussel·les. Referència: BAC 196/1991, 15.

3. Femmes pour l'Europe

“El grup Femmes pour l'Europe [...] està integrat per dones dels nou països de la Comunitat, convençudes de la necessitat que les dones es facin escoltar i que assumeixin les seves responsabilitats a tots els nivells, també en l'àmbit europeu. Sabem que hi ha una Europa que ja existeix i una altra que està en construcció. No volem restar apartades de la seva concepció ni de la seva elaboració.”²³

En aquests termes es presenta el grup Femmes pour l'Europe en la que és la seva contribució escrita més valuosa com a grup de pressió, un llibre d'unes 200 pàgines editat pel Ministeri d'Exteriors de Bèlgica poc abans de les Eleccions al Parlament Europeu de 1979. Es tracta d'un extens recull de reflexions de diferents membres del grup i d'altres expertes independents sobre qüestions tan àmplies com la igualtat salarial, l'article 119 del Tractat de Roma, les treballadores dels sindicats europeus, les dones migrants o les dones com a consumidores. L'abast temàtic, la profunditat i les intencions de divulgació de les anàlisis recollides en aquest llibre, que es va traduir a l'anglès, al neerlandès, al castellà, a l'italià i a l'alemany, demostren no tan sols fins on arribaven les aspiracions d'aquest grup de dones, sinó també l'èxit que va tenir.

L'any 1979, quan es va editar aquest llibre, Femmes pour l'Europe a penes quatre anys de vida. L'havia impulsat Ursula Hirschmann, que també era una de les fundadores del Moviment Federalista Europeu, junt amb Altiero Spinelli. Femmes pour l'Europe no es constitueix oficialment fins al 24 d'abril de 1975, com acrediten els documents fundacionals disponibles a l'Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència, però Hirschmann ja treballava en la seva concepció i gestació des del 1973.²⁴

Hirschmann, com explica Spinelli, també va treballar en la concepció i la divulgació del llibre, tot i que no va poder contribuir a la seva redacció.

23 Women for Europe (1979): *European Women about Europe. Views and ideas, amassed by the Women for Europe Group*. Brussel·les: Ministeri d'Afers Estrangers, Comerç Exterior i Cooperació al Desenvolupament, . 7.

24 Spinelli, A. (1979): “Women for Europe, a European Women About Europe. Views and ideas amassed by the ‘Women for Europe’ group”. A: Women for Europe (1979): *Op. cit.*, . 11.

En aquell moment, feia poc que havia patit un vessament cerebral que la va deixar fora de l'activisme polític uns quants anys i que l'acabaria apartant d'aquell projecte.

Segons el seu manifest fundacional, Femmes pour l'Europe era “grup d'iniciativa” que feia una “crida a les dones d'Europa” a participar en la construcció d'una Unió Europea més democràtica, més solidària, més social i, sobretot, on les dones tinguessin la representació, la presència i el poder que es mereixien:

“En un moment greu per al futur de tots nosaltres, ha arribat l'hora que les dones facin sentir la seva veu i que assumeixin les seves pròpies responsabilitats. No ens hem d'enganyar: les conquestes no són irreversibles. Amb la inflació i amb l'atur que colpegen de manera diversa, però sempre amb força, els diferents països, s'ha intensificat la tendència a tornar a la compartimentació econòmica i cultural. Si aquest particularisme estret de mires triomfa, totes les promeses d'una societat europea més justa i més solidària es veurien amenaçades i les dones es trobarien, una vegada més, entre els primers perjudicats, perquè les dificultats creixents serviren ràpidament com a pretext per qüestionar les seves conquestes recents en tots els àmbits.”²⁵

Aquest és un paràgraf de la part del manifest fundacional dedicat a respondre la pregunta “Per què les dones?” És interessant observar que la voluntat fundacional d'aquest grup de treball no és influir en l'agenda política europea –o no només això–, sinó donar suport al projecte europeu, al federalisme, perquè s'entén com una garantia que es mantindran els drets que les dones han conquerit fins ara. Cal recordar que Ursula Hirschmann, figura que abordarem amb més profunditat tot seguit, era una federalista europea antifeixista, que veia en el projecte europeu la manera d'evitar que es repetissin els errors de la Segona Guerra Mundial, és a dir, el feixisme. És des d'aquesta mirada que veu el projecte europeu com una garantia perquè les dones continuïn avançant en la conquesta

25 *Appel aux Femmes d'Europe* (1975). Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Movement Europeu. Referència: ME-2274, 2.

de drets i és aquí on s'observa la seva empremta personal en el projecte.

“Per tant, cal que les dones prenguin part activa en la batalla per una veritable unificació europea. Tant en aquest àmbit com en molts d'altres, han d'assolir una influència més d'acord amb el seu pes numèric i amb el paper que cerquen tenir en una societat que vol ser alhora democràtica i igualitària.”²⁶

Les dones que signaven aquest manifest tenien clar que no n'hi havia prou d'enviar cartes des de Brussel·les a les institucions europees i feien una crida a les institucions perquè caminessin cap a “la Unió Europea”, que les organitzacions “polítiques i sindicals” es mobilitzessin a favor d'una “Europa federal” i que la ciutadania manifestés la seva “voluntat europea” amb prou força perquè els governs es veiessin “obligats a actuar”.

Finalment, però aquesta vegada amb majúscules, reclamaven:

“MÉS PARTICULARMENT A LES DONES EUROPEES, QUE PRESSIONIN A FAVOR D'UNA EUROPA UNIDA, ALLÀ ON PUGUIN, A TÍTOL INDIVIDUAL O DES DE LES SEVES ASSOCIACIONS.”²⁷

Com ressalta Silvana Boccanfuso diverses vegades en una entrevista amb l'autora d'aquest treball, i com també podem intuir de les paraules de Spinelli citades anteriorment, Hirschmann era una “dona d'acció” i, per tant, Femmes pour l'Europe també fou un grup d'acció. Apuntava directament a les institucions comunitàries des de l'inici i, de fet, algunes de les seves integrants inicials, com Fausta Deshormes La Valle, eren funcionàries d'aquestes institucions. Tanmateix, això no va impedir que fossin extremament crítiques amb el procés de construcció europea que s'estava duent a terme. Cal recordar que ens trobem a l'any 1975, en una nova crisi econòmica i en un moment d'una fortíssima crisi de legitimitat democràtica de la Comunitat Econòmica Europea. Tot s'encaminava cap

²⁶ *Appel aux Femmes d'Europe* (1975). Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Movement Europeu. Referència: ME-2274, 2.

²⁷ *Ibidem*.

a les Eleccions al Parlament Europeu de 1979 i, de fet, també cal entendre aquest grup com a fruit d'un *momentum* creat al voltant d'aquesta fita electoral, que suposa un nou exercici democràtic massiu i inèdit a Europa.

Les impulsores de Femmes pour l'Europe, tant des de dins com des de fora de les institucions, consideraven que la Comunitat Econòmica Europea s'havia construït "malament" ja d'entrada i estaven disposades a centrar tots els seus esforços a millorar-la. Consideraven "indefensable" la falta de dones a les institucions i tenien clars quins eren els problemes estructurals d'Europa que calia abordar per corregir-ho.²⁸

Però, qui eren aquestes dones que es van unir al voltant d'Ursula Hirschmann en aquest grup tan ambiciós? No s'ha pogut trobar cap registre oficial de les integrants del grup, ni als seus inicis ni a l'últim any de vida, però podem deduir que hi havia més de cinquanta dones implicades i que les més actives eren una vintena. La primera reunió-col·loqui oficial del grup fou el 8 de novembre de 1975 i va reunir "80 dones vingudes de tots els països de la Comunitat", segons un dels documents que fa el resum de la reunió. La voluntat unànime de les integrants del grup, segons aquest text, era "sensibilitzar les dones sobre els problemes polítics, econòmics i socials de l'actualitat" i sostenien que era "inadmissible" que les dones restessin al marge de la societat.²⁹

Entre aquesta vuitantena de dones, hi havia perfils de dones altament qualificades, coneixedores de les institucions, del joc polític comunitari i també intel·lectualment implicades amb la igualtat de gènere. Aquests perfils expliquen la capacitat d'influència i l'abast de les actuacions que va tenir el grup amb tan poc temps. Algunes provenien de l'activisme polític, com Jacqueline de Grootte, que ja feia anys que escrivia sobre feminisme i Europa a la revista *Les Cahiers du Griff*,³⁰ i també Fausta Deshormes La Valle, amb una llarga trajectòria com a periodista, amb un servei de la Comissió Europea a càrrec seu i amb bones connexions en les esferes més altes de la Comissió. Tot plegat sense oblidar-nos òbviament

28 Carta resum de la primera reunió de Femmes pour l'Europe del 8 de novembre de 1975. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Mòviment Europeu. Referència: ME-2418, 94.

29 *Ibidem*.

30 *Les Cahiers du Griff* era una revista feminista francesa, fundada l'any 1973 per la filòsofa Françoise Collin i per Jacqueline de Grootte, dins el Groupe de recherche et d'information féministes (GRIF), a Brussel·les.

d'Ursula Hirschmann, que, com demostra Boccanfuso a la biografia que li fa, tenia trenta anys d'experiència en l'activisme polític i ja havia fundat el Moviment Europeu amb Altiero Spinelli. També hi trobem Jacqueline Nonon, que serà l'encarregada del Servei de Problemes de la Dona al món laboral de la Comissió, entre moltes d'altres.³¹

“Són parlamentàries nacionals i europees, funcionàries –algunes amb funcions de gran responsabilitat–, professores, investigadores universitàries, docents, responsables d'organitzacions sindicals i de moviments femenins i mixtos, directives d'empreses, periodistes”, diu l'article introductor del llibre editat pel Ministeri d'Exteriors de Bèlgica sobre les seves autores. No totes les autores dels articles del llibre són membres de Femmes pour l'Europe, però sí la majoria i, per tant, aquest resum fa una bona radiografia del grup.

Tenint en compte el perfil i l'expertesa de les integrants de Femmes pour l'Europe, s'explica que una de les primeres accions d'influència documentades que impulsessin fos una carta al primer ministre belga Leo Tindemans, que aleshores estava elaborant l'informe que havia de dibuixar el full de ruta per construir la Unió Europea. Femmes pour l'Europe li va enviar una carta en què li exposava la seva visió d'Europa, per tal d'influir directament en la redacció de l'informe. Era una visió no només federalista, sinó també progressista, si no socialista,³² antifeixista, profundament democràtica i amb un èmfasi especial en la solidaritat i en la necessitat d'anar “més enllà del marc tecnocràtic institucional”. Vista amb ulls del segle XXI, fa servir un llenguatge que sobta, si tenim en compte el perfil d'algunes de les integrants del grup, com Fausta Deshormes La Valle o Jacqueline Nonon, funcionàries comunitàries. Però cal recordar que el federalisme europeu, que és d'on beu aquest grup, estava molt vinculat a l'antifeixisme i al socialisme a l'època.

Per fer-nos una idea del seu ideari, segons el document que van enviar

31 El llibre *Femmes européennes parlent de l'Europe. Réflexions rassemblées par le groupe “Femmes pour l'Europe”* (1979), pel seu títol original en francès, que després fou traduït en diverses llengües (inclosa l'edició en anglès citada en referències anteriors), ens permet extreure alguns dels noms de les seves integrants, atès que inclou articles de 23 membres del grup, entre elles Ursula Hirschmann, Monique Rifflet, Nicole Loeb-Mayer, Anne-Marie Lizin, Jacqueline De Groote, Fausta Deshormes La Valle, Anne Choisez, Cecilia Andersen, Jacqueline Wigny, Bernadette Antoine, Sibylle Pino, Florence Morgan, Camille Pichault, Marie-Christine Lefebvre, Emilienne Brunfaut, Jacqueline Nonon, Jane Vital, Lily Boeykens, Fanny Fuks, Anne-Marie Rabier, Evelyn Eckhardt i Karen Moller.

32 El text fa referència a la necessitat d'una economia “democràticament planificada”.

a Tindemans, la “Unió Europea”, en opinió de Femmes pour l’Europe, s’havia de caracteritzar per “la participació democràtica dels ciutadans d’Europa en totes les decisions que afecten la seva vida; una societat en què la producció i el creixement es posin al servei de l’home, i no a la inversa; independència política i econòmica dels grans poders; solidaritat activa amb les regions més pobres de la Comunitat i amb aquells països europeus que estan intentant establir estructures democràtiques després de les dictadures feixistes en condicions complicades; els països en via de desenvolupament.”³³

És innegable, doncs, que es tractava d’un grup d’iniciativa, amb una idea clara del que havia de ser l’articulació política del projecte d’integració europea i amb una cultura política vinculada al federalisme europeu. Que la seva primera acció fos enviar una carta al primer ministre belga ja deixa clar no només que apuntaven a la primera línia política, sinó que sabien exactament on calia influir i com arribar-hi. Tenien una concepció transversal del feminisme, que implicava els àmbits fonamentals de les polítiques europees.

Però Tindemans les va decebre profundament. Com es recull a la convocatòria del segon col·loqui de l’organització, Femmes pour l’Europe va criticar durament l’informe:

“Les institucions de la Comunitat actual, una tecnocràcia comercial mediocre, en la seva inspiració neoliberal, sense iniciativa, sense imaginació, sense planificació, sense autoritat, sense perspectiva, ja no ens interessen. [...] Com explicar les enormes mancances de l’informe TINDEMANS? [...] De fet, el Sr. TINDEMANS va complir a consciència amb la missió que li van encomanar. No va voler, no va poder anar més enllà, per donar-li una veritable dimensió política. No són les conviccions del primer ministre belga les que posem en entredit, sinó l’estret marge de maniobra que li quedava per formular propostes davant la rigidesa nacionalista d’uns, el boicot sistemàtic de qualsevol iniciativa comuna per part dels altres, els dubtes, les dilacions, l’egoisme, les hipocresies dels

33 *Views on European Union. For Prime Minister Mr Leo Tindemans* (1975). Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Moviment Europeu. Referència: ME-2274, 13

nous governs i tots els seus líders, que pregonen allà on van una vocació europea que desmenteixen tots els seus actes.”³⁴

L'abast que volia tenir *Femmes pour l'Europe*, doncs, anava molt més enllà d'aconseguir la igualtat de gènere a Europa, de simplement “influir” en les polítiques europees: volien capgirar la lògica comunitària que s'havia anat conformant a la Comunitat i estaven visiblement decebudes amb els líders europeus del moment. El text continua arremetent contra “gran part de la classe política europea, de dreta i d'esquerres, i fins i tot determinats sindicalistes, entestats en una compartimentació nacional caducada, ocupats a resoldre problemes d'un altre segle.”³⁵

La seva visió del feminisme era molt actual. Consideraven que podien aportar unes perspectives a la política europea que fins aleshores havien estat ignorades, apartades i silenciades. No es tractava d'aconseguir que les dones arribessin a participar en la construcció europea per quota, sinó per transformar-la, per millorar un procés que consideraven deficient. Les dones eren un actiu, gairebé un revulsiu, que, segons *Femmes pour l'Europe*, tenia el potencial de transformar el projecte comunitari. Per això, les eleccions europees eren l'oportunitat a la qual s'aferraven amb força. Era el moment idoni perquè les dones europees es fessin sentir i conquerissin els llocs, els discursos i les polítiques que es mereixien.

“Creiem que les dones constitueixen, amb totes les persones discriminades, una reserva immensa de força creativa. Europa s'està enclaustrant en unes estructures estancades. És el moment de demanar opinió a tots aquells que no han tingut l'oportunitat de donar-la i que, davant la necessitat de lluitar per defensar els seus propis drets, han de presentar les seves aportacions i el seu dinamisme a la definició d'Europa. Amb aquesta perspectiva, les Eleccions al Parlament Europeu ens semblen molt importants. És l'ocasió de mobilitzar les dones davant de problemes que les afecten. Perquè el sufragi universal directe sigui un instrument

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Views on European Union. For Prime Minister Mr Leo Tindemans* (1975). Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Moviment Europeu. Referència: ME-2274, 13.

eficaç per establir una Europa democràtica, és necessari també que les dones –la meitat de l’electorat– siguin conscients de les opcions fonamentals a què s’enfronten els seus representants.”³⁶

L’acte inaugural del grup va ser una conferència de dos dies a Brussel·les, amb traducció simultània en francès, anglès i italià, amb un primer discurs introductori de la diplomàtica britànica Karen Fogg, titulat “*Ou en sommes-nous, les femmes?*”³⁷ Tot seguit, la funcionària Enrica Varese va presentar la situació de les dones dins la Comunitat Econòmica Europea. Més tard, Fausta Deshormes fou l’encarregada d’animar i moderar un debat entre les participants. L’últim dia, Jacqueline de Grootte i Ursula Hirschmann van pronunciar un discurs sobre “*La participation des femmes dans la construction européenne*”.³⁸

La llista de participants en aquest acte ocupa tres pàgines i hi trobem des de funcionàries de les institucions fins a juristes, periodistes, estudiants, escriptores, activistes i membres de distintes organitzacions diverses. Són diverses les integrants de Femmes pour l’Europe, com la mateixa Ursula Hirschmann, però també hi trobem noms independents encara que molt vinculats a les reivindicacions del grup, com el d’Éliane Vogel-Polsky, que també introduïm en aquest treball. A més, hi van convidar alguns observadors de les mateixes institucions, com el federalista belga i treballador de la Comissió Europea Raymond Rifflet.

La primera intervenció de Fogg és un manifest feminista que fa una crida a un canvi profundíssim de les estructures econòmiques i socials, i no només en clau europea. Si Ursula Hirschmann tenia reticències a descriure Femmes pour l’Europe com un moviment feminista quan el va concebre, aquest discurs ja fa tot el contrari. De fet, Boccanfuso explica que el feminisme arriba gairebé com una necessitat i com una revelació a la vida de Hirschmann, que acaba abraçant-lo plenament (Boccanfuso, 2021). Sigui com sigui, el discurs de Fogg és crític –alguns podrien

36 *L’Europe pour les Femmes?* Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Moviment Europeu. Referència: ME-2418, 18.

37 *Ibidem*, p. 114.

38 “*La participation des femmes à la construction européenne*”. Discurs d’Ursula Hirschmann i Jacqueline De Grootte. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Moviment Europeu. Referència: ME-2418, p. 141. (Disponible a l’annex del treball, 102.)

qualificar-lo, fins i tot, de radical—, perquè va directament contra l'*statu quo* del moment, tot i formar part de les institucions.

Aquest primer col·loqui de Femmes pour l'Europe va continuar amb una intervenció d'Enrica Varese sobre la situació de les dones a la Comissió Europea, que, val a dir, té poc a veure amb aquesta temàtica. Varese va fer una llarga exposició³⁹ de totes les reivindicacions feministes en clau precisament feminista”. Varese va insistir en la necessitat d'una directiva europea que protegís la igualtat de condicions, oportunitats i remuneració entre homes i dones, la CECA, però també reclamava que des d'Europa se n'abordessin les causes estructurals, com l'educació diversa en valors de les nenes i els nens, o la necessitat d'una baixa de maternitat que cobris el 100% de la remuneració salarial.

Així doncs, el primer col·loqui de Femmes pour l'Europe no va ser modest quant a crítiques contra les institucions europees del moment. De fet, s'arriba a parlar de la Comunitat Europea com d'una institució ja “vella, empolsegada i mandrosa”. Queda clar que les integrants de Femmes pour l'Europe ja estaven desenganyades per com s'havia desenvolupat el procés de construcció europea, i estaven convençudes que calia una reforma profunda i una democratització absoluta de les institucions.

L'acte va concloure amb el discurs més rellevant per al propòsit d'aquest treball. Fou el que van pronunciar conjuntament Jacqueline de Groot i Ursula Hirschmann Spinelli com a cloenda de les dues jornades. El discurs va ser una declaració d'intencions, una exposició de la seva estratègia i les seves prioritats. Va arrencar amb la constatació que, en l'àmbit nacional, la mobilització de les dones ja era un fet, però que calia estimular-la també a escala europea, perquè des d'aleshores Europa seria la nova arena política on es prendrien decisions fonamentals també per a les dones. A les preguntes: “On volem ser presents?” i “On volem centrar els nostres esforços?”, van respondre:

“Perquè les dones participin activament en la construcció d'Europa, han de ser presents a totes les instàncies de la seva promoció i a tots els seus òrgans de decisió. Al mateix temps, hem de continuar

39 “La situation des femmes dans la CES : bilan et perspectives”. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Moviment Europeu. Referència: ME-2418, 120.

amb una tasca de reflexió i de recerca perquè les dones que arribin a ocupar els càrrecs de decisió puguin treballar amb eficàcia. Tot i això, la política europea ja fa trenta anys que es fa des de les institucions comunitàries; a les organitzacions professionals i sindicals que les pressionen; als moviments polítics que, en l'àmbit internacional, lluiten per la unificació europea. Amb molt poques excepcions, les dones han estat excloses dels llocs de presa de decisions. Per determinar la nostra tasca, per poder dur a terme una acció eficaç, hem de conèixer els mecanismes de tots aquests diversos organismes i decidir quina és l'estratègia més útil per assolir els nostres objectius.”⁴⁰

A partir d'aquí, Hirschmann i De Groot van començar a enumerar com seria pertinent que les dones comencessin a intentar influir en totes les institucions comunitàries, des del Consell Europeu, passant per la Comissió, el Parlament i el Comitè Econòmic i Social Europeu, fins al Tribunal de Justícia de la Unió Europea. “Res no s'oposa que les dones siguin comissàries, més enllà dels costums”, van sentenciar, fent una crida a començar una campanya per lluitar contra aquesta discriminació de cara a la formació de la següent Comissió el 1977. “Tenim encara un any i mig”, deien. No es van oblidar tampoc de reclamar la creació dins la Comissió d'una oficina “d'informació, documentació i estudis” que tractés dels “aspectes femenins” de tots els problemes rellevants a la Comunitat europea. És evident aquí el vincle entre aquesta reivindicació i la labor posterior de Fausta Deshormes, que va dirigir el Servei d'Informació a les Dones de la Comissió, i també de Jacqueline Nonon, que dirigiria l'oficina destinada als problemes de les dones en l'àmbit laboral.

Sobre el Parlament Europeu, es mostraren especialment dures. La presència de les dones hi era “ridículament insignificant”:

“Ja hem manifestat la nostra posició a favor d'un Parlament escollit per sufragi universal directe. Tot i això, no n'hi ha prou amb la

⁴⁰ “La participation des femmes à la construction européenne”. Discurs d'Ursula Hirschmann i Jacqueline De Groot. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Moviment Europeu. Referència: ME-2418, 141. (Disponible a l'annex del treball, 101.)

nostra demanda; hem de presentar la nostra contribució a la preparació d'aquestes eleccions, que evidentment no seran fàcils d'organitzar. Proposem la creació d'un grup *ad hoc*, les tasques del qual, en el marc de les pròximes campanyes electorals, podrien ser variades: vetllar sobretot perquè la preparació d'aquestes eleccions no s'encalli i que els obstacles pràctics no serveixin de pretext per avortar el projecte; cridar l'atenció de les dones sobre la importància d'aquestes eleccions; animar-les a participar-hi com a votants i com a candidates. Per això, el grup *ad hoc* ha de servir com a moviment de pressió i suport logístic. El grup podria donar suport a les candidates en els diferents partits nacionals i proporcionar-los la informació que habitualment els manca. De fet, els candidats masculins acostumen a ser presentats per grups que després els preparen i els organitzen la feina. La majoria de les dones estan més aïllades.”⁴¹

Es van proposar fins i tot estudiar les diferents lleis electorals nacionals per donar consells pràctics a les dones de cada país que vulguin presentar-se a les eleccions europees. De fet, l'anàlisi que van efectuar Hirschmann i De Groote sobre les necessitats en matèria de perspectiva de gènere a les institucions europees de l'època i al projecte de construcció europea és realment profund, transversal i impressionant. A continuació, van convidar l'Associació Europea de Dones Juristes perquè fessin seva la reivindicació de fer arribar les dones al Tribunal de Justícia europeu i això es tingués en compte en la pròxima renovació de l'organisme. Van reclamar també una quota de dones dins les administracions europees: “Preferim demanar que la Comissió fixi una quota de dones que s'hagi de respectar en cada nivell. El 50% seria el normal, perquè les dones som el 50% de la població. Tot i això, per a un primer termini, estariem disposades a acceptar un 20%. [...]”,⁴² van dir, mentre advertien que era una exigència “poc ambiciosa”.

41 “La participation des femmes à la construction européenne ». Discurs d'Ursula Hirschmann i Jacqueline De Groote. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Moviment Europeu. Referència: ME-2418, 141. (Disponible a l'annex del treball, 102.)

42 *Ibidem*, 101.

Per tal d'assolir aquest objectiu, Femmes pour l'Europe s'oferia a donar suport a les treballadores de les institucions comunitàries. "Volem convertir-nos en un grup de pressió que alerti l'opinió pública, els moviments de dones, els sindicats, els partits polítics i també les autoritats responsables en les institucions comunitàries", afirmaven. I, tot seguit, van abordar un dels grans temes fonamentals, la relació entre Femmes pour l'Europe i els moviments europeus, i també les divisions femenines dels partits polítics europeus:

"El grup Femmes pour l'Europe pretén mantenir una actitud de lliure col·laboració: donarem suport a les organitzacions europees, en hi unirem cada vegada que les seves posicions i propostes vagin en la direcció d'accelerar i democratitzar la construcció europea. Ens reservarem el dret a criticar-les en veu alta si es mostren massa tímides o mancades d'imaginació dinàmica."⁴³

Encara hi ha una altra reflexió abans de concloure el discurs, que demostra també que el grup arrencava amb pors i amb allò que actualment s'anomena "la síndrome de la impostora". Ursula Hirschmann havia estat activista política abans que cap altra cosa; havia ajudat a distribuir, divulgar i difondre el Manifest de Ventotene, i havia contribuït de manera fonamental a crear el Moviment Federalista Europeu. Jacqueline de Groot⁽¹⁾ era una intel·lectual potent, amb desenes d'articles signats. Però, així i tot, no només tenien pors, sinó que es qüestionaven la seva vàlua: "Estem prou preparades per assumir aquestes tasques, per assumir les posicions que reclamem? No hauríem de començar per informar-nos i formar-nos? No seria millor començar per allò que coneixem, de porta a porta, al nostre barri, a la nostra comunitat, abans d'embarcar-nos ens les terres desconegudes d'Europa?"⁴⁴

Però elles mateixes es responien aquesta pregunta: "La informació es troba i s'aprèn", i aquesta no era una raó suficient per quedar-se sense

43 *Ibidem*, 101.

44 "La participation des femmes à la construction européenne". Discurs d'Ursula Hirschmann i Jacqueline De Groot. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Moviment Europeu. Referència: ME-2418, 141. (Disponible a l'annex del treball, 102.)

actuar; no podia ser el “pretext d’aquells que ens voldrien tenir eternament en un estat d’inferioritat, ni d’aquells que volen esquivar afrontar els problemes polítics”:⁴⁵

“Acumulem un cert retard en comparació als homes que s’ocupen d’Europa des de fa 25 anys, però no hem de deixar-nos emportar per la por. Només ho aconseguirem si tenim el coratge de lluitar a tots els fronts alhora. Les dones seran capaces de ser comissàries, parlamentàries, altes funcionàries quan hagin conquistat la possibilitat de ser-ho.”⁴⁶

A més, sabien que no només les seves pròpies pors eren les seves pitjors enemigues, sinó que els homes, des de la seva situació de poder i de control, hi oposarien resistència. Femmes pour l’Europe es mostrava decidida a “actuar en política europea”, malgrat les “resistències masculines més o menys declarades” i la seva “pròpia timidesa”.

“És hora que entenguem que no hem d’esperar la nostra emancipació dels homes. Les diverses accions feministes comencen a soscar el seu poder i els obliguen a estar cada vegada més atents a les nostres demandes.”⁴⁷

El ressò d’actualitat d’aquest manifest és colpidor i demostra que a Femmes pour l’Europe eren molt conscients del llarg camí que el feminisme i la igualtat de gènere havien de fer a Europa. Les dones havien estat fins llavors apartades del projecte de construcció europea i tenien totes les intencions de canviar-ho i d’influir-hi des de dins i des de fora. El discurs de Hirschmann i De Groote sembla la primera de moltes iniciatives que van venir després, impulsades des de dins de la Comissió, com la mateixa *newsletter* de Fausta Deshormes o les iniciatives que Jacqueline Nonon va impulsar des del seu comitè. Però també, entre les seves intencions, es pot entreveure la voluntat d’exercir de *lobby* europeu de dones, en tots els

45 *Ibidem*.

46 *Ibidem*.

47 *Ibidem*.

àmbits que concerneixen les dones, a dins de les estructures, les polítiques i les esferes de presa de decisions comunitàries.

3.1 DELS DISCURSOS A L'ACCIÓ

Després d'aquest primer col·loqui i de la carta a Tindemans, el grup va fer encara una altra acció reivindicativa el 18 de desembre de 1975: va convocar una manifestació, juntament amb les organitzacions sindicals, davant de la reunió del Consell de Ministres d'Affers Socials. Així doncs, no estaven disposades a fer *lobby* només de política institucional, sinó també a sortir al carrer a reivindicar i a fer-se escoltar, encara que els seus interlocutors no hi estiguessin disposats del tot. A més, aquest acte també demostra la seva capacitat de coordinar-se amb altres organitzacions, tant siguin sindicats com d'altres, de dones o d'homes:

“El grup va aconseguir reunir molts moviments i associacions, que es van unir, amb molts col·legues homes, amb pancartes i consignes, per donar la benvinguda als ministres quan entraven a la sala. El president va rebre una delegació de cinc de nosaltres i vam poder-li explicar les nostres demandes generals. Era la primera vegada que finalment es podia escoltar l'opinió de la dona europea al més alt nivell comunitari amb relació a una directiva sobre igualtat de tracte per a tots els treballadors. La delegació va insistir en la imperiosa necessitat d'organitzar la implementació efectiva del dret i les garanties de recurs. Va advocar per l'adopció de disposicions addicionals en matèria d'igualtat en la seguretat social i l'educació.”⁴⁸

Es felicitaven així d'haver assolit el primer objectiu: “ser reconegudes com a interlocutores”. Ara només els quedava aconseguir que “les tinguessin en compte”.

És especialment interessant aquest testimoni perquè, vist amb ulls de l'actualitat, sorprèn que un grup de dones intel·lectuals, en què hi havia

48 “La participation des femmes à la construction européenne”. Discurs d'Ursula Hirschmann i Jacqueline De Groot. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Moviment Europeu. Referència: ME-2418, 141.

funcionàries europees, es manifestessin davant d'una reunió de ministres de la Comunitat Europea. Però, com ja hem dit, el testimoni deixa clar que Femmes pour l'Europe no volia ser només un grup de dones que es reunia periòdicament per parlar de política, sinó que tenia la intenció de fer-se un lloc, de demostrar públicament que les dones, igual que els homes, “participen de la política comunitària”, com deia la convocatòria de la manifestació, que es pot llegir a continuació. Boccanfuso va explicar a l'autora d'aquest treball que, en algunes ocasions, la manca d'una anàlisi profunda del grup Femmes pour l'Europe havia portat a definir-lo com un grup “de dones de funcionaris europeus”, i aquest testimoni contribueix a redefinir-les més enllà d'aquest marc, ja que van confrontar obertament les institucions des de diferents àmbits.

L'èxit d'aquella manifestació no va ser una casualitat espontània. Femmes pour l'Europe havia fet una prèvia tasca de convocatòria i sensibilització, que hem pogut documentar a l'Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència, on es fa referència directament a la importància de mobilitzar-se a propòsit de la directiva europea per la igualtat efectiva entre treballadors i treballadores que s'havia de negociar al Consell Europeu:

“El pròxim 18 de desembre, el Consell de Ministres de la Comunitat Europea es pronuncia sobre una qüestió de primer ordre d'importància per al progrés social de la nostra societat – el principi d'igualtat de tracte per a treballadors i treballadores. Creiem que tant vostè com l'organització a la qual pertany estan interessades, igual que nosaltres, que aquest esdeveniment no passi en silenci, especialment perquè queden per resoldre diversos punts essencials de la directiva en qüestió durant la reunió del 18 de desembre.”⁴⁹

Amb aquesta introducció, el grup escrivia una missiva a totes les organitzacions i persones que podrien donar suport a la seva causa. Les convidaven a signar el comunicat de premsa que farien públic el 17 de desembre abans de la reunió i que després enviarien a les representacions

⁴⁹ *Appel au personnel*. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Moviment Europeu. Referència: ME-2418, 101.

permanents de tots els ministeris concernits. També les convidaven a unir-se a la manifestació el dia 18 de desembre davant l'edifici *Charlemagne* del número 170 de la Rue de la Loi de Brussel·les. “Caldrà preparar cartells en els diferents idiomes comunitaris; podem proporcionar el material necessari. També es distribuïran les còpies de la declaració signada en els sis idiomes”, conclou la missiva.

El comunicat que van publicar per a la convocatòria també demostra una valoració clarament política de la directiva objecte de debat, la voluntat d'assenyalar responsables i també un coneixement profund de la seva causa en els àmbits europeu i nacional. Sabien quin era l'impacte, a la pràctica, de les polítiques que s'estaven fent a Brussel·les i, de fet, un dels seus objectius era que les dones d'arreu d'Europa també en fossin conscients. Però també rebutjaven conformar-se amb el que hi havia sobre la taula. El fet que la CEE tingués la intenció de crear una llei europea per garantir la igualtat de tracte entre treballadors i treballadores “hauria de ser el punt de partida, i no la culminació, en una societat democràtica digna d'aquest nom”, deia la convocatòria. El text al·ludia també als països que individualment no estaven duent a terme polítiques coherents amb aquesta iniciativa europea, com Dinamarca o els Països Baixos, i considerava “inconcebible” que encara s'estigués discutint el “reconeixement del dret a la no-discriminació”.

“Més enllà d'una directiva d'abast general, també cal reivindicar l'eliminació de tota discriminació, en particular de les més greus en matèria laboral, com ara:

- en l'educació, en què les nenes i els nens estan condicionats a acceptar la desigualtat en la seva vida adulta;
- en la seguretat social, en què la igualtat d'obligacions no correspon a la igualtat de drets, és a dir, la reivindicació del dret al treball per a tothom, homes i dones, el dret a ser tractat com un ésser humà i no com un factor de producció o reproducció, el dret a exercir una activitat professional que no es vegi obstaculitzada de cap manera pel fet de ser home o dona, pare o mare. Aquí és on radiquen els veritables problemes de la directiva sobre el principi d'igualtat de

tracte, si s'aprova. És només un punt de partida.”⁵⁰

Tot plegat ho emmarcaven en un moment en què la Comunitat Econòmica Europea estava “a punt de sumar la seva contribució al nucli d’unes resolucions i unes idees destinades a celebrar l’Any Internacional de la Dona”. Per això, exigien que marqués “la fi de la subordinació dels principis elementals de la justícia social a les anomenades *contingències econòmiques*”.

Aquest comunicat el signaven fins a 31 grups diferents, des dels partits socialdemòcrates italià (PSDI), danès, francès o grec, fins a grups com Women Overseas for Equality o el Mouvement contre le racisme, l’antisemitisme et la xénophobie. Entre les persones que el signaren a títol individual trobem, al capdavant de tot, Ursula Spinelli, seguida del polític socialista belga Piet Vermeylen, la senadora Cécile Goor o Jacqueline de Grootte.

D’aquesta manera, ens podem fer una idea de l’abast, la contundència i les aspiracions d’aquest grup. La seva voluntat era clara i les seves exigències, fermes. La seva autonomia –al cap i a la fi, formaven part d’un grup de pressió i no pertanyien a cap partit polític– feia que no tinguessin cap por de criticar les posicions individuals dels governs europeus, ni de demanar més. Femmes pour l’Europe no es conformava amb una directiva de mínims per rentar la cara d’Europa davant la celebració de l’Any Internacional de la Dona, sinó que exigia canvis de veritat.

Aquestes dues primeres iniciatives d’influència política els van servir d’empenta per convocar el segon col·loqui al dia 11 de febrer de 1976, en què van abordar les línies d’acció del grup de cara a les Eleccions al Parlament Europeu, “les accions a emprendre a curt i a mitjà termini” i maneres de col·laborar amb altres dones i altres grups de dones d’altres països.

Però la segona reunió va comptar amb la participació de poques integrants. Hirschmann havia emmalaltit i el grup no havia aconseguit fer-se el lloc que buscava com a interlocutor amb les institucions europees. D’aquella reunió, en sortiria la creació d’un grup de coordinació, amb

⁵⁰ *Appel au personnel*. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Moviment Europeu. Referència: ME-2418, 101.

Jacqueline de Grootte al capdavant, que hauria de definir “la identitat i la vocació” del grup i crear un programa d’actuació de base.

Tanmateix, malgrat els intents de De Grootte de tirar endavant, Femmes pour l’Europe acabarà tenint una vida molt curta, com a mínim sota aquest nom. La sobtada malaltia d’Ursula Hirschmann sentència també de mort el grup (Boccanfuso, 2021), que no és capaç de continuar endavant amb l’empenta de Jacqueline de Grootte o de Fausta Deshormes. Així doncs, Femmes pour l’Europe desapareix. No hi ha més documents de reunions o activitats del grup després de 1977 i tampoc no consten com a participants en les reunions del moviment femení del Moviment Europeu posteriorment. La seva última contribució serà el llibre citat a l’inici d’aquest capítol, editat l’any 1979 en les principals llengües europees del moment.

Aquesta obra és una gran tasca de recerca que, per sort, deixa per escrit totes les preocupacions polítiques del grup i ens ajuda a fer-nos una idea de la profunditat de la seva activitat política i també intel·lectual fins al final. També ens permet corroborar el seu èxit. Van aconseguir que tot un ministeri d’Exteriors (el de Bèlgica) els edités un llibre de 200 pàgines, amb una presentació del ministre inclosa, una fita molt rellevant, tenint en compte que aquest mateix grup havia criticat amb força el primer ministre belga en una de les seves primeres accions reivindicatives. I incloïa també una introducció del mateix Altiero Spinelli.

3.2 LA LLAVOR QUE VA SOBREVIVRE URSULA HIRSCHMANN

Sigui com sigui, costa de creure que el grup morís de cop, tan bon punt es van celebrar les eleccions europees. El cert és que la idea de Femmes pour l'Europe es va anar transformant. La voluntat d'organitzar un grup europeista de dones per influir en les institucions comunitàries continuava viva en les seves integrants. Fausta Deshormes La Valle tenia clar des del seu rol a la Comissió Europea que calia crear algun tipus d'organització "paraigua"⁵¹ de dones per poder tenir una interlocució coherent amb l'executiu comunitari. En els documents que adreça a la Comissió Europea aquesta intenció es veu clara ja l'any 1975, quan tot just està establint les bases de la seva *newsletter*, titulada *Femmes d'Europe*. Tot i que no ho aconsegueix en aquell moment, la seva tasca s'allarga durant anys i la xarxa de contactes que teixeix amb aquesta *newsletter* i la tasca de recerca del seu departament a la Comissió Europea acabarà culminant en l'European Women's Lobby (EWL), que també comptarà amb Jacqueline de Grootte i Jacqueline Nonon com a impulsores principals. D'aquí ve que Silvana Boccanfuso vegi una línia de continuïtat entre ambdues organitzacions.

Silvana Boccanfuso introdueix la idea que Femmes pour l'Europe va ser l'embrió de l'EWL com a hipòtesi per resoldre al seu llibre sobre Ursula Hirschmann, però no en troba cap prova per escrit en la seva recerca (Boccanfuso, 2021, 215). Tanmateix, entre els documents fundacionals de l'EWL que conserva l'Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència al Fons Fausta Deshormes La Valle, aquesta hipòtesi queda ben reconeguda per la seva primera coordinadora, Jacqueline de Grootte:

“L'altre origen del projecte es remunta al 1974: el grup Femmes pour l'Europe, creat per Ursula Hirschmann-Spinelli. Cal recordar el rol d'Ursula Spinelli, que va morir a Roma el 8 de gener de 1991, després d'una vida consagrada plenament a la construcció d'una federació europea i a la causa de les dones. La malaltia que la

⁵¹ *Information des femmes: Correspondance entre la DG X - Information et les bureaux de presse et d'information de Bonn, Berlin, Bruxelles, Copenhague et Paris concernant les actions en faveur des femmes et des rencontres avec des organisations/associations féminines*. Arxius de la Comissió Europea a Brussel·les. Referència: BAC 196/199113.

colpejava des del 1975 li va impedir dur a terme completament el seu projecte, però podem considerar el Lobby Europeu de Dones com la versió contemporània de Femmes pour l'Europe.⁵²

Així doncs, del grup de dones que Ursula Hirschmann va aconseguir mobilitzar als anys setanta se'n va desprendre la voluntat de mantenir una organització "paraigua", fent servir la paraula que Deshormes utilitzava sovint, perquè les dones d'Europa poguessin influir en les polítiques europees. Ara bé, la intensitat política, l'empremta antifeixista, profundament federalista i progressista que es desprèn dels manifestos i textos que han quedat de Femmes pour l'Europe es perd en aquesta transició. Hirschmann era una europeista, antifeixista i dona d'esquerres convençuda, que veia Europa com l'arena política on culminar tots aquests ideals. Com ella mateixa reconeix, el feminisme és una inquietud –si es pot descriure així– que va descobrir a l'última etapa de la seva vida. I si bé es converteix en la punta de llança dels seus últims anys d'activisme polític, sempre serà una part indispensable –però, al cap i a la fi, una part– de la seva lluita política com a federalista europea i antifeixista. Quan Ursula Hirschmann es desvincula de Femmes pour l'Europe i les dones amb voluntat d'organitzar-se per influir en les institucions europees continuen sense ella, el sentit de l'organització queda, d'alguna manera, despulat d'aquesta ànima europeista i intensament polititzada que va ser clau a Ventotene.

Tan bon punt Hirschmann s'aparta d'aquesta lluita, les que hi queden al capdavant comparteixen objectius, però sembla que tenen prioritats diferents. Jacqueline de Groote és principalment una activista feminista, i ho continuarà essent a través de l'escriptura, i tindrà sempre al capdavant de la seva agenda personal el feminisme i la voluntat que les dones arribin a influir en les noves institucions comunitàries. Fausta Deshormes La Valle i Jacqueline Nonon són funcionàries de les institucions, però no tenen un discurs tan profundament ideològic i crític amb l'arquitectura comunitària que s'està forjant, per bé que també situen la participació de la dona i la igualtat al capdamunt de les seves agendes. Per això, a

52 Documents relatius a la creació del Lobby Europeu de Dones i els primers actes de reunions signats per Jacqueline de Groote. Fons Fausta Deshormes La Valle. Referència: FDLV 0024, 324.

mesura que passa el temps i s'avança en la creació del European Women's Lobby, aquell discurs crític de Femmes pour l'Europe envers el projecte comunitari, aquella referència a una Comunitat Europea "malalta" que havíem trobat en les primeres manifestacions públiques i en els primers escrits del grup liderat per Ursula Hirschmann, desapareixen.

4. El Lobby Europeu de Dones

“Les dones tenen ara un altre instrument per assegurar que les seves veus s’escolten a Europa. Els dies 21 i 22 de setembre, va tenir lloc l’Assemblea Constituent del Lobby Europeu de Dones, que va marcar un pas essencial en la feina que han dut a terme els últims anys moltes associacions de dones i de dones europees.”⁵³

D’aquesta manera és com el butlletí *Women of Europe*, o *Femmes d’Europe* en la seva versió en francès, anuncia, en el seu dotzè número, la creació oficial del European Women’s Lobby (EWL). Feia anys que Fausta Deshormes La Valle, autora d’aquesta *newsletter* des de la Comissió Europea i de la revista que s’hi vinculava, intentava constituir aquesta organització, però no ho va aconseguir fins a la dècada dels noranta. Els documents preparatoris per a la creació del primer número d’aquest butlletí i de la revista així ho proven. La creació d’aquesta organització va ser “perseguida amb tenacitat” no només per ella, sinó també per altres dones vinculades ja al grup *Femmes pour l’Europe* i d’altres organitzacions de dones de Brussel·les i d’arreu d’Europa. Va ser, però, gràcies a Deshormes La Valle que la Comissió Europea va acomplir un paper fonamental en la creació del Lobby Europeu de Dones. Al cap i a la fi, el Servei d’Informació a la Dona de la Comissió Europea havia “donat suport i havia encoratjat constantment” el projecte. Era el moment perfecte. Deshormes, com veurem més endavant,⁵⁴ s’havia dedicat durant anys a teixir vincles amb organitzacions de dones d’arreu d’Europa i havia promogut la creació d’organitzacions paraigua a cada un dels països europeus per facilitar-ne la comunicació. A més, era un moment de “ressorgiment de les organitzacions no governamentals (ONG). “A la vigília dels grans canvis produïts amb la data límit de 1992, les ONG més responsables i dinàmiques es pregunten sobre el paper que poden tenir en

53 *Women of Europe Newsletter*, n. 12, setembre-octubre de 1990. European Women’s Lobby. Archives of European Integration. Pittsburgh University. Disponible a: <http://aei.pitt.edu/id/eprint/34627> (data de consulta: 15 de maig de 2023).

54 *Vid.* capítol sobre Fausta Deshormes La Valle, 55.

la consecució de l'objectiu del '92, per garantir que els ciutadans europeus que representen puguin fer front als reptes i aprofitar les oportunitats",⁵⁵ deia Deshormes La Valle.

Evidentment, aquesta data límit de 1992 a què fa referència és la signatura del Tractat de Maastricht, una fita fonamental en la història de la construcció i la integració europees, ja que va fixar les bases de la Unió Europea com la coneixem avui, va obrir el camí cap a la moneda única i va marcar el camí cap a la major ampliació europea de la història. Per descomptat, la ciutadania es va organitzar al voltant d'aquesta fita històrica per tal d'influir-hi i assegurar que els seus interessos es tenien en compte, i les dones no hi podien faltar –o, com a mínim, així ho ressaltava Fausta Deshormes en la seva columna personal del butlletí que dirigia.

“Per descomptat, les organitzacions de dones (estic en una bona posició per saber-ho), no s'han esperat fins ara a actuar com a intermediàries per als ciutadans europeus, sinó que ja havien ofert a les institucions el diàleg per informar-les de les seves necessitats i aspiracions. Sense aquesta presència constant i estimulant, les polítiques per la igualtat d'oportunitats no serien on són ara, ni tindriem el mateix nombre de dones al Parlament Europeu, ni el mateix progrés en el debat social: n'estic convençuda.”⁵⁶

D'aquesta manera, la periodista italiana assenyalava que el naixement del Lobby Europeu de Dones no implicava que les dones no haguessin tingut cap paper en la influència de les polítiques europees fins aquell moment. Tot al contrari. Com hem vist amb *Femmes pour l'Europe* i amb les Eleccions al Parlament Europeu del 1979, les dones ja havien fet una intensa tasca de *lobby* abans de la dècada dels noranta, però no existia una associació amb tantes associacions implicades i membres com tindria a partir d'aleshores el *lobby*. També és particularment interessant

55 *Women of Europe Newsletter*, n. 12, setembre-octubre de 1990. European Women's Lobby. Archives of European Integration. Pittsburgh University. Disponible a: <http://aei.pitt.edu/id/eprint/34627> (data de consulta: 15 de maig de 2023).

56 *Ibidem*.

veure que ella mateixa es presenta com a prova de les seves afirmacions, de manera que reivindica el seu paper en la tasca.

Tot plegat, doncs, deixa clar que el Lobby Europeu de Dones va néixer no tant com una empenta de la societat a les institucions europees sinó a la inversa, fruit de l'interès individual de Fausta Deshormes La Valle, però també d'altres dones vinculades a les institucions o a la política europees. Són les dones que ja formen part de la “bombolla” comunitària, com Fausta Deshormes La Valle, però també Jacqueline de Groote i Jacqueline Nonon, les que empenyen durant anys les organitzacions de dones ja existents perquè s'uneixin en una organització més gran, amb l'objectiu d'influir en les institucions europees. De fet, De Groote va prendre les regnes organitzatives del grup, però Nonon hi va aportar un coneixement extremament valuós sobre com i per què fer *lobby* a Brussel·les. Jacqueline Nonon, alta funcionària comunitària des de feia anys, amb un perfil que abordarem amb més detall més endavant, és autora d'un manual o guia sobre com fer *lobby*, publicat el mateix any que va néixer l'EWL, que encara és de rabiosa actualitat i dibuixa un panorama completíssim sobre el lobbisme a Brussel·les, en paral·lel a la construcció europea.

“El *lobbying* és una tècnica basada en mecanismes institucionals. S'ha d'utilitzar amb prudència. Cadascú s'adapta al seu funcionament segons els seus objectius i la seva pròpia cultura. D'aquí es desprèn una primera obligació: cal conèixer-ne el funcionament. [...] Les protagonistes són les institucions comunitàries. El *lobby* consisteix a entrar en un joc amb tres socis: la Comissió, el Consell i el Parlament Europeu.” (Nonon i Clamen, 1991, 31)

Seguint aquesta lògica, podríem afirmar que és la mateixa Comissió Europea la que empeny a crear el Lobby Europeu de Dones. De fet, n'és el principal finançador encara avui. Aquest és, si més no, un procés particular, no tan habitual en les dinàmiques de les organitzacions socials i que cal tenir en compte a l'hora d'entendre les tasques i les prioritats d'aquesta organització. “Calia convèncer les organitzacions de dones perquè treballessin juntes”, diu Jacqueline de Groote en una entrevista per a un número especial en commemoració del desè aniversari de

l'organització. (European Women's Lobby, 2001, 9).

D'una banda, es pot interpretar com la prova que la Unió Europea, els seus impactes, debats i aspiracions polítiques no havien penetrat prou en el teixit social de la majoria dels països membres de la Comunitat Europea per despertar de manera natural la inquietud de crear una organització d'aquest tipus. De l'altra, es podria argumentar que, al cap i a la fi, la comunitat europea era un projecte prou nou com perquè ja hi hagués nascut una organització d'aquestes característiques. Al mateix temps, però, és important recordar que aquesta no va ser una prioritat dels "poders" europeus. És a dir, no va ser idea del president de la Comissió Europea o del Parlament Europeu, ni dels ministres d'Afers Socials, per exemple, crear una organització de dones per empoderar-les davant de les institucions i donar-los una via d'interlocució. Van ser les dones que formaven part d'aquesta bombolla, la majoria en les capes més baixes d'una extensa jerarquia, les que van posar totes les eines que tenien al seu abast per construir-lo. És cert que la Comissió Europea hi va posar els recursos, però això va ser així, al cap i a la fi, perquè Fausta Deshormes La Valle hi era, perquè ella encapçalava un petitíssim equip que es preocupava d'informar les dones europees i de caminar cap a la igualtat de gènere a Europa.

Al mateix temps, entendre i ressaltar que el seu naixement és impulsat directament per les dones que ja formaven part, d'alguna manera, de les dinàmiques comunitàries ens serveix per entendre també una qüestió fonamental: Femmes pour l'Europe va ser una organització de dones blanques, de classe social alta i amb una formació intel·lectual privilegiada, com ho eren les persones que formaven les institucions de l'època.

4.1 EL PERQUÈ D'UN LOBBY

Amb Femmes pour l'Europe havia germinat la idea d'organitzar les dones al voltant de la Comunitat Europea, per influir-hi i utilitzar aquesta poderosa estructura institucional per caminar cap a la igualtat de gènere. Però Femmes pour l'Europe no havia assolit desplegar-se plenament, potser perquè no havia aconseguit teixir prou connexions entre l'associacionisme en l'àmbit nacional que resultessin indispensables perquè després naixés

el *lobby*, o potser perquè no va arribar a constituir-se mai com un *lobby*. Tanmateix, algunes de les seves integrants, com Fausta Deshormes o Jacqueline de Groote, van decidir reprendre el projecte i fer els passos necessaris per trobar la manera efectiva perquè les dones tinguessin una veu influent en els processos polítics de la Comunitat Europea. “Vam identificar 40 dones de diferents països i sectors d’activitat i ens vam trobar tres vegades”, deia Jacqueline de Groote al número commemoratiu dels primers deu anys de vida del *lobby* (European Women’s Lobby, 2001, 9).

Jacqueline de Groote mateix escriu l’any 1992 un article sobre la fundació i les característiques del European Women’s Lobby a la revista *Women’s Studies International Forum* (De Groote, 1992) en què explica que l’organització era finançada íntegrament per la Comissió Europea, que rebia anualment una subvenció per tal de “poder fer sentir les veus de les dones en l’àmbit europeu i assegurar el seu funcionament democràtic”. En aquest mateix article, l’activista belga coincideix amb Fausta Deshormes a ressaltar que el naixement de l’EWL és “la culminació de molts anys de feina per part de moltes dones a títol individual i també d’organitzacions”. Detalla que la decisió de formar el grup de pressió es va prendre l’any 1987 en una conferència a Londres impulsada per Fausta Deshormes La Valle, però que no es va aconseguir fins a tres anys més tard, perquè va ser necessari alinear organitzacions dels dotze estats membres. De Groote també ressalta el *momentum* per a les organitzacions voluntàries i que “la Comunitat Europea és una nova societat en procés. És essencial que les dones puguin dir com volen que aquesta societat democràtica protegeixi els drets individuals i emfatitzi la solidaritat”.

L’any 2000, aquesta organització va celebrar el desè aniversari amb la publicació d’un informe especial de commemoració i balanç després d’una dècada en funcionament. En aquest document, es recullen els testimonis de les que anomenen les “germanes fundadores” del *lobby*, entre les quals hi ha Fausta Deshormes La Valle i Jacqueline de Groote. És aquí on la periodista italiana reconeix que, després de crear el Servei d’Informació de la Dona, va veure que era “necessari” un grup de “coordinació d’associacions femenines en l’àmbit europeu” (ibídem, 8).

Deshormes parla de la creació d’aquest fòrum com d’un “somni”,

que va compartir per primera vegada amb Jacqueline Nonon i amb Janine Lansier, presidenta del Comitè Francès del Treball Femení. El pas següent, segons explica, va ser incorporar-hi Helga Thieme, presidenta del Deutscher Frauenrat, que va proposar organitzar a Bonn la primera Conferència Europea de d'Associacions de Dones. Després d'això, els col·loquis esdevindrien periòdics, primer a Torí (1984) i després a la Haia (1985). Però no va ser fins a la Conferència de Londres el 1987 que 120 dones, membres de 85 organitzacions que representaven 50 milions de persones, van adoptar la resolució de crear una “estructura d'influència oberta a totes les organitzacions de dones interessades a exercir pressió a les institucions europees i nacionals per tal d'assegurar una millor defensa de la representació dels interessos de les dones” (ibídem). Deshormes La Valle no s'oblida de mencionar la Comissió Europea, que hi va donar suport immediatament.

Un punt interessant en tot aquest procés és entendre per què van tenir el coratge de descriure's com a *lobby*, tenint en compte les connotacions negatives que ja tenia la paraula a l'època, i que encara té avui. Podrien haver optat per altres termes, com *forum*, *federació* o, fins i tot, *confederació*, però van preferir *lobby*. Jacqueline de Groote ho explica amb una anècdota especialment il·lustrativa:

“L'elecció de *lobby* com a nom va topar amb una certa desconfiança, dins i fora de les institucions europees i per part de les mateixes organitzacions de dones. Recordo un comentari en una reunió a l'oficina del president Delors: «Un *lobby*? No sona gaire bé.» Paradoxalment, nosaltres estàvem contentes. El nostre interlocutor havia entès que era una nova estructura, que tenia l'objectiu de ser activa i d'influir.” (European Women's Lobby, 2001, 9)

“La paraula *lobby* va sobtar molts membres del Comitè de Pressupostos del Parlament Europeu”, explica al seu torn Marie-Claude Vayssade, també una de les fundadores de l'organització, coordinadora de la secció francesa i exeurodiputada. L'elecció d'aquest nom mostra que les seves fundadores tenien plena consciència i un coneixement profund del funcionament de les institucions, però també il·lustra la naturalesa de l'organització.

De nou, es tractava d'una organització construïda de dalt a baix i no de baix a dalt. La seva vinculació amb el que es coneix tradicionalment com a "societat civil" és inversa. Les seves fundadores són, d'alguna manera, persones que formen part de les institucions, del poder que, al cap i a la fi, es vol influir. Dit d'una altra manera, Fausta Deshormes no aposta per fer un sindicat de dones treballadores de les institucions per reivindicar els seus drets; el que vol és influir en les polítiques que les institucions comunitàries fan per a les dones. Per això no estem parlant ni d'un fòrum ni d'una federació, sinó d'un *lobby*. És una declaració d'intencions potent.

No hem d'oblidar que aquesta era també la naturalesa del grup Femmes pour l'Europe que havia impulsat Ursula Hirschmann. Eren dones vinculades a les més altes esferes del projecte europeu les que volien articular una associació de dones per influir en les institucions europees. Els punts de contacte entre ambdues organitzacions són evidents, com més endavant reconeixerà Jacqueline de Groote, tot i que no s'ha trobat cap document per escrit ni cap entrevista en què Fausta Deshormes La Valle reconegui el vincle entre ambdues entitats.

4.2 OBJECTIUS I LÍNIES D'ACTUACIÓ

El Lobby Europeu de Dones tenia grans ambicions. Apuntava molt alt, tenia moltes expectatives sobre les capacitats que tindria aquella Unió Europea en formació i es fixava uns objectius que podríem situar cap a l'espectre esquerre de l'esfera política ideològica. Jacqueline de Groote els resumia així a l'article publicat a la revista *Women's Studies International Forum* ja citat:

“La lluita contra la pobresa i l'exclusió social, la violència contra les dones, els problemes de les dones rurals, els problemes específics de les dones negres i les dones de minories ètiques, les relacions amb les dones del centre i de l'est d'Europa, les dones i els mitjans, les dones i el desenvolupament, les dones i el medi ambient i les dones i el consum.” (De Groote, 1992, 49-50)

A la pràctica, això es va traduir en unes iniciatives destinades

directament a influir en les institucions comunitàries. Per exemple, una de les seves primeres accions va ser la reivindicació que els assumptes socials es votessin per majoria qualificada al Consell Europeu, per evitar així el bloqueig pel veto d'un sol país. També van reclamar per escrit a Ruud Lubbers, president de la Comissió Europea, que s'establís un Consell de Ministres per la Igualtat d'Oportunitats que es reunís un cop cada sis mesos. I tenien l'ull posat en diverses directives europees, sobretot aquelles que afectaven l'àmbit del treball, com ja havia fet abans Femmes pour l'Europe. Per aconseguir tot això, explica De Groote, les seves estratègies incloïen campanyes transnacionals, escrits a les institucions concernides i pressió directa als polítics.

Una de les seves primeres grans prioritats com a organització va ser influir en el procés d'elaboració del Tractat d'Amsterdam. La incorporació de Suècia i Finlàndia l'any 1995 aporta a l'organització una nova experiència que l'ajuda a influir en la preparació d'aquest tractat, que acabarà incloent la transversalitat de gènere en els principis de la UE (Lafon, 2020).

Com es pot veure a l'informe per commemorar la dècada del Lobby Europeu de Dones, l'ampliació de la Unió Europea era una de les seves preocupacions principals i també va ser un repte intern per a l'organització, ja que implicava que aquesta s'havia d'ampliar cap a l'est i incloure unes noves organitzacions de dones, amb una cultura política diferent. Malgrat ser una organització finançada per la Comissió Europea i haver de representar les sensibilitats de països culturalment molt diferents, el Lobby Europeu de Dones es va posicionar des del 1998 a favor de l'abolició de la prostitució, malgrat les reticències dels Països Baixos i d'Alemanya. També va mantenir una posició contundent a favor de l'avortament i del control de la fertilitat.

“Avui, el Lobby Europeu de Dones és reconegut com el líder de les ONG de dones a la Unió Europea. Les relacions s'han enfortit també amb les associacions dels països candidats. Els membres de la Conferència Intergovernamental de 1997 van parlar “d'assetjament polític” per part del *lobby*, que va resultar en la inclusió dels articles 2 i 3 sobre la igualtat entre homes i dones als tractats. El Lobby

Europeu de Dones lluita per la defensa efectiva dels drets de la dona i es posiciona cada vegada més clarament sobre assumptes institucionals. Crec que el seu futur va en aquesta direcció. Les dones vam ser excloses de la democràcia directa i vam haver de lluitar durament pels nostres drets en la democràcia representativa. En la meua opinió, el diàleg civil és la millor manera de lluitar per la igualtat. La igualtat de gènere implica la fi dels estereotips i el reconeixement de les diferents personalitats. No implica uniformitat, sinó el dret de cada home i dona de desenvolupar plenament la seva personalitat.” (EWL, 2001, 9)

Amb aquestes paraules, sempre mantenint un to molt més activista i radical, Jacqueline de Groot de Groote deixava clara la seva visió per a l'organització i s'assegurava que la inclusió de la diversitat en formés part. Com explica aquesta organització en el breu resum disponible a la seva pàgina web, el Lobby Europeu de Dones va néixer “vinculat a una nova forma d'espai públic en l'àmbit europeu” i a una nova manera d'interactuar entre la ciutadania i els polítics. Encara avui l'organització manté entre els seus objectius principals actuar de “vincl” entre les organitzacions de dones i les institucions.

Una de les fites principals que va assolir fou aconseguir l'estatus d'òrgan consultiu de les Nacions Unides i del Consell Social del Consell d'Europa. A escala interna, el Lobby Europeu de Dones s'estructurava al voltant d'una assemblea general, formada per les delegades de les organitzacions integrants. En funció de la representativitat de cada organització (diferents branques a diferents estats membres, per exemple), es van establir els drets de vot. Cada estat membre de la Unió Europea tenia dret a quatre delegats. La primera presidenta va ser la portuguesa Ana Vale. I qualsevol organització “local, nacional o europea” que estigués d'acord amb els objectius del lobby podia sol·licitar ser-ne membre.

Dit tot això, avui el Lobby Europeu de Dones es manté actiu, amb finançament de la Comissió Europea, i treballa en qüestions com la violència contra les dones, el lideratge femení i el suport a les dones migrants o refugiades. També serveix de paraigua per a d'altres organitzacions i de font de recursos per a aquelles que cerquen finançament o oportunitats

en l'àmbit europeu. No és pertinent per a l'objectiu d'aquest treball l'anàlisi sobre el paper i l'impacte actual del Lobby Europeu de Dones en la política comunitària, però sí que és interessant veure quin abast té avui. Si va començar amb més de 85 organitzacions, segons els testimonis de les autores i protagonistes citades, actualment el Lobby Europeu de Dones té 48 associacions membres –31 organitzacions coordinadores en l'àmbit nacional i 17 d'àmbit europeu. Però, segons la seva pàgina web, representen més de 2.000 organitzacions, ja que aquests 48 membres són organitzacions paraigua d'altres organitzacions. Es manté, doncs, com un *lobby* molt transversal i representatiu, que té entre els seus membres més destacats experts en qüestions de gènere, provinents dels teixits associatiu i sindical.

Resseguir el recorregut d'aquestes organitzacions ens ha servit per anar trobant noms propis de dona recurrents que durant la segona meitat del segle xx van buscar la manera d'influir en la construcció europea perquè les dones hi tinguessin també el paper que es mereixien. Començant per la mateixa Ursula Hirschmann, hem trobat diverses vegades el nom de Fausta Deshormes La Valle, però també el de Jacqueline Nonon, el d'Éliane Vogel-Polsky i el de Jacqueline de Grootte. Totes cinc són dones que han tingut un paper destacat, si no fonamental, en la construcció de la Unió Europea, tal com la coneixem avui, però que s'han mantingut a l'ombra de la història més pública, divulgada i coneguda.

Val a dir que hem deixat de banda intencionadament perfils com els de Simone Veil, Louise Weiss o Ada Rossi, prou conegudes avui. Aquest treball busca rastrejar els perfils que encara es troben a l'ombra i que no han tingut cap reconeixement en la història de la construcció comunitària. No es tracta, doncs, de desmerèixer cap d'aquestes personalitats, sinó de situar-ne d'altres. També cal deixar clar que hi ha altres noms que no abordem en aquest treball per motius d'abast, però que podrien ser també, de ben segur, dignes d'investigació o, almenys, de menció. Per això, dedicarem un petit apartat a esmentar aquestes altres possibles mares fundadores d'Europa a l'ombra.

5. Les fundadores a l'ombra

5.1 URSULA HIRSCHMANN I FEMMES POUR L'EUROPE

Inevitablement, el perfil d'Ursula Hirschmann és un dels que hem esmentat més fins ara en aquest treball. No només perquè és una de les cinc dones que hem escollit com a “mare fundadora d'Europa”, sinó també perquè és l'ànima fundadora de Femmes pour l'Europe, el grup que ha servit de fil conductor per arribar a aquest punt de la recerca. La seva figura va ser inevitablement més pública perquè va ser la dona del filòsof socialista Eugenio Colorni, primer, i després d'un dels pares fundadors d'Europa, Altiero Spinelli. Però Ursula Hirschmann també és una de les mares fundadores d'Europa, independentment de qui fos el seu marit.

Va néixer a Berlín el 1913, en una família jueva i intel·lectual. El seu germà és el reconegut economista Albert Otto Hirschman. La pàgina web de la Comissió Europea la reconeix ara com una de les “pioneres” d'Europa i resumeix breument la seva figura com una de les autores del Manifest de Ventotene, considerat el text precursor del federalisme europeu, juntament amb Ernesto Rossi, Eugenio Colorni i Altiero Spinelli, l'any 1941.

Però, per què Boccanfuso parla de Hirschmann com de “l'ànima europea” del manifest? “Colorni era el filòsof; Spinelli, el polític, i Rossi, l'activista, i Hirschmann era la veritable ànima europea”, explicava la historiadora italiana en una conversa amb l'autora d'aquest treball. Boccanfuso va estudiar la figura de Hirschmann durant anys, curiosament per suggeriment del biògraf d'Altiero Spinelli, Piero S. Graglia, que després d'haver estudiat a fons la vida i contribució d'aquest pare fundador d'Europa i precursor del federalisme europeu tenia clar que Hirschmann mereixia també ser estudiada a fons i, sobretot, ser reconeguda.

“L'Ursula ha patit al llarg del temps aquesta espècie de marginació per part d'una historiografia masculinitzada que només ha sabut llegir-la com a dona de les ments més brillants i profundes sorgides

de la lluita antifeixista –Eugenio Colorni i Altiero Spinelli–, sense aprofundir en les seves especificitats, les seves característiques, la seva originalitat.”⁵⁷

Hirschmann va començar a estudiar filologia a Berlín; l’any 1932 es va unir a les joventuts del Partit Socialdemòcrata per lluitar contra el nazisme. Durant la seva època universitària, va conèixer Eugenio Colorni, aleshores lector d’italià a la Universitat de Marburg. Però l’any següent va haver d’exiliar-se a París amb el seu germà, cosa que la va obligar a deixar els estudis i a fer feines de traducció o de secretària per sobreviure. A la capital francesa, va entrar en contacte i va freqüentar els grups d’exiliats alemanys, i va descobrir les idees del federalisme europeu amb les publicacions clandestines del grup *Neu Beginnen* (Nou Inici), que ja havien començat a parlar de la idea d’una federació europea per resoldre els conflictes al Vell Continent. Fins i tot, segons descriu Boccanfuso, Hirschmann s’acostarà breument al pensament comunista durant aquell primer període, després de quedar desenganyada amb les joventuts socialistes, però se’n va deslligar ràpidament. A París, el seu germà Albert Otto Hirschman es va anar desvinculant cada vegada més de la política per centrar-se en la seva carrera acadèmica. Ursula va intentar prosseguir els estudis a la capital francesa.

Durant aquell període, Ursula Hirschmann era molt jove i buscava encara la seva identitat política; s’havia desenganyat del comunisme i també del socialisme; en general, se sentia desil·lusionada. A la recerca d’un guia, havia començat a escriure’s amb Eugenio Colorni, que des del 1933 treballava com a professor de Filosofia a la Universitat de Trieste. Aquest la va convidar finalment a la ciutat el 1935, una visita clau que culminaria amb el casament de tots dos al final d’aquell mateix any. “Les converses amb ell van ser per a mi un alliberament d’aquell moment cultural de pacotilla que eren el socialisme de base i el materialisme dialèctic, amb els quals fins aleshores havia omplert les meves exigències de cultura i acció política”, descriu Hirschmann al seu llibre *Noi senzapatría*, citat per Boccanfuso a la seva biografia (Boccanfuso, 2021, 79).

57 Introducció de Piero S. Graglia, professor d’Història de la Integració Europea a la Universitat de Milà i biògraf d’Altiero Spinelli (Boccanfuso, 2019, 17).

Després d'això, es muda a Trieste, on ràpidament es matricula a la universitat per continuar els estudis de filologia alemanya, frustrats per l'exili. Boccanfuso ressalta a la seva biografia de Hirschmann que la jove alemanya no va voler adoptar el rol de dona de casa, tenint en compte els orígens burgesos i benestants de Colorni, i ràpidament es va posar a estudiar i a va buscar una feina per poder-se sostenir.

Així doncs, ni tan sols en la seva etapa com a dona casada a Trieste, Ursula Hirschmann atura l'activisme polític ni la seva vitalitat intel·lectual. Però els problemes no trigaran a arribar. Ambdós són jueus i antifeixistes, i Colorni és detingut el 1938 a la presó de Varese i des d'allà és traslladat a Ventotene el 1939. Hirschmann s'instal·la a l'illa i allà concebran dues filles més. Tot i això, la seva relació personal se'n ressent i Colorni i Hirschmann comencen a allunyar-se sentimentalment.

Fent un petit parèntesi en la narració cronològica de la vida d'Ursula Hirschmann, és important ressaltar aquí que, amb només 25 anys, la jove berlinesa ja havia viscut a Berlín, París, Trieste i Milà, abans de convertir-se en la dona d'un pres polític. La jove Ursula Hirschmann havia viscut la persecució antisemita i política arreu d'Europa en la seva pròpia pell, tant a Alemanya com a Itàlia, on el nazisme i el feixisme amenaçaven una pau que no feia tant s'havia aconseguit al Vell Continent. D'aquí que tingués molt clara quina era la idea d'Europa que volia promoure i que decidís lluitar per una Europa federal i antifeixista com a antídote del que havia viscut en primera persona.

Però tornem a l'illa de Ventotene. Allà Colorni es va trobar amb els detinguts Ernesto Rossi i Altiero Spinelli. Ursula Hirschmann, que també començà la seva relació intel·lectual i d'amistat amb Spinelli a Ventotene, no hi fou detinguda, de manera que podia entrar a l'illa i sortir-ne, i aquesta esdevindria una de les claus de la seva contribució: la divulgació del Manifest. “Va ser l'Ursula qui va treure de l'illa el text del Manifest, transcrit en papers de fumar i amagat dins la funda del seu abric”, explica Boccanfuso. Cal no oblidar que, més enllà de la simbologia que s'ha generat al voltant de Ventotene, el text que va aconseguir treure i divulgar Hirschmann es considera, d'alguna manera, el primer esquema polític del projecte de federació europea. Però, tot i que no hi ha documents que provin la contribució intel·lectual de la berlinesa en el document,

Hirschmann en va ser molt més que una mera missatgera. Tenia molt clara la seva idea d'Europa i tenia molt clar que calia organitzar-se per començar a treballar-hi.

És l'Ursula qui “teixeix” –fent servir la paraula de Boccanfuso– les primeres connexions clau que permetran organitzar el Moviment Federalista Europeu. L'article que el mateix Spinelli escriu al llibre de *Femmes pour l'Europe* editat pel Ministeri d'Afers Exteriors de Bèlgica explica la “vida política” de la seva dona,⁵⁸ després que ella hagués patit el vessament cerebral que truncaria de ple el seu projecte de *Femmes pour l'Europe*. Quan la va conèixer, Hirschmann ja estava casada amb Colorni, tenia “només 26 anys” però “ja havia viscut i madurat una vida personal i política intensa”.

“Érem ben pocs”, explica Altiero Spinelli, que rememora els moments de Ventotene en què amb Rossi i Colorni es van proposar escriure aquell primer esborrany de l'Europa federal. “L'Ursula era d'aquest petit grup que va acceptar ser considerat com a visionari. La seva tendència a traduir qualsevol compromís ideal en acció pràctica li va fer percebre immediatament quina era l'originalitat de la nostra posició”, detalla Spinelli, que sempre inclou Ursula Hirschmann com a part d'aquest grup.

“En el nostre petit grup, l'Ursula era l'única que podia anar a Itàlia. Va ser la primera missatgera d'aquest grup de conspiració italià. Va portar el que fins ara s'ha anomenat el Manifest de Ventotene. Ella va generar debat al voltant d'aquest manifest, va cercar i trobar adhesions, va escriure'l, el va imprimir, el va distribuir. [...] Va ser gràcies a la seva feina que, després de la caiguda de Mussolini, una dotzena de dies després que s'alliberessin els presos polítics, el 27 d'agost del 1943, es va poder dur a terme a Milà la conferència clandestina que va permetre fundar el Moviment Federalista Europeu.”⁵⁹

A Milà va ser l'última vegada que Ursula Hirschmann va veure en

58 Spinelli, A. (1979): “Women for Europe”. A: *Women for Europe (1979), European Women about Europe. Views and ideas amassed by the Women for Europe Group*. Brussel·les: Ministeri d'Afers Estrangers, Comerç Exterior i Cooperació al Desenvolupament, 7.

59 Spinelli, A. (1979): “Women for Europe”. A: *Women for Europe (1979), European Women about Europe. Views and ideas amassed by the Women for Europe Group*. Brussel·les: Ministeri d'Afers Estrangers, Comerç Exterior i Cooperació al Desenvolupament, 7.

persona Eugenio Colorni, el pare de les seves filles. Colorni havia estat traslladat de Ventotene a Melfi i després va decidir quedar-se a Roma a continuar la seva lluita a la resistència. Finalment, va ser assassinat a la capital italiana l'any 1944. Després d'aquesta reunió, Hirschmann i Spinelli van marxar a Ginebra, on els líders del Moviment Federalista van decidir traslladar la seva acció política. I Spinelli reconeix també el paper que Hirschmann va tenir a l'hora de teixir contactes a Suïssa. Tanmateix, el paper de la berlinesa va ressaltar més a París, on van viatjar el 1945 després de casar-se. A la segona meitat de la dècada dels quaranta, les idees federalistes europees prenen força a França i van decidir traslladar-s'hi sota els pseudònims de senyors Antonelli.

Spinelli detalla que, quan van arribar a París, ningú semblava realment disposat a acudir a la convocatòria del Moviment Federalista Europeu, però el secretari del Moviment d'Alliberament Nacional els va donar una mà i l'Ursula, convençuda que podria tenir èxit en la convocatòria, li prengué la paraula: "L'Ursula estava tranquil·la, segura de si mateixa, de les seves capacitats de convocatòria i organitzatives, de la seva tenacitat i dels seus antics coneixements parisencs", rebla Spinelli, que després afegeix que la reunió fou "tot un èxit", després que l'Ursula prengué les regnes, fes tots els contactes i escrivís les invitacions. Aquella es va convertir en la primera conferència internacional federalista, en què van participar intel·lectuals de l'altura d'Albert Camus, George Orwell, Emmanuel Mounier, Henry Mumford i André Philippe.

L'Ursula s'havia assignat una missió: aconseguir una Europa unida i federal. El seu objectiu no era ser la secretària o ajudant de Spinelli. Si ens fixem en l'obituari que en va escriure el diari *El País* l'11 de gener 1991,⁶⁰ quan va morir després d'una llarga malaltia, Ursula Hirschmann havia estat anomenada "la missionera de l'Europa unida". I tot plegat assumint també les tasques que se li assignaven de manera tradicional com a dona, és a dir, la cura de la casa i de la família. És el mateix Spinelli qui li reconeix aquest pesat paper: "De tornada a Itàlia, l'Ursula va haver de dedicar-se durant dos o tres anys a la pesada tasca d'organitzar, des del

60 *El País* (1991): "Ursula Hirschmann, pionera del Movimiento Federalista europeo". *El País*, 11 de gener. Disponible a: https://elpais.com/diario/1991/01/11/agenda/663548401_850215.html (data de consulta: 15 d'abril de 2023)

no-res i en la miserable Roma de la postguerra, la llar i la vida familiar, mentre jo buscava en la política italiana un lloc que em permetés liderar la batalla europea.” Una etapa en què Spinelli descriu Hirschmann com la seva “principal ajudant” no en el pla personal, sinó polític.

Amb la fi de la guerra, els impulsors del federalisme europeu fan una pausa i aposten per replantejar-se les seves idees, però és una època en què floreixen els moviments europeus i europeistes i en què aquestes idees comencen a prendre formes polítiques diverses. Tot i això, en tota l'època en què Spinelli s'involucra en la política activa a Itàlia, hi ha un silenci en l'activitat política d'Ursula Hirschmann. Segons Boccanfuso, Hirschmann és una “constant” en l'obra política que Spinelli desenvolupa aquells anys, però ella, més enllà de continuar tasques organitzatives en la delegació de Roma del Moviment Federalista Europeu, no emprèn cap iniciativa.

Al seu article, Spinelli lamenta també que, quan va ser nomenat comissari de la Comunitat Econòmica Europea l'any 1970, fou la primera vegada que “no va comptar amb la seva col·laboració tan eficient”. Però va donar espai a Hirschmann per endinsar-se en les seves inquietuds polítiques més individuals i abraçar el feminisme dins els seus ideals federalistes i antifeixistes. Així va ser com va començar a donar voltes sobre la necessitat de crear un moviment de dones europeistes. Aleshores, Ursula Hirschmann ja tenia 60 anys.

“La seva curiositat intel·lectual i política va romandre en suspens i es va sentir atreta per l'explosió del moviment feminista, del qual va sentir la importància per al desenvolupament de la democràcia. Ella creia que, en involucrar-se profundament en la política, aquest moviment podria provocar i promoure reformes profundes en la societat. Volia aprofitar l'oportunitat que tenia de formar part de la gran creació política en curs de la construcció europea. Va posar la seva energia habitual a persuadir i reunir dones al seu voltant. Va ser així com va néixer Femmes pour l'Europe.”⁶¹

Però Spinelli no va més enllà. Tampoc no trobem més informació sobre

61 Spinelli, A. (1979): “Women for Europe”. A: Women for Europe (1979), *European Women about Europe. Views and ideas amassed by the Women for Europe Group*. Brussel·les: Ministeri d'Afers Estrangers, Comerç Exterior i Cooperació al Desenvolupament, 10.

aquest grup en l'obituari que hem citat del diari *El País*. Curiosament, sense donar cap més detall, l'obituari assenyala que Hirschmann va fundar el 1975 a Brussel·les el “moviment Mujeres por Europa”, però res més. Cal no oblidar que Femmes pour l'Europe va tenir una curtíssima vida perquè la seva impulsora va tenir un vessament cerebral que la va apartar de les tasques d'aquest grup. Tot i això, com ja hem resseguit en aquest treball, les poques activitats que va dur a terme i els perfils que va agrupar van tenir prou impacte perquè un obituari d'un diari no italià com *El País* en fas esment.

Segons Silvana Boccanfuso, Femmes pour l'Europe és la culminació de la carrera d'Ursula Hirschmann com a activista política i intel·lectual (Boccanfuso, 2021, 40):

“Femmes pour l'Europe neix com una resposta a un període de crisi individual i col·lectiva. Es tracta de l'intent per part d'una dona compromesa amb el federalisme europeu des del seu exordi, de donar una nova forma i de renovar el vigor operatiu d'una idea –la d'una Europa unida– que no només havia perdut color i credibilitat amb el pas dels anys, sinó que corria el risc de desplomar-se definitivament sota el pes dels greus esdeveniments que havien tingut lloc durant aquell període.

De fet, l'article de Spinelli que hem desgranat en aquest apartat descriu la vida política de la “fundadora de Femmes pour l'Europe” i explica tot el seu context com a activista i la importància que Hirschmann va tenir en la fundació del Moviment Federalista Europeu per arribar fins a Femmes pour l'Europe també com una evolució lògica. Ursula Hirschmann havia viscut molta part de la seva vida com a activista política envoltada d'homes plens de reconeixement, però també va compartir lluita i inquietuds polítiques amb dones com Ada Rossi, també una de les fundadores del Moviment Federalista Europeu i considerada per alguns una altra de les “mares fundadores” d'Europa. Ursula Hirschmann també va compartir inquietuds polítiques i va intercanviar correspondència amb l'escriptora i política italiana Natalia Ginzburg.

En una missiva de 1975 adreçada a aquesta escriptora que cita

Boccanfuso, Hirschmann reconeix que el feminisme per a ella fou un “descobriment recent”. De fet, és gràcies als documents de Femmes pour l'Europe que ens podem fer una idea més clara de l'ideari de Hirschmann, no tan sols al voltant del paper de la dona a la societat i a la política, sinó també de la seva visió d'Europa. Com hem vist en els textos citats anteriorment d'aquest grup d'acció de dones, la idea d'Europa que promovien era una Europa social, amb un fort component democràtic i solidari. Es tractava d'una idea d'Unió Europea molt més ambiciosa de la que ha arribat avui, però es pot considerar actual en molts aspectes.

Sigui com sigui, Hirschmann fou pionera a l'hora de crear un grup de pressió de dones al voltant de les institucions europees i qui sap on hauria arribat si el vessament cerebral que va patir no hagués truncat aquest projecte personal. Després d'aquest episodi, es va mantenir en un segon pla polític durant un temps, però no va posar mai el fre del tot. Va continuar sempre vinculada al Moviment Federalista Europeu. Va ser secretària de la delegació de Roma d'aquest moviment fins al dia de la seva mort. L'any 1986, es va incorporar al Partit Radical Transnacional, dirigit per l'eurodiputat Marco Pannella. Ursula Hirschmann va morir el 8 de gener de 1991 amb 78 anys.

No deixa de ser curiós que sapiguem tan poc d'un personatge tan fonamental, de qui Spinelli parla amb tanta admiració. I n'és una prova la dificultat que va tenir Silvana Boccanfuso per trobar-ne documentació. Com explica la historiadora, no va ser fins que va localitzar la seva germana que va poder accedir a un plec immens de documents personals de Hirschmann, que li van permetre entendre la profunditat intel·lectual del personatge que estava estudiant. Fins aleshores, només els diaris d'Altiero Spinelli feien referència no només al lligam que tenien ambdós, sinó també a la importància que va tenir la figura de Hirschmann per a la fundació del Moviment Federalista Europeu (1943) o la fundació de Femmes pour l'Europe.

5.2 FAUSTA DESHORMES LA VALLE I EL SERVEI D'INFORMACIÓ DE DONES

Un altre dels perfils amb qui ens hem anat topant constantment al llarg del fil que hem estirat des de l'organització Femmes pour l'Europe és el de Fausta Deshormes La Valle. D'ella, en tenim molta informació i és una de les dones amb una activitat feminista més traçable dins i fora de les institucions europees. Tot i això, encara és poc coneguda més enllà d'un reduït cercle acadèmic interessat en qüestions relatives a les dones i la integració europea. “La *lobbysta* dins la xarxa”, l'anomena un estudi promogut pel Senat italià, titulat *Les dones que han fet Europa*.⁶²

Deshormes va prendre d'alguna manera el relleu que Ursula Hirschmann va deixar quan el vessament cerebral la va apartar del projecte de Femmes pour l'Europe. Tot i això, ja feia temps que Deshormes, des de dins de les institucions, lluitava incansablement per aconseguir que les dones tinguessin un paper en el procés de construcció europea i també perquè aquest mateix procés tingués en compte les dones. Bona part de la documentació d'aquest treball, de fet, s'ha obtingut gràcies a la tasca incansable d'aquesta periodista italiana d'origen napolità, que va promoure la creació dels centres de documentació europeus i va deixar un extens arxiu que ara l'Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència va digitalitzant a iniciativa pròpia i a demanda.

Fausta Deshormes La Valle va néixer a Nàpols el 1927. Tant el seu pare, Renato La Valle, com el seu germà, Raniero La Valle, eren periodistes i aquest darrer fou director del diari *Avvenire*, de tradició catòlica. I la seva mare era escriptora. Fausta va estudiar dret, però aviat va començar a col·laborar amb revistes a la universitat. Va ser secretària de redacció de la publicació mensual mèdica *Annali Ravasini* entre 1946 i 1951, i després fou redactora del diari de la Federació dels Universitats Catòlics d'Itàlia (1951-1954). En acabar, es va vincular amb la Campanya Europea de la Joventut, una organització juvenil vinculada al Moviment Europeu, que promovia la sensibilització dels joves en qüestions europees (Di Nonno, 2019-2021, 7).

62 Senato della Repubblica (2017): *Donne che hanno fatto l'Europa*. Disponible a: https://www.senato.it/application/xmanager/projects/leg19/file/repository/relazioni/libreria/novita/XVII/Volume_Donne_Europa_REV9_web.pdf (data de consulta: 25 de maig de 2023)

L'any 1958, es va convertir en redactora en cap de la revista d'aquest organisme, *Giovane Europa*. Allà va conèixer Philippe Deshormes, secretari del moviment per Bèlgica, amb qui es va casar i va marxar d'Itàlia, primer a França i després a Brussel·les. Deshormes va adquirir la nacionalitat belga després de casar-se.

La seva vinculació amb els ideals europeistes ja era evident des d'abans que comencés la seva carrera professional. Quan va arribar a Brussel·les, Jean Moreau, antigament vinculat al Moviment Europeu i aleshores responsable del Servei d'Informació de la Comissió de la Comunitat Econòmica Europea, la va contractar com a experta (1961), després de col·laborar-hi esporàdicament durant un temps. Allà es va dedicar a la promoció de l'ensenyament i a la recerca universitària a Europa. Fou en aquesta època que va promoure la creació dels centres de divulgació de recerca de la Unió Europea a diferents universitats dels països integrants de la Comunitat. També va crear el "Premi de les Comunitats Europees", per guardonar les tesis doctorals més significatives en l'àmbit europeu. Va teixir connexions entre les organitzacions universitàries i les autoritats europees. També se la reconeix com una de les fundadores del Fòrum Europeu de la Joventut, nascut arran de la Conferència de la Joventut que va organitzar el 1970.

Tots aquests passos són fonamentals per entendre la seva tasca posterior al Servei d'Informació dedicat a les dones. Després, Carlo Scarascia Mugnozza, vicepresident de la Comissió Europea i responsable últim de les polítiques d'informació de l'executiu comunitari, li va fer l'encàrrec de crear el Departament d'Informació a la Dona. Fou aquí on la seva contribució marcaria un abans i un després en la tasca que la Comunitat Econòmica Europea havia fet fins aleshores a l'entorn dels drets de la dona. És un moment d'efervescència del feminisme a Europa, amb la segona onada del moviment, que no només provoca un esclat de grups organitzats de dones, sinó que comença a pressionar les institucions europees. Al cap i a la fi, ella és una periodista que va començar la carrera en organitzacions de la societat civil i que té una sensibilitat espacial per la importància de la informació i per la tasca que poden arribar a fer aquestes organitzacions.

“L’acció informativa en els cercles d’opinió pública femenina respon a una demanda cada cop més gran, en la mesura que augmenta el grau de participació de les dones en la vida política, econòmica i social dels nostres països.”⁶³

La seva obsessió era la informació, en ambdues direccions: que les dones estiguessin informades del que passava a Europa i que fos del seu interès, i que les institucions europees estiguessin informades del que feien les dones de la Comunitat. Per això, va replicar la tasca que havia dut a terme al Servei de Joventut en el de les Dones.

Això es veu clarament quan, als anys setanta, aconsegueix crear i liderar el que anomena en els seus documents “una petita cèl·lula”, és a dir, una oficina, dins el Servei d’Informació de la Comunitat Econòmica Europea, destinada a informar les dones i a teixir vincles amb les organitzacions de dones europees. Segons els documents que es poden consultar als arxius de la Comissió Europea de Brussel·les, Deshormes va promoure, organitzar i divulgar l’enquesta que la Comissió va dur a terme sobre les dones europees, una anàlisi molt aprofundida que va permetre fer-se una imatge prou reveladora de les preocupacions, les inquietuds i els problemes de les dones dels diferents estats membres de la Comunitat Econòmica Europea. Fou després d’aquesta enquesta, impulsada en part per la commemoració de l’Any Internacional de la Dona per part de les Nacions Unides, que es van crear les dues unitats dins l’executiu comunitari dedicades a les dones, el Servei d’Informació a les Dones, sota les regnes de Deshormes, i el dels problemes relatius al treball de la dona, que va encapçalar Jacqueline Nonon.

Però les dades d’aquesta enquesta no van quedar tancades dins les parets de la Comissió Europea. Fausta Deshormes La Valle va impulsar una conferència-col·loqui amb dones vingudes dels nous països de la Comunitat per tal d’avaluar-ne els resultats i fixar-ne un nou full de ruta.

63 Deshormes La Valle, F. (1979): “The Women’s Press and Organisations Department of the EEC Commission”. A: Women for Europe (1979), *European Women about Europe. Views and ideas amassed by the Women for Europe Group*. Brussel·les: Ministeri d’Afers Estrangers, Comerç Exterior i Cooperació al Desenvolupament, 46.

“L’objectiu del col·loqui «Les dones i la Comunitat Europea» ha estat avaluar els resultats de l’enquesta d’opinió que s’havia realitzat entre els nous països de la Comunitat el 1975 amb motiu de l’Any Internacional de la Dona. Després del debat, la Comissió s’ha apoderat de propostes concretes, una de les quals és la creació, dins la Direcció General de la Informació, d’una unitat destinada a mantenir, de manera permanent, un diàleg amb les organitzacions femenines, informar-les i documentar-les sobre tots aquells aspectes de la integració europea i ajudar als intercanvis d’informació entre organitzacions i països.”⁶⁴

Però, per què considerava Fausta Deshormes que la informació era tan important? Ella mateixa respon aquesta pregunta a l’article ja esmentat. Deshormes veia la informació com “un deure institucional” i considerava també que els tractats fundacionals de la Comunitat Europea així ho afirmaven. Per això, creia que era fonamental i necessària “una acció europea d’informació destinada a conscienciar els europeus amb vista a establir una comunitat més àmplia i profunda entre els pobles.”⁶⁵

Així doncs, podem dir que la vocació europeïsta de Fausta Deshormes La Valle és tan profunda i determinada com la seva vocació professional. Aquest és un dels seus punts de connexió amb Ursula Hirschmann. Ambdues eren europeïstes convençudes i tenien una voluntat evident d’influir en el procés d’integració europea, però no de manera individual, sinó per garantir que les dones, en l’àmbit col·lectiu, tinguessin veu i també, literalment, vot. Deshormes reconeix que, a partir de la dècada dels setanta, tot canvia arran de l’eclosió del que anomena “moviment neofeminista” i de la commemoració “obligada” de l’Any Internacional de la Dona.

“Dins aquesta realitat en moviment, la creació d’aquest servei destinat a la informació europea de les dones ha estat una innovació, percebuda com a tal dins els cercles als quals s’adreça: una innovació perquè la Comissió ha reconegut l’especificitat de

⁶⁴ *Ibidem*, 46.

⁶⁵ *Ibidem*, 46.

l'opinió pública femenina i les considera sòcies en el marc d'una política d'informació col·laborativa.”⁶⁶

Com es van traduir a la pràctica totes aquestes intencions? Doncs Fausta Deshormes La Valle va fer una tasca intensa de teixir connexions. Va posar-se en contacte amb les principals organitzacions feministes dels nous països que integraven la Comunitat Econòmica Europea i els va preguntar per escrit si estarien interessades a teixir connexions amb la Comissió Europea. Els preguntava, en primer lloc, si volien crear una organització paraigua d'àmbit europeu per mantenir aquesta interlocució centralitzada i, després, si estarien interessades a rebre i també a col·laborar en un butlletí periòdic que recolliria informació rellevant per a les dones de la Comunitat Econòmica Europea. En realitat, seria una tasca informativa “recíproca”. La *newsletter* oferiria informació sobre les polítiques europees en l'àmbit de la dona i les organitzacions també hi podrien aportar informacions sobre els seu països respectius o sobre la creació de noves organitzacions, per exemple.

Aquest butlletí, com la revista homònima, es va crear l'any 1977 i va perdurar fins al 1992, poc després que Fausta Deshormes La Valle es retirés (un altre punt en comú amb Ursula Hirschmann, en el sentit que els seus projectes personals no van aconseguir sobreviure sense la seva vinculació directa). A l'annex d'aquest treball, es poden consultar alguns dels números de la *newsletter*, que han estat digitalitzats.⁶⁷

Més enllà de la tasca que suposava elaborar aquesta *newsletter*, traduir-la i distribuir-la arreu d'Europa, amb els pocs recursos de què disposava la petita “cèl·lula” de Fausta Deshormes, aquest departament va aconseguir també organitzar diversos col·loquis, xerrades i conferències. Va impulsar la creació de dos premis, el premi *Nike*, per a les dones europees de la televisió, i el premi *Femmes d'Europe* (FdE), que escollia una dona amb vocació europea de cada un dels països de la Comunitat. Ursula Hirschmann, per exemple, en fou nominada. Des de la cèl·lula que encapçalava Fausta Deshormes, també es van publicar reculls especials temàtics, sobretot de cara a les Eleccions al Parlament Europeu de 1979.

66 *Ibidem*, 48.

67 Mostra del butlletí i de la revista disponible a la pàgina 113 de l'annex.

Segons explicava a l'article que ja hem citat diverses vegades, aquestes revistes van tenir una tirada total de 5 milions d'exemplars, cosa que equivalia a uns 20 milions de lectors.

“Les eleccions directes al Parlament Europeu seran un moment extremament important en la vida de la Comunitat, perquè aportaran un canvi qualitatiu: elles tindran ocasió, com a ciutadanes europees, de dir quin tipus d'Europa volen; les dones que representen un 52 per cent de l'electorat hi han de participar com ho considerin oportú, com a electores, com a candidates o com a impulsores de les campanyes electorals. És a dir, com a protagonistes d'un esdeveniment històric al qual han de participar des del principi.”⁶⁸

Descrita així, la carrera de Fausta Deshormes La Valle a les institucions europees sembla una carrera progressiva, relativament lineal i desplegada gràcies a l'esforç i a les habilitats personals, però també a les connexions personals. Tanmateix, el cert és que Deshormes La Valle va comptar amb molt pocs recursos, va tenir contractes precaris i va haver de batallar fins i tot per aconseguir que se li reconegués el dret a cobrar pensió:

“Quan Moreau em va demanar que treballés amb ell, no tenia feina; jo tenia un contracte d'expert on em pagaven amb cacauets. Però, al principi, tenia dues tardes lliures perquè tenia nens molt petits. I, així, aquest va ser el començament de la inventiva administrativa d'aquesta divisió. M'hi vaig incorporar a principi de gener del 1961 i no vaig entrar a l'organigrama fins a l'any 1973. És a dir, mentrestant vaig tenir vint-i-un contractes de perit, auxiliar, interí i, després, novament d'auxiliar.”⁶⁹

68 *Ibidem*, 50.

69 “Entretien avec Fausta Deshormes La Valle. Par Michel Dumoulin et Julie Cailleau à Bruxelles le 2 février 2004”. *Histoire interne de la Commission européenne 1958-1973*. Arxiu Històric de la Unió Europea de Florència. Referència: INT726, 7.

Que Deshormes La Valle era una dona combativa i convençuda de lluitar pels seus drets ho podem saber també perquè, en aquesta mateixa entrevista, explica que, tan bon punt va aconseguir ser contractada oficialment l'any 1973, la Comissió Europea es negava a reconèixer-li el dret a pensió pels anys que havia treballat abans per a la institució. Deshormes va presentar un recurs al Tribunal de Justícia, tot i saber que anteriorment un altre recurs havia fracassat, i va marcar un precedent per als treballadors que es trobaven en la seva mateixa situació: “Després de mi, crec que hi va haver altres experts o auxiliars que es van embolicar en aquesta història, però no sé si van presentar altres recursos. Més aviat penso que, per a molts [...], va ser automàtic després de la meva reclamació.” I estava “orgullosa” d’aquesta batalla, i també de moltes altres que va lluitar a la Comissió.⁷⁰

D’aquí podem inferir no només el caràcter combatiu i determinat d’aquesta dona, sinó també la prova que, malgrat que la Comissió Europea comptava amb una divisió per abordar els afers de les dones, la feina feta es va aconseguir gràcies a l’esforç, la insistència i la vocació de Fausta Deshormes La Valle, i no a la prioritització política d’aquesta agenda des de les institucions. Tota la seva tasca al capdavant de la petita cèl·lula femenina del Servei d’Informació la va fer amb només un parell de mans més, esgarrapant diners d’aquí i d’allà, sense estabilitat ni gaires garanties, cosa que també explica per què el butlletí i la revista *FdE* no van resistir gaire més després de la seva jubilació:

“Vam tenir moltes noies joves—Jacqueline [Lastenouse] la primera—, amb contractes d’experts renovats més enllà del que era possible, que es pagaven amb pressupostos d’activitats, cosa que també vaig fer quan, més tard, vaig dirigir el Servei d’Informació a la Dona. Només tenia una secretària a l’organigrama, i un volum de feina i d’exigència cada cop més gran. Així que pagava una mecanògrafa del meu pressupost empresarial, que treballava clandestinament i li deia “el meu submarí”. Com havíem de treballar si no?”⁷¹

70 *Ibidem*, 8.

71 *Ibidem*.

No és que Deshormes es conformés amb això: exigia més i era conscient de la discriminació que suposava treballar en aquestes condicions. Una secretària i un “submari” era l'estatus que es va donar als afers de les dones dins la Comissió de l'època. “Vaig sentir clarament la diferència de consideració que tenia, per part dels meus companys”, confessava. “Em consideraven bé quan tractava amb les universitats i encara em consideraven millor quan era al gabinet [del comissari Mugnoz], però em miraven amb molt menys interès i consideració quan tractava amb dones. Ho veien com si fos una afició ridícula.”⁷²

El Servei d'Informació de Dones

Però per a aquesta “afició ridícula” va fer molta feina i va deixar una tasca no només prolífica, sinó també valuosa. L'objectiu de la revista bimestral i el butlletí mensual *Femmes d'Europe* (FdE) era contribuir a formar opinió entre les dones. Però no ho volia fer amb articles d'opinió, sinó a través de notícies relacionades amb “polítiques, iniciatives, projectes, assoliments i programes comunitaris” sobre aquelles qüestions que més preocupaven les dones: igualtat d'oportunitats, ocupació, salut, ciutadania europea, medi ambient, consum, desenvolupament, jurisprudència del Tribunal de Justícia de la Unió Europea o notícies dels països integrants de la Comunitat Econòmica Europea. També se centrava en “les activitats de les dones i els seus moviments a favor de la construcció europea i la igualtat d'oportunitats, i els noms de dones que assoleixen posicions excepcionals en la vida política econòmica i social”. Aquesta era, segons Fausta Deshormes La Valle, l'“originalitat de *FdE*”.⁷³

De fet, l'elaboració d'aquesta revista i també del butlletí era una tasca completa de recerca informativa i de divulgació. Inclouïa bibliografia, recomanacions literàries, anàlisis i un apartat destinat a les organitzacions internacionals. Inicialment, el públic objectiu eren principalment responsables d'associacions de dones i editors de premsa femenina. Però la demanda va anar creixent, amb subscripcions de parlaments nacionals,

72 “Entretien avec Fausta Deshormes La Valle. Par Michel Dumoulin et Julie Cailleau à Bruxelles le 2 février 2004”. *Histoire interne de la Commission européenne 1958-1973*. Arxiu Històric de la Unió Europea de Florència. Referència: INT726, 8.

73 Deshormes La Valle, F. *Memòria de Femmes d'Europe*. Arxiu de la Universitat de Florència. Fons: Fausta Deshormes La Valle. Referència: FDLV-0064.

ministeris, periodistes de premsa escrita i oral, professors, sindicats, universitats, biblioteques i entitats locals. Es fa difícil fer-se una idea de l'abast real d'aquest butlletí d'informació. Amb motiu de la publicació del 50è número, Fausta Deshormes La Valle calculava que als primers deu anys de vida, és a dir, del 1977 al 1987, s'havien publicat unes 9.000 notícies d'una quarantena de temàtiques diferents, que s'havien enviat a 6.000 adreces diferents. Era un butlletí d'unes quatre pàgines que es publicava en anglès i en francès.

“Cal destacar que els materials publicats semblen una mina per als investigadors universitaris, que cada cop recorren a nosaltres; les bibliografies citen molt sovint *FdE*”, celebrava Fausta Deshormes La Valle a la memòria ja esmentada. Al mateix document, la responsable d'aquest servei critica que la Direcció General de la Comissió els imposava uns terminis de publicació inconvenients, amb una impressió que arribava massa tard i que, a més, no es feia càrrec de les versions lingüístiques.

“Femmes d'Europe [...] està pensat per a un públic limitat, però cada cop més variat, i molt multiplicador, perquè sovint és líder (en el sentit més ampli, si pensem, per exemple, en els parlamentaris i els nombrosos professors que en formen part). Dona una imatge humana de la Comunitat; una imatge simpàtica de la Comissió, de la qual és la targeta de presentació als cercles interessats.”⁷⁴

Però si aquesta revista bimestral sembla ja una tasca ingent per a només tres persones, el servei que dirigia Fausta Deshormes La Valle no es quedava només aquí, sinó que, a més, mantenia contactes constants amb la premsa; organitzava esdeveniments, projeccions de pel·lícules i col·loquis, i publicava suplementes. En total, en una dècada es van publicar 56 números de la revista bimestral *Femmes d'Europe*; 29 monografies sota el títol *Cahiers à Femmes d'Europe*, amb les temàtiques citades anteriorment. Per exemple, es va fer un monogràfic sobre “Dret comunitari i dona”, un altre sobre “Dones i recerca” i un altre sobre “Dones i música”. A més, també es van organitzar dos premis, el premi

⁷⁴ Deshormes La Valle, F. *Mémoire de Femmes d'Europe*. Arxiu de la Universitat de Florència. Fons: Fausta Deshormes La Valle. Referència: FDLV-0064.

Nike per a programes de televisió que abordessin temàtiques relacionades amb la igualtat d'oportunitats i el premi *Femme d'Europe* (FdE) per a una dona que hagués tingut una contribució distintiva a favor d'Europa.

Però totes aquestes tasques van anar desapareixent poc després que Fausta Deshormes La Valle es retirés, l'any 1992. Ara bé, la prova del seu èxit i de l'impacte positiu que va tenir és que van ser diverses les associacions que van dirigir-se a Deshormes quan va desaparèixer la revista per manifestar el seu malestar i, fins i tot, per oferir-li continuar el projecte per iniciativa privada.

“Ha estat realment una molt mala notícia saber que *Women in Europe* ja no es publicarà més i que vostè ha decidit cessar la seva cooperació amb les comunitats de Brussel·les. En nom de centenars de les nostres membres que també estaven interessades a rebre la revista i estar informades, volíem expressar el nostre agraïment per la meravellosa feina que ha fet fins ara i també l'esperança que, amb el seu suport, *Women in Europe* es pugui publicar de nou. Creuen les autoritats que la tasca informativa i de motivació de les dones s'ha acomplert? Nosaltres no ho creiem”⁷⁵ –li escrivia en una missiva la Federació Hel·lènica de Dones Empresàries i Professionals ja el 1985.

De fet, malgrat que havia anunciat la intenció de retirar-se ja abans del 1990, va continuar al capdavant del servei fins al 1992, quan finalment la Comissió que encapçalava Jacques Delors va decidir tancar el departament. La mateixa Fausta Deshormes La Valle va escriure una missiva al president de la Comissió com un últim intent per evitar-ho:

“Femmes d'Europe ha sigut durant quinze anys un dels instruments del Servei d'Informació a la Dona; el canal que ha permès difondre no només informació sobre la política comunitària en matèria d'igualtat d'oportunitats, sinó sobre totes les polítiques comunitàries susceptibles d'afectar els ciutadans, i les dones en particular. Sobre aquests temes, Dones d'Europa i el Servei d'Informació a la Dona han sabut mobilitzar associacions

75 Carta de la Federació Hel·lènica de Dones Empresàries i Professionals a Fausta Deshormes La Valle. (1985). Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Fausta Deshormes La Valle. Referència: FDLV 0012, 64.

de dones, campanyes reals de promoció i sensibilització.”⁷⁶

Deshormes va defensar també que interrompre aquella tasca “perjudicaria greument” la “conscienciació” de la ciutadania i, a més, que “seria percebut per les dones com un signe d’abandonament, per part de les institucions europees, d’aquesta part important de l’electorat europeu”.⁷⁷ Però Fausta Deshormes La Valle no se’n va sortir i tota la feina que feia el seu servei amb tan pocs recursos es va aturar.

Més enllà d’aquesta tasca ingent des del petit Servei d’Informació a la Dona de la Comissió Europea, Fausta Deshormes La Valle ja havia demostrat la seva iniciativa al Departament de Joventut i Universitat, des d’on va impulsar el que després serien els centres de Documentació Europea, que van començar a funcionar l’any 1963, quan ella treballava amb Jean Moreau. Aquests centres recollien informació sobre Europa, pensada no només per estimular la recerca acadèmica a l’entorn de la integració europea i els assumptes europeus, sinó també per facilitar la recerca a una demanda acadèmica que aleshores començava a despuntar. Els seus lligams amb Itàlia li van permetre començar el primer projecte pilot amb la universitat La Sapienza de Roma, però ràpidament es va anar estenent a la resta de països integrants de la Comunitat Econòmica Europea.

A més, el seu llegat no acaba a la Comissió Europea. Fausta Deshormes La Valle va ser fonamental per a la creació posterior del European Women’s Lobby (EWL), com ja hem vist. No només la seva tasca com a teixidora d’aliances entre organitzacions de dones d’arreu d’Europa, sinó els col·loquis i les conferències que ella mateixa va organitzar són a l’origen d’aquesta organització que, al cap i a la fi, donava continuïtat també al grup Femmes pour l’Europe de la seva amiga Ursula Hirschmann.

Aquesta incansable treballadora per la igualtat de les dones a Europa va morir a Roma el 2013 amb 86 anys; això vol dir que va treballar a la Comissió Europea fins als 65. Com assenyala Maria Pia di Nonno, a la cerimònia de comiat que se li va fer a Brussel·les el 14 d’abril del

⁷⁶ Carta de Fausta Deshormes La Valle a Jacques Delors (1992). Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Fausta Deshormes La Valle. Referència: FDLV 0012, 20.

⁷⁷ *Ibidem*.

2013 arran de la seva mort, Jacqueline de Grootte la recordava en aquests termes: “Fausta ha canviat la vida de les dones a Europa i certament ha canviat la meua.” (Di Nonno, 2019-2021, 53)

Deshormes La Valle és, de fet, una de les claus per a aquest treball i la porta d'entrada per a qualsevol persona que vulgui investigar sobre les dones i la construcció europea. Gràcies als centenars de documents que va recopilar, amb plena consciència de la importància de la informació, s'han pogut rastrejar altres personatges fonamentals. L'Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència li va fer un petit homenatge l'any 2021,⁷⁸ reconeixent-la com una de les “mares fundadores d'Europa”, perquè gràcies a la col·lecció d'arxius de Femmes d'Europe s'han conservat tots els documents que el Servei d'Informació de la Comissió Europea que ella va encapçalar va elaborar i recopilar. “Aquests fons han permès estudiar el rol de la dona en el desenvolupament de la cooperació i la integració europees des del final de la Segona Guerra Mundial”, deia la convocatòria del seminari organitzat per commemorar la figura de Fausta Deshormes.

5.3 JACQUELINE NONON I L'OFICINA DEL TREBALL DE LA DONA

Hi ha un altre nom que hem anat mencionant contínuament i que, malauradament, ha estat objecte encara de menys atenció i reconeixement històric del que han rebut les dues dones anteriors. Es tracta de Jacqueline Nonon, que va ser responsable de l'Oficina el Treball de la Dona –o dels “problemes del treball de la dona”, si som fidels a una traducció més literal del càrrec– de la Comissió Europea, durant un període paral·lel del que va estar Fausta Deshormes La Valle encapçalant l'Oficina d'Informació de la Dona.

Jacqueline Nonon va néixer el 1927 a Laval (Mayenne, França), filla d'una família que venia de la zona fronterera de Lorraine, a tocar d'Alemanya, Bèlgica i Luxemburg. Va estudiar llengües (castellà i anglès) i literatura, però la seva primera experiència professional va ser al sector

⁷⁸ *Women of Europe: In memory of Fausta Deshormes La Valle* (2021). European University Institute. Disponible a: <https://www.eui.eu/news-hub?id=women-of-europe-in-memory-of-fausta-deshormes-la-valle> (data de consulta: 10 de juny de 2023)

empresarial i comercial. Malgrat tenir una bona feina al sector privat a França, la seva vocació europeïsta la va portar ben aviat a buscar feina a Brussel·les. “Vaig treballar amb enginyers, però estava al departament de vendes. Vaig arribar a Brussel·les bàsicament sense saber massa bé què podia fer-hi. El que jo volia era fer Europa; sortir, com a nativa de l’est de França, de les guerres; construir una Europa dels somnis”, confessava.⁷⁹

Nonon tenia clar que volia treballar en el si de les institucions europees i, al principi, estava disposada a fer qualsevol cosa. Gràcies a una breu experiència a la biblioteca de la universitat de La Sorbonne, va trobar la primera feina a la Direcció General d’Assumptes Socials el 1958 a Brussel·les, com a encarregada de posar ordre a la documentació del departament. Després de dos anys, hi va aconseguir el primer càrrec administratiu, que suposaria el primer pas d’una carrera com a funcionària europea que duraria 35 anys. Nonon va plegar el mateix any que la revista *Femmes d’Europe* publicava l’últim número i poc després que naixés el Lobby Europeu de Dones, l’any 1992.

Després, va passar al departament anomenat de “treballs difícils”, que s’encarregava de sectors com ara l’agricultura, però també del treball de les dones. Fou allà on va trobar el seu espai, perquè “ningú no volia fer-se càrrec” del treball de les dones, però ella hi estava especialment interessada.

“Havia guanyat experiència a l’empresa CSF, on havia tingut problemes amb recursos humans, que ja m’havien dit que, si hi anava a fer sindicalisme, me’n podia tornar a casa. Jo em queixava perquè els departaments tècnics, les mecanògrafes i les secretàries eren dones llicenciades en física i química, perquè òbviament havien de saber sobre què escrivien, i contractaven dones titulades. Però jo els deia: «Escolteu; no podeu acceptar això. Heu de ser executives; teniu un títol universitari!» Jo havia lluitat per mi mateixa amb èxit; les dones havíem de lluitar per la igualtat.”⁸⁰

79 “Entretien avec Jacqueline Nonon par Sylvain Schirmann à Paris le 25 octobre 2010”. *Histoire interne de la Commission européenne 1973-1986*. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Referència: INT226, 2.

80 *Ibidem*, 6.

Nonon constatava en aquesta entrevista que, abans que ella arribés a la Comissió Europea, abans de l'auge del feminisme de final de la dècada dels seixanta, les institucions europees no s'havien dedicat gens als problemes de la dona o a avançar cap a la igualtat de gènere. Es descrivia com una dona de “contactes i xarxes”, que s'havia relacionat amb els sindicats, amb les associacions de dones, i per això finalment va acabar encapçalant una oficina a la Comissió Europea creada exclusivament per avançar cap a la igualtat entre homes i dones en el món del treball.

Com ja hem explicat, l'any 1976 es va adoptar la directiva europea per a la igualtat professional i aquí és on Jacqueline Nonon va jugar un paper extremament actiu. No només va instigar i pressionar les institucions per impulsar aquesta directiva, sinó que va constituir un grup d'expertes per assessorar l'executiu comunitari sobre com havia de ser la directiva i com s'havia d'implementar, i va fer un gran *lobby* intern fins que ho va aconseguir. Per obtenir dades que sostinguessin la necessitat que la Unió Europea tingués aquesta llei, va aconseguir impulsar una enquesta sobre la igualtat de les dones buscant el finançament a fora de la Comissió perquè l'executiu comunitari no li donava pressupost. L'enquesta va ser llançada per cinc revistes a cinc països i en les seves llengües respectives: *Amica* (Itàlia), *Margriet* (Països Baixos), *Brigitte* (Alemanya), *Het Rijk der Vrouw* (Bèlgica), *Femmes d'aujourd'hui* (França i Bèlgica). En total, va tenir uns 11 milions de lectures i, per tant, un impacte considerable. L'enquesta va servir per exposar la desigualtat de gènere en el mercat laboral i per fer una crida a la necessitat d'una llei que garantís la fi d'aquesta desigualtat (Gubin, 2007, 116).

Com Fausta Deshormes La Valle, Nonon treballava amb molt pocs recursos: “una documentalista, una secretària i becaris”. Tot i això, va fer una gran tasca de *lobby* dins les institucions, per tal que aquesta directiva i d'altres que vindrien posteriorment s'apliquessin correctament.

“Havia teixit xarxes; soc una dona de contactes, així que havia teixit xarxes amb els sindicats i amb les associacions de dones, i ràpidament em vaig trobar al capdavant d'un grup, que vam anomenar *ad hoc* per la igualtat de les dones, i així és com va

començar aquesta legislació, en particular la directiva bàsica de 1975.”⁸¹

Tan activa havia estat a l'hora d'impulsar aquesta agenda a Brussel·les que l'any 1978 el primer ministre francès Raymond Barre li va oferir el càrrec de delegada nacional per a la Condió de la Dona. Nonon va acceptar el càrrec, però no hi va encaixar. “Barre no era gens feminista; no sabia el que era el feminisme en absolut”, lamentava Nonon. Barre no havia previst recursos per a aquell departament i Nonon aviat se'n frustraria. Al cap de sis mesos, va plegar i, després d'un altre període a Brussel·les, fou nomenada delegada de la Comissió Europea a França, on acabaria la seva carrera.

Així doncs, la seva va ser una vida força tradicional de funcionària europea, però absolutament vocacional, quan no eren tantes les dones que arribaven a aquests càrrecs aleshores. L'entrevista a Nonon que es conserva en àudio a l'Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència desprèn energia i una forta convicció que cal construir Europa i que el feminisme sigui part d'aquest procés.

“Haig de dir, absolutament sense modèstia, que jo vaig ser-ne la impulsora [del Departament d'Afers del Treball de la Dona]. Jo vaig donar la idea i després em vaig encarregar d'implementar-la, perquè soc una persona activa; no em limito a fer tràmits. Vaig escriure alguns articles sobre fer *lobby*, perquè es tracta d'això.”⁸²

Efectivament, Jacqueline Nonon va dedicar tota la seva vida a fer *lobby* a dins de les institucions, per impulsar la igualtat entre homes i dones, una tasca gens senzilla que explica que després escrivís un llibre sobre el lobbisme a la Unió Europea (Nonon *et al.*, 1991). És ella mateixa qui explica el naixement del Lobby Europeu de Dones en aquest llibre. L'objectiu, diu, és “exercir una pressió efectiva sobre les institucions

81 “Entretien avec Jacqueline Nonon par Sylvain Schirmann à Paris le 25 octobre 2010”. *Histoire interne de la Commission européenne 1973-1986*. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Referència: INT226, 16.

82 *Ibidem*, 25.

europées i nacionals per defensar els interessos de les dones”.

“Des de finals dels anys seixanta, els vents del feminisme van bufar sobre el Berlaymont [nom de la seu de la Comissió Europea a Brussel·les], que es va convertir en l'objectiu de la pressió sindical perquè la Comissió reprengués la batalla per la igualtat salarial i, de manera més general, la igualtat en el treball. [...] Vam acabar aconseguint, a partir del 1975, una bateria de lleis europees a favor de la promoció femenina, insuficient és clar, però que intentem completar al llarg dels anys. [...] Les dones han de vigilar i, sobretot, no cedir. Per tant, han creat un *lobby* europeu. Després d'haver estat deu anys empantanada en els llimbs, aquesta organització va néixer l'any 1990.” (Nonon *et al.*, 1991, 60-61)

Però aconseguir-ho no va ser un mèrit individual, com explicava Nonon mateix a l'article que va publicar al llibre de Femmes pour l'Europe.⁸³ Des dels sindicats, ja feia anys que les dones reclamaven un interlocutor permanent a Brussel·les. També des del Parlament Europeu; concretament, la parlamentària luxemburguesa Astrid Lulling reclamava la creació d'una Oficina de la Dona, com la que ja funcionava als Estats Units. Aquestes demandes van ser ateses per l'aleshores comissari d'Afers Socials, l'irlandès Patrick Hillery. Tot i que no va ser una Oficina de la Dona a l'altura del referent nord-americà, es va aconseguir crear un “servei especialitzat”, com el va descriure críticament Nonon. “Per aquells que no hi estiguin familiaritzats, es tracta d'un tipus d'estructura administrativa de nivell inferior a la divisió, que no té naturalesa estatutària i que, per tant, pot desaparèixer d'un dia a l'altre en cas que l'autoritat ho consideri oportú”, es lamentava Nonon.

Tanmateix, com ja hem vist amb Fausta Deshormes La Valle, aquesta petita oficina sense recursos ni garanties de supervivència aconsegueix tirar endavant i dur a terme una tasca important gràcies al convenciment i a la vocació de la seva responsable. L'objectiu de Jacqueline Nonon

83 Nonon, J. (1979): “The Bureau for Problems Concerning Women's Work”. A: Women for Europe (1979), *European Women about Europe. Views and ideas amassed by the Women for Europe Group*. Brussel·les: Ministeri d'Afers Estrangers, Comerç Exterior i Cooperació al Desenvolupament, 134.

era, de fet, que aquesta oficina “deixés de tenir raó de ser”, és a dir, que s’assolís la igualtat entre homes i dones. “A mitjà i a llarg termini, l’oficina ha de ser un instrument que doni expressió material als compromisos adoptats pels estats membres el 1974 amb el Programa d’acció social, que defensa la igualtat d’oportunitats d’homes i dones en la selecció laboral, la formació i la promoció professional i les condicions laborals, inclòs el salari”, explicava la protagonista d’aquest capítol.

La seva tasca fonamental, un cop garantida l’aprovació de la directiva, i malgrat que els estats membres retallessin l’ambició que ella hauria volgut que tingués, fou assegurar l’aplicació correcta i completa d’aquella nova llei europea, que s’encaminava a assolir la igualtat en el treball entre homes i dones. “Una directiva no vol dir la victòria”, reflexionava. Calia que els estats membres de la Comunitat Europea implementessin correctament la directiva i, per fer-ho, calia garantir l’assessorament i els recursos legals i financers necessaris. Aquesta va ser una de les grans tasques de Jacqueline Nonon i de la seva petita oficina. Però també calia que les dones fossin conscients i estiguessin ben informades dels “nous drets” que els reconeixia la llei europea. Per això, una altra de les tasques centrals que va dur a terme Nonon fou informar; d’aquí ve la realització de la pel·lícula *The Same Outlook, the Same Life*, “que no només informa les dones europees dels diversos mitjans d’acció que tenen a la seva disposició, sinó que intenta combatre les idees i els judicis preconcebuts sobre les seves opcions en l’àmbit laboral”.⁸⁴

El caràcter i la convicció de Jacqueline Nonon a l’hora de dur a terme aquesta tasca es palesen en la seva crida, davant les Eleccions al Parlament Europeu del 1979, perquè les dones votin a favor d’aconseguir la igualtat i garantir que tindran el lloc que es mereixen.

“En menys d’un any, tindran lloc les eleccions directes al Parlament Europeu, i no es pot ressaltar prou l’imperatiu que les dones europees prenguin el lloc que els correspon en la societat, especialment en un moment en què la situació econòmica i l’atur en augment estan començant a encoratjar un discurs que les dones estan robant els treballs. Aquí, de nou, l’oficina que ha

84 *Ibidem*, 134, 140.

posat en funcionament la Comissió Europea pot acomplir un rol fonamental. Hauria de tenir la capacitat de fer seguiment del que passa als països membres i fer sonar el senyal d'alarma en el moment adequat. Aquest minidepartament s'hauria de convertir en un supervisor indispensable per a les dones d'Europa, perquè la lluita serà llarga i difícil. Avui, més que mai, la solidaritat entre les dones –tant si treballen com si no– ha d'estar a l'ordre del dia.”⁸⁵

Jacqueline Nonon va morir el 21 de febrer de 2020. La coordinadora francesa del Lobby Europeu de Dones⁸⁶ la recorda com “una de les figures d'Europa”, una dona que “va comptar i actuar molt en les xarxes feministes europees i associatives de la segona meitat del segle xx”. Certament, perquè no només va formar part del grup Femmes pour l'Europe, impulsat per Ursula Hirschmann, sinó que després es va vincular al Lobby Europeu de Dones des dels seus inicis. “La primera conversa sobre el meu somni de crear un Fòrum Europeu de Dones, com jo l'anomenava provisionalment, va ser amb Jacqueline Nonon”, explicava Fausta Deshormes La Valle (European Women's Lobby, 2001, 8).

Que avui la Unió Europea tingui una directiva d'igualtat salarial és, en part, gràcies a Jacqueline Nonon, que es va involucrar al màxim en les negociacions, la seva redacció, la seva difusió i la seva implementació arreu de la Unió Europea. Però la seva feina era tant dins com fora de les institucions. Cal recordar que una de les primeres activitats que va impulsar el grup fundat per Ursula Hirschmann, Femmes pour l'Europe, del qual Nonon era part, fou una manifestació davant la reunió dels ministres que havien de decidir justament sobre la directiva que Nonon havia ajudat a redactar. A més, també va ser una de les fundadores, junt amb Fausta Deshormes La Valle, del European Women's Lobby, cosa que demostra que no en tenia prou, que les institucions europees, com li havia passat amb el Govern francès, no li deixaven fer prou per avançar cap a la igualtat efectiva entre homes i dones.

⁸⁵ *Ibidem*, 142.

⁸⁶ Fouché, N. (2020): *Femmage à Jacqueline Nonon*. CLEF. Disponible a: <https://www.clef-femmes.fr/2020/06/02/femmage-a-jacqueline-nonon-1927-2020/> (data de consulta: 10 de juny de 2023)

“El principi d’igualtat de remuneració entre homes i dones està consagrat a l’article 119 del Tractat de Roma. Als darrers vint anys, s’han adoptat diverses directives comunitàries i el Tribunal de Justícia de la UE, a través de les seves sentències, ha tingut una influència decisiva en la lluita contra la discriminació per raó de sexe. El progrés en aquesta àrea s’ha beneficiat de l’associació amb altres institucions europees, experts, associacions i grups de pressió, com el Lobby Europeu de Dones. Tot i això, les desigualtats persisteixen. La manca de voluntat política de part dels governs europeus s’ha traduït, en particular, en la seva reticència a introduir l’obligació d’igualtat al preàmbul i al cos del Tractat d’Amsterdam.”⁸⁷

Això escrivia Jacqueline Nonon l’any 1998 en una revista sobre formació i treball, com a representant del Lobby Europeu de Dones. Nonon no va deixar mai de lluitar per la igualtat salarial entre homes i dones, tant des de dins com des de fora de les institucions, intentant que s’aprovés una directiva d’igualtat salarial en l’àmbit europeu.

5.4 ÉLIANE VOGEL-POLSKY I L’ARTICLE 119

Però cap de les dones que s’estudien en aquest treball va actuar en solitari. Totes estaven entrelaçades i cal entendre les seves contribucions a la construcció de la Unió Europea com una tasca gairebé col·lectiva.

“Vaig contactar amb Jacqueline Nonon, que en aquell moment era la responsable del que s’anomenava l’Oficina de les Dones. Però em va dir molt clarament que no tenia fons i que la Comissió no estava preparada per destinar ni un cèntim a les dones... Tot i això, em va posar en contacte amb Huguette Defossé, que era la presidenta de l’Associació Internacional de la Premsa Femenina i propietària (junt amb el seu marit) de les edicions belgues i

87 Nonon *et al.* (1998): “L’Europe, un atout pour les femmes?” *Problèmes politiques et sociaux*, 12 de juny, núm. 804. Disponible a: www.persee.fr/doc/forem_0759-6340_1998_num_64_1_2693_t1_0084_0000_12 (data de consulta: 15 de maig de 2023).

franceses de Femmes d'Aujourd'hui.”⁸⁸

Així va sorgir la idea de fer una enquesta sobre la situació laboral⁸⁹ de les dones per pressionar a favor de la creació d'una directiva d'igualtat salarial a la Unió Europea. Éliane Vogel-Polsky, que aleshores ja era una acadèmica especialitzada en dret social, ho va proposar a Jacqueline Nonon i la idea va quallar, fins al punt que la Comissió Europea li va donar suport i es va publicar en cinc revistes d'arreu d'Europa.

De fet, entre els nombrosos papers de Fausta Deshormes La Valle, el nom d'Éliane Vogel-Polsky apareix en moltes ocasions, no en intercanvis directes, però sí com a experta en la legislació europea necessària per assolir la igualtat salarial entre homes i dones. Podríem dir que aquesta enquesta sobre les desigualtats laborals entre homes i dones és la menor de les seves contribucions a la construcció europea i, sobretot, de l'anomenada Europa social. Vogel-Polsky va dedicar una part molt central de la seva vida a buscar la manera de garantir que l'article 119 del Tractat de Roma realment es complís i es fes complir entre els estats membres.

“Cada estat membre garantirà durant la primera etapa, i mantindrà després, l'aplicació del principi d'igualtat de retribució entre els treballadors masculins i femenins, per a una mateixa feina. S'entén per retribució, d'acord amb el present article, el salari o sou normal de base o mínim o altres gratificacions, directes o indirectes, en diners o en espècies, pagades per l'empresari al treballador com a condició per a la seva feina.”⁹⁰

Aquesta era la llei europea des del 1958, però a la dècada dels setanta encara no era una realitat, ni de bon tros, i tampoc no ho és encara avui.

88 Testimoni directe d'Éliane Vogel-Polsky a Gubin, E. (2007): *Éliane Vogel-Polsky. Une femme de conviction*. Institut pour l'égalité des femmes et des hommes, 46.

89 Alguns dels resultats de l'enquesta publicats a la revista es poden trobar a l'Arxiu ME-2418 del fons del Moviment Europeu de l'Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència, a partir de la pàgina 12.

90 Fragment de l'article 119 del Tractat de Roma. Disponible a: <http://www.ub.edu/ciudadania/hipertexto/europa/introduccion/art117.htm#:~:text=Art%C3%ADculo%20119&text=Cada%20Estado%20miembro%20garantizar%C3%A1%20durante,femeninos%20para%20un%20mismo%20trabajo> (data de consulta: 14 de maig de 2023).

Éliane Vogel-Polsky va dedicar tota la seva expertesa a buscar vies legals per obligar els estats membres a complir aquest principi i acabar d'una vegada amb la discriminació de gènere en el salari.

Éliane Vogel-Polsky va néixer el 1926 a Gant (Bèlgica), filla d'una família jueva d'origen rus que s'havia desplaçat a Bèlgica després de la Primera Guerra Mundial. L'any 1934, la família es va mudar a Brussel·les i allí Éliane Vogel-Polsky va continuar els seus estudis d'educació primària i secundària. Com Ursula Hirschmann, va patir la persecució jueva en la dècada dels quaranta i va haver d'amagar-se a Lieja sota una identitat falsa amb la seva família. Però, acabat aquest episodi, Éliane Vogel-Polsky es va matricular a la Universitat Lliure de Brussel·les per estudiar dret i va passar a formar part d'aquella minoria de dones que perseguien una carrera universitària. Aviat va destacar en el món acadèmic, es va graduar amb matrícula d'honor i va aconseguir ser acceptada al Col·legi d'Advocats de Brussel·les l'any 1950, un requisit indispensable per poder exercir la professió. Durant aquella època, va conèixer la també jurista Marie-Thérèse Cuvelliez, amb qui després compartiria la batalla legal per fer complir l'article 119. Ambdues van escriure articles i contribucions a revistes especialitzades en dret ja des de la universitat.

I cal no oblidar que tot això passa paral·lelament amb les negociacions i l'aprovació final del Tractat de Roma, signat el 1957, que deixa per escrit que les dones i els homes tenen dret a la mateixa retribució per la mateixa feina. Tenint en compte aquest context i tot el bagatge acadèmic de Vogel-Polsky, s'entén la seva valuosa aportació a la lluita per la igualtat salarial de les dones i els homes a Europa. Com explica Éliane Gudin, autora de la biografia patrocinada pel Govern belga d'aquesta prestigiosa acadèmica, Éliane Vogel-Polsky es va començar a fixar en el feminisme a final de la dècada dels seixanta, coincidint amb la segona onada feminista a França, vinculada també amb les protestes del maig del '68. En aquella època, es va fundar el Grup de Reflexió d'Informació Feminista (GRIF) i Vogel-Polsky s'hi va implicar aviat, passant a formar part del consell editorial, però aleshores estava convençuda que la seva contribució a la causa feminista havia de ser des del dret (Gubin, 2007, 65).

L'any 1952, es va casar amb André Vogel, també advocat, amb qui va tenir tres fills: en Jean (1953), en Laurent (1955) i l'Alain (1956). La

condició de mare li va arribar molt aviat en la seva carrera d'advocada, cosa que encara li complicava més les coses, tenint en compte que una dona advocada ja no ho tenia fàcil en una època, en què eren ben poques. Tot i això, Éliane Vogel-Polsky no va deixar d'intentar-ho i tampoc no va abandonar les seves inquietuds acadèmiques. L'any 1955, la Universitat Lliure de Brussel·les va obrir l'Institut du Travail, sota la direcció de la jurista Madeleine Dwelshauvers Gevers,⁹¹ i la jove advocada va decidir ampliar els seus coneixements acadèmics. L'any 1958, es va doctorar en sociologia del treball amb la màxima distinció. Fou llavors quan entrà en contacte amb el món del dret social i els problemes del món del treball. Després, va començar dret social i se'n va graduar el 1963, especialitzant-se en legislacions socials internacionals. Finalment, també va ser de la primera promoció de graduats de l'Institut d'Estudis Europeus de la Universitat de Brussel·les, on es va poder especialitzar en dret europeu i també es va graduar amb matrícula d'honor el 1965. Així doncs, la seva carrera acadèmica va ser extensíssima i impecable, però també indispensable per entendre després la seva contribució fonamental al que s'ha anomenat l'Europa social. No és casualitat que la Universitat Lliure de Brussel·les la recordi com “una mare de l'Europa social”.⁹²

Com ja hem dit, tota aquesta motxilla d'expertesa és fonamental per entendre la seva aportació en la lluita per a la igualtat salarial entre homes i dones a Europa. Era advocada, experta en dret social i europeu i feminista convençuda, la combinació indispensable que la portaria a focalitzar-se a fer complir l'article 119 del Tractat de Roma, encara que els governs de la Comunitat Econòmica Europea no semblaven gaire disposats a fer-ho.

Un dels moments clau és la famosa vaga de dones de la Fabrique Nationale Herstal l'any 1966. Vogel-Polsky feia tallers per a les associacions sindicals del país i s'havia proposat també divulgar la importància de l'article 119 entre les dones treballadores. Una de les treballadores de la fàbrica d'armes d'Herstal, Charlotte Hauglustaine, va assistir a un

91 Madeleine Gevers Dwelshauvers (Ixelles 1897-1994) va ser una jurista belga i la primera dona a ocupar un càtedra a la Universitat de Bèlgica. Va ser la primera degana de facultat i la primera dona membre del consell d'administració de la Université libre de Bruxelles.

92 Éliane Vogel-Polsky (s. a.): *Une mère de l'Europe sociale*. Université libre de Bruxelles. Disponible a: <https://bib.ulb.be/fr/documents/digitheque/personalia/eliane-vogel-polsky> (data de consulta: 15 de maig de 2023).

d'aquests seminaris i va encoratjar la primera gran vaga de dones amb la reivindicació de l'article 119, una protesta que va aturar l'activitat de la fàbrica durant tres mesos.⁹³ La jove advocada belga va quedar fascinada per l'impacte de la vaga, que va aconseguir un augment salarial per a les treballadores, però no la igualtat amb els seus col·legues masculins. Va ser a partir d'aleshores que es va convèncer que calia portar davant la justícia europea l'article 119 per fer-lo complir.

La jove Éliane Vogel-Polsky va començar a cercar casos per presentar davant el Tribunal de Justícia europeu, però no va ser fàcil, perquè els sindicats tenien por que fer-ho torpedinés les negociacions que havien començat gràcies arran de les protestes que van venir després d'Herstal. Finalment, va aconseguir un primer cas, el d'una jove treballadora de 19 anys, Christiane Mertens, que havia perdut la feina i estava cobrant una prestació d'atur molt més baixa que qualsevol noi de la seva edat. Vogel-Polsky va portar el cas davant dels tribunals el 1967, argumentant que la prestació d'atur estava vinculada al salari i que, per tant, s'havia d'emparar també en l'article 119. La intenció de la jove advocada era que la justícia belga optés per elevar una qüestió prejudicial a la justícia europea, però no ho va aconseguir, però sí que el jutge belga determinés que no hi havia cap raó per la qual Mertens cobrés menys prestació d'atur que un home que havia treballat el mateix. Tanmateix, més tard el Govern belga va reformar la llei per fer que l'atur fos proporcional al salari cobrat, cosa que va acabar perjudicant les dones, perquè cobraven menys. El cas es va acabar convertint en una àcida victòria per a les aspiracions de la jove advocada.

Però no es va aturar aquí. Vogel-Polsky va aconseguir aviat un altre cas, el que s'estudia ara als llibres de dret social europeu, el famós "Defrenne v. Sabena".⁹⁴ Gabrielle Defrenne era una hostessa de l'aerolínia insígnia belga Sabena, ara Brussels Airlines. Segons la política d'empresa, les

93 El testimoni de Charlotte Hauglustaine es pot veure en aquest documental sobre la figura d'Éliane Vogel-Polsky: Hubert, A. (2019), *Éliane Vogel-Polsky*. Disponible a: <https://vimeo.com/297136091> (data de consulta: 15 de maig de 2023).

94 Tribunal de Justícia de la Unió Europea (1976): *Judgment of the Court of 8 April 1976. Gabrielle Defrenne v Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena. Reference for a preliminary ruling: Cour du travail de Bruxelles - Belgium. The principle that men and women should receive equal pay for equal work. Case 43-75*. Disponible a: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61975CJ0043> (data de consulta: 15 de juny de 2023)

dones eren acomiadades tan bon punt feien 40 anys. Els seus companys, però, podien treballar fins als 55. Sabena va acomiadar Defrenne l'any 1968, quan va complir 40 anys, i la treballadora va decidir portar el cas als tribunals, on la defensarien Éliane Vogel-Polsky i Marie-Thérèse Cuvelliez. El primer intent va fracassar i el segon gairebé, però, abans de desestimar el cas, la cort va acceptar elevar la qüestió prejudicial al Tribunal Europeu de Justícia, que després de vuit anys del primer intent va acabar donant la raó a les dues advocades feministes:

“En efecte, en tenir l'article 119 un caràcter imperatiu, la prohibició de discriminacions entre treballadors masculins i femenins s'imposa no únicament a l'activitat de les autoritats públiques, sinó que s'estén també als convenis que tenen per objecte regular, de manera col·lectiva, el treball per compte d'altri, així com als contractes entre particulars. [...] Per consegüent, escau respondre a la primera qüestió que el principi d'igualtat de retribució de l'article 119 pot ser invocat davant dels òrgans jurisdiccionals nacionals i que aquests han de garantir la protecció dels drets que aquest precepte confereix als justiciables, en particular en cas de discriminacions que tinguin com a causa directa disposicions legislatives o convenis col·lectius de treball, com també en el supòsit de retribució desigual de treballadors femenins i masculins per una mateixa feina, quan aquesta es faci al mateix establiment o servei, privat o públic.”⁹⁵

El cas suposava un abans i un després en l'àmbit europeu. El seu impacte era tal que, de fet, els governs d'Irlanda i del Regne Unit es van personar en el cas per fer notar les “possibles implicacions econòmiques” de la seva resolució. D'aquí que el tribunal decidís fixar una data d'aplicació de la jurisprudència. No tindria caràcter retroactiu, sinó que només s'aplicaria als casos que es presentessin després de la resolució –una resolució, doncs, que tampoc no tenia un gust de victòria plena. Tot i això, aquesta resolució es considera un pilar fonamental, una primera

95 *Ibidem*.

pedra angular, en la lluita per la igualtat dels drets laborals de les dones a Europa.

I, com ja hem vist, aquesta advocada i acadèmica incansable no es va aturar aquí. Era conscient que el fet que les lleis garantissin per escrit la igualtat salarial no significava que això es traduís automàticament a la realitat. Per això, es va alinear amb Jacqueline Nonon a la Comissió Europea per lluitar per una directiva europea sobre la paritat salarial i aconseguir que s'apliqués, va dedicar-se a la divulgació acadèmica i va assessorar el Govern belga i les institucions comunitàries.

Éliane Vogel-Polsky apareix a la llista de participants⁹⁶ al primer col·loqui organitzat per Femmes pour l'Europe, el novembre de 1975, citada com a professora de la Universitat Lliure de Brussel·les i experta en dret del treball de la dona. Certament, després del cas Defrenne v. Sabena, Vogel-Polsky es va dedicar activament a lluitar per fer realitat aquest dret de la dona, tant en l'àmbit del dret com en l'acadèmic. Va posar el focus en la desigualtat de formació i d'oportunitats, en els rols socials assignats a la dona i també en la falta de dones en la política. Va analitzar minuciosament les diferències salarials i en dret social als països europeus i va deixar una extensíssima bibliografia⁹⁷ sobre qüestions que anaven des dels estudis filosòfics sobre les desigualtats salarials, fins als reptes de la legislació belga per la igualtat salarial o les desigualtats de gènere en la formació professional. Va elaborar estudis per a la Comissió Europea i també per al Consell d'Europa. Però, després d'anys de dedicació a aquesta recerca, es va adonar que, per implementar les solucions que proposava, calia canviar mentalitats i dur a terme accions positives.

A principi dels anys vuitanta, Vogel-Polsky es va involucrar en el grup de recerca que estudiava com la televisió presentava la dona a la societat. Els resultats de l'estudi sociològic es va publicar en un dels monogràfics de la revista *Femmes d'Europe* (FdE),⁹⁸ liderada per Fausta Deshormes La Valle, i de les conclusions en va sorgir el premi *Nike* al programa europeu

96 Ordre del dia del col·loqui "La participació de les dones a la construcció europea", organitzat per Femmes pour l'Europe. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Arxiu ME-2418, 110.

97 Relació bibliogràfica d'Éliane Vogel-Polsky elaborada per la ULB amb motiu del seu homenatge. Disponible a: <https://e-legal.ulb.be/volume-n03/hommage-a-eliane-vogel-polsky/bibliographie-publications-d-eliane-vogel-polsky> (data de consulta: 15 de juny de 2021).

98 "L'Europe pour les Femmes". Annex del monogràfic *L'Europe en bref*, 1974. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Moviment Europeu. Referència: ME-2418, 19.

de televisió que contribuís a presentar un rol complet de la dona en la societat, una de les iniciatives impulsades des de la petita cèl·lula de la Comissió Europea que liderava la periodista d'origen napolità.

Així doncs, veiem com els interessos i les lluites feministes de Vogel-Polsky es van anar ampliant amb els anys, a mesura que anava detectant nous problemes estructurals i noves oportunitats d'acció. A la dècada dels anys vuitanta, es va començar a preocupar per la participació de les dones en les estructures de poder i va participar en iniciatives per promoure-ho, tant a Bèlgica com en l'àmbit europeu. A la dècada dels noranta, es va involucrar en el grup europeu d'expertes *Women in Decision-Making* com a representant de Bèlgica,⁹⁹ que va aconseguir cert protagonisme en la cimera que va tenir lloc a Atenes el 1992, on Simone Veil, l'aleshores ja expresidenta del Parlament Europeu, va pronunciar un discurs a favor de les quotes en l'àmbit polític i va denunciar el “masclisme” que havia patit durant la seva etapa com a presidenta de l'Eurocambra.¹⁰⁰

Amb el càrrec d'experta nacional, Éliane Vogel-Polsky va promoure i va divulgar la necessitat d'assolir la paritat en els càrrecs representatius i de poder. A la Universitat Lliure de Brussel·les, va crear el Seminari de Democràcia Paritària, va elaborar un estudi sobre la legalitat de les quotes en els padrons electorals per al Ministeri d'Igualtat i un estudi sobre l'impacte de la política comunitària d'igualtat de gènere en les dones per a la Comissió Europea. A més, va proposar la creació d'un Observatori Europeu per la Paritat i d'un Institut Europeu d'Educació Política i Cívica per “forjar la cultura de la paritat” en la ciutadania europea.¹⁰¹

Sigui com sigui, Vogel-Polsky va participar també de ple en la lluita no tan sols per la igualtat, sinó per la “paritat” entre homes i dones. En l'àmbit legal i del dret social, va encetar un debat sobre els límits i les interpretacions del principi d'igualtat a la Unió Europea, amb la qüestió

99 *Les femmes dans la prise de décision. Panorama d'activités dans le cadre du troisième programme d'action communautaire à moyen terme pour l'égalité des chances entre les femmes et les hommes (1991-1995). Le réseau européen d'expertes «Les femmes dans la prise de décision»*. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Fausta Deshormes La Valle. Referència: FDLV 56, 498.

100 Veil, S. (1992): “Intervention de Mme. Simone Veil. Athènes, 2 novembre 1992”. A: *Projets féministes: Les violences contre les femmes: Un droit des hommes*, núm. 2, abril de 1993, p. 185-189. Disponible a: https://femenrev.persee.fr/doc/pfem_1019-5610_1993_num_2_1_894#pfem_1019-5610_1993_num_2_1_T1_0189_0000 (data de consulta: 16 de juny).

101 *Ibidem*, 551-552.

de les quotes i la discriminació positiva en casos de promoció laboral, per exemple.¹⁰² Aquest debat, a més, formava part del Tractat d'Amsterdam, que havia d'avançar en l'Europa social i davant del qual el feminisme institucional havia fet una activitat intensa de *lobby*.

“Una Europa cívica sense les seves ciutadanes?”, es preguntava Vogel-Polsky el 1996 en un article signat al diari francès *Le Monde*¹⁰³ que es conserva al fons Fausta Deshormes La Valle. Així doncs, dues dècades després de començar la lluita per fer aplicar l'article 119 del Tractat de Roma, aquesta era encara la seva obsessió, la columna vertebral de la seva lluita per la igualtat de gènere, que, però, llavors s'havia tornat molt més complexa i havia adoptat una visió molt més holística. “Per estrany que sembli, el Tractat de la Unió Europea no garanteix el dret a la igualtat de les dones i els homes. Només hi apareix la igualtat dels salaris, interpretada restrictivament”, criticava Vogel-Polsky a *Le Monde*. Ja no en tenia prou a lluitar per la igualtat de remuneració, sinó que tenia clar que la Comunitat Europea passaria a adoptar “prop del 80%” de les decisions legislatives que afectarien la ciutadania europea i que, en aquests processos de decisió, les dones hi participarien només en “dosis homeopàtiques”. Junt amb Gisèle Halimi, cosignatària de l'article, Vogel-Polsky criticava la falta de voluntat i, fins i tot, la hipocresia dels líders europeus, que defensaven en els seus discursos la igualtat de gènere com un pilar de la democràcia, però després rebutjaven apuntalar-la jurídicament als tractats i a les lleis comunitàries. “El caràcter fragmentari de la igualtat de gènere en el dret comunitari és perjudicial perquè, com que no constitueix un dels fonaments de la Comunitat, es troba constantment qüestionada i subjecte als vaivens de la situació política i econòmica”, conclouien.

“És un dret fonamental, un dret general; la igualtat entre l'home i la dona s'ha de reconèixer dins els tractats. I, per tant, s'haurà de tenir

102 L'any 1995, la sentència Kalanke del Tribunal de Justícia de la Unió Europea va donar la raó a un home que va denunciar l'estat alemany de Bremen per discriminació quan la seva candidatura va ser rebutjada després que Bremen aprovés una llei que donava prioritat a la promoció de les dones als serveis públics quan aquestes tinguessin les mateixes qualificacions que els homes. Sentència del Tribunal de Justícia de 17 de octubre de 1995. Eckhard Kalanke contra Freie Hansestadt Bremen. Disponible a: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ES/TXT/?uri=CELEX%3A61993CJ0450> (data de lectura: 16 de juny de 2023).

103 Halimi, Gisèle; Vogel-Polsky, Éliane (1996): “Une Europe citoyenne sans les citoyennes?” *Le Monde*, 4 de maig. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Fausta Deshormes La Valle. Referència: FDLV 56, 398.

en compte obligatòriament a nivell de totes les polítiques comunitàries i institucions comunitàries”, deia Vogel-Polsky l’any 1996, en una conferència a l’Associació de Dones del Sud d’Europa a França, organitzada pel govern gal i per la Comissió Europea.¹⁰⁴

Així doncs, l’advocada, especialitzada en dret europeu i aleshores ja experta acadèmica en qüestions d’igualtat de gènere i paritat, proposava que la Conferència Intergovernamental que s’havia de celebrar a Torí al març del 1996¹⁰⁵ inclogués “urgentment” la igualtat entre homes i dones com un “deure concret” i que es determinessin, a més, els “mitjans necessaris per assolir aquests objectius”. Si no, la igualtat continuaria essent “fictícia”. La seva proposta implicava establir una “ciutadania paritària europea”.

S’entén així com, d’aquest debat i de les reflexions acadèmiques que en va fer Éliane Vogel-Polsky, però també de la seva obsessió per traduir-lo a la pràctica, sorgí també la iniciativa de fer una Carta Europea per a la igualtat entre homes i dones¹⁰⁶ en l’àmbit local, un instrument que fou adoptat pel Consell de Municipis i Regions d’Europa (CEMR), una associació encara activa que aplega 60 associacions de 40 països des del 1951. Vogel-Polsky va contribuir a elaborar aquest document, juntament amb Françoise Gaspard, aleshores alcaldessa de Dreux, i amb la coordinació de Sandra Cerciarini.¹⁰⁷

Així doncs, Vogel-Polsky es va dedicar plenament a la lluita per la

104 The Association of Women of Southern Europe (1996): *Conferences of 12/1996 and 06/1997 for women’s access to decision-making in Southern Europe presented by the Association of Southern European Women (AFEM) and organized with the support of the Commission (DG V) and the French government*. Fons: Fausta Deshormes la Vallée. Referència: FDLV-86-V.1. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Disponible *online* a: https://archives.eui.eu/en/audio_visual/search/details/237460?search-terms%5Btext%5D=jacqueline+nonon&start=0

105 El Consell Europeu s’havia compromès a convocar una Conferència Intergovernamental abans d’acabar el segle per revisar els tractats de la Unió Europea. De la Conferència Intergovernamental de Torí, en va sortir el Tractat de Maastricht l’any 1997. Parlament Europeu (1996): “Consejo Europeo de Turin, 29 de marzo de 1996. Conclusiones de la Presidencia”. Disponible a: https://www.europarl.europa.eu/summits/tor1_es.htm#igc1 (data de consulta: 25 de maig de 2023).

106 Cerciarini, S. (2006): *La Charte Européenne pour l’égalité des femmes et des hommes*. Conseil des Communes et Régions d’Europe. Disponible a: https://www.ccre.org/docs/charte_egalite_fr.pdf (data de consulta: 25 de maig de 2023).

107 De Vos, D. (2019): “Activisme juridique – La Charte européenne pour l’égalité entre les hommes et les femmes au niveau local. A la recherche d’une ville femmes admises”. A: *e-Legal. Revue de droit et de criminologie de l’ULB*, vol. 3. Disponible a: <https://e-legal.ulb.be/volume-n03/hommage-a-eliane-vogel-polsky/axe-3-activisme-juridique-la-charte-europeenne-pour-l-egalite-entre-les-hommes-et-les-femmes-au-niveau-local-a-la-recherche-d-une-ville-femmes-admises> (data de consulta: 25 de maig de 2023)

igualtat de gènere i la no-discriminació de la dona a Europa des de diferents angles del polièdric prisma d'expertesa i coneixement des del qual mirava el món. Per això, sembla lògic que la seva carrera hagués de culminar amb la participació en les llistes per a les Eleccions al Parlament Europeu de 1994, en què es va presentar amb la *Gauche Unitaire Européenne* (Gubin, 2007, 123). Després, la seva tasca de divulgació com a experta acadèmica en igualtat de gènere es va estendre fins a obtenir un cert reconeixement dins el món acadèmic. Fou nomenada catedràtica de la Universitat Lliure de Brussel·les el 1978. L'any 1991, en va ser nomenada professora emèrita i, l'any 1999, la Universitat de Lleida la va reconèixer amb el títol de doctora *honoris causa*.¹⁰⁸

En el seu discurs, va exposar de manera brillant tota la seva evolució de pensament, el motiu pel qual calia lluitar per la igualtat salarial davant dels tribunals europeus, i després per la paritat i per les quotes, perquè no només els governs o les institucions públiques serveixen per garantir aquests drets socials i garantir-ne de nous:

“Les autoritats públiques ja no tenen el monopoli de la definició de les solucions aplicables als problemes que es plantegen en les nostres comunitats ni dels mitjans necessaris per resoldre'ls. Per garantir una nova generació de drets econòmics socials i culturals, cal trobar noves fórmules de participació col·lectiva, de coordinació i d'integració dels diferents objectius. S'han de buscar noves fórmules que reuneixin els punts de vista, els interessos i els valors dels diferents components de la societat.”¹⁰⁹

Éliane Vogel-Polsky va morir l'any 2015 a Brussel·les, reconeguda en el món acadèmic com una experta i reivindicada per uns pocs com la mare fundadora de l'Europa social, però coneguda per pocs.

“La meua elecció és possiblement una sorpresa per a molts, perquè es tracta d'una dona no gaire coneguda per la majoria. Però estic

108 UdL (1999): “Honoris causa UdL: Éliane Vogel-Polsky”. Disponible a: <https://www.udl.cat/ca/organs/secretaria/honoris/vogel/> (data de consulta: 14 de maig de 2023)

109 *Ibidem*, 38-39.

convençuda que, amb el nomenament del nostre patró de l'any, tenim el poder de ressaltar històries amagades i perfils que han contribuït crucialment a la integració europea de maneres que no s'han reconegut com hauria d'haver-se fet.”¹¹⁰

Són paraules de Federica Mogherini, rectora del Collège d'Europe i ex-alta representant de la Unió Europea, en ocasió del nomenament d'Éliane Vogel-Polsky com a patrona de la promoció 2020-2021. I, l'any 2019, la ciutat de Brussel·les li va dedicar un carrer.

5.5 JACQUELINE DE GROOTE I EL LOBBY EUROPEU DE DONES

Finalment, no ens podíem oblidar de Jacqueline de Grootte, un nexa d'unió entre gairebé totes les dones mencionades fins ara, que va ser fonamental per mantenir viva la flama del projecte d'Ursula Hirschmann, Femmes pour l'Europe, i convertir-lo després en el Lobby Europeu de Dones. Una dona d'acció, activista feminista que, sense haver tingut un càrrec a les institucions o al món acadèmic, va ser un punt de suport indispensable perquè el feminisme i la lluita per la igualtat de gènere tinguessin la força que van tenir en el desenvolupament de la Unió Europea durant la segona meitat del segle xx.

Jacqueline de Grootte va néixer en un petit municipi de Valònia (Bèlgica) el maig del 1931 i va morir a Brussel·les l'octubre del 2018. El seu nom complet era Jacqueline Wigny de Grootte, filla de Pierre Wigny, polític del Partit Cristià Socialista belga, tres vegades ministre entre 1947 i 1968,¹¹¹ i també membre de l'Assemblea del Comitè Europeu del Carbó i l'Acer. La seva mare era la feminista belga Juliette Borboux, coneguda després com a Lily Wigny, que va fundar el Centre Féminin d'Éducation Permanente l'any 1956, on també participaria després activament la seva filla Jacqueline. Era un centre destinat a organitzar cursos, conferències i

110 “Éliane Vogel-Polsky chosen as ‘patronne de promotion’ 2021/2022”. Collège d'Europe. Disponible a: <https://www2.coleurope.eu/news/eliane-vogel-polsky-chosen-patronne-de-promotion-2021/2022> (data de consulta: 14 de maig de 2023).

111 Africa Museum Archives (s. a.): “Wigny, Pierre”. Disponible a: <https://archives.africamuseum.be/agents/people/403> (data de consulta: 25 d'abril de 2023).

inserció professional per a dones.¹¹²

No sorprèn, doncs, que Jacqueline de Grootte fos una activista feminista d'esquerres extremament activa i convençuda, però també fortament vinculada al projecte europeu i a les institucions europees. Trobem molta menys recerca sobre la figura d'aquesta activista feminista belga que sobre les protagonistes anteriors. Va ser activa al *Forum permanent de la société civile* europeu, presidenta del Centre Féminin d'Education Permanente que havia fundat la seva mare, i també de la Comissió Internacional de Dones del Moviment Europeu. Fou membre de Femmes pour l'Europe i la primera coordinadora del Lobby Europeu de Dones, del qual després seria també vicepresidenta. Destaquen les seves contribucions a *Les Cahiers du Griff*, la revista feminista francòfona, on va signar articles conjunts amb Éliane Vogel-Polsky, entre d'altres. De fet, en va ser cofundadora, juntament amb Françoise Collin, el 1973, segons es desprèn de l'homenatge¹¹³ que li va fer el Consell de Dones Francòfones de Bèlgica després de la seva mort.

Per tant, estava compromesa no només amb l'activisme intel·lectual i polític, des dels seus escrits a la revista feminista, sinó també amb l'associacionisme i amb la necessitat de fer arribar la informació necessària perquè les dones aconseguixin la igualtat. Els perfils que hem analitzat fins ara tenien diversos punts en comú, entre ells l'europeisme i el feminisme. També és el cas de Jacqueline de Grootte, però en el seu cas l'activisme passa a la primera línia. Els seus escrits tracten de qüestions disperses, des del treball domèstic fins a les estratègies electorals de cara a les Eleccions al Parlament Europeu de 1979. La seva prioritat era actuar, fer de vicle, posar els recursos necessaris perquè les dones s'organitzessin i lluitessin pels tots seus drets, sense excepció. No es va focalitzar només en una qüestió com Éliane Vogel-Polsky o Jacqueline Nonon, sinó que el seu és un perfil de continuïtat en el feminisme i l'associacionisme, en el sentit més ampli de l'expressió.

Per exemple, la seva contribució al llibre de Femmes pour l'Europe és

112 CARHIF (s. a.): *Fonds d'archives du Centre Féminin d'Education Permanente*. Disponible a: <https://carhif.lescollections.be/Detail/objects/27990> (data de consulta: 25 d'abril de 2023).

113 Lausberg, S. (2018): *Hommage à Jacqueline Wigny de Grootte 10/11/2018*. Le Conseil des Femmes Francophones de Belgique (CFFB). Disponible a: <https://www.cffb.be/hommage-a-jacqueline-wigny-de-grootte-10-11-2018/> (data de consulta: 25 d'abril de 2023).

gairebé un manifest polític amb vista a les eleccions europees. De Groote desitjava una participació massiva de les dones en aquelles eleccions, per poder veure que les dones arribaven als llocs de presa de decisions i no es convertissin en un “ostatge del poder masculí”.¹¹⁴ Per això, defensava la necessitat de crear consciència sobre els afers europeus i divulgar-ne la importància. Calia “convèncer-les” que també eren cosa seva. Però un dels trets més interessants d'aquest article és que hi transpira l'esperit associacionista, la ferma convicció que les dones organitzades i en grup poden arribar molt més lluny que a títol individual i, en una demostració de feminisme, valora la tasca de les seves companyes de grup: “Podem transmetre informació, ensenyar-nos les unes a les altres, localitzar fonts d'informació, trobar-les per nosaltres mateixes. A la Comissió Europea, hi ha una Oficina d'Informació per a la premsa i les organitzacions de dones. Hi treballen persones molt competents, però són poques”, deia fent referència al departament que dirigia Fausta Deshormes La Valle. El mateix diria unes línies més endavant sobre l'oficina del treball de Jacqueline Nonon.

“El *gender mainstreaming* ha de venir des de baix: les dones han de ser allà on passen coses importants, on es prenen decisions. [...] Hem de ser-hi en tots els casos”, deia Jacqueline de Groote a la conferència de l'Associació de Dones del Sud d'Europa que tingué lloc a França l'any 1996.¹¹⁵

Tot i això, cal reconèixer que la majoria dels seus articles als *Cahiers du Grif* parlen de qüestions econòmiques, sempre des d'una perspectiva social i feminista molt reivindicativa, però fen èmfasi especialment en el treball, el creixement econòmic i el progrés social o la necessitat que la

114 De Groote, J. (1979): “Electoral strategy and tactics”. A: Women for Europe (1979), *European Women about Europe. Views and ideas amassed by the Women for Europe Group*. Brussel·les: Ministeri d'Afers Estrangers, Comerç Exterior i Cooperació al Desenvolupament, 42.

115 The Association of Women of Southern Europe (1996): *Conferences of 12/1996 and 06/1997 for women's access to decision-making in Southern Europe presented by the Association of Southern European Women (AFEM) and organized with the support of the Commission (DG V) and the French government*. Fons: Fausta Deshormes la Valle. Referència: FDLV-86-V.1. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Disponible *online* a: https://archives.eui.eu/en/audio_visual/search/details/237460?search-rms%5Btext%5D=jacqueline+nonon&start=0

dona arribi al poder.¹¹⁶

Si Hirschmann era l'ànima europeista de Femmes pour l'Europe, Jacqueline de Grootte n'era l'ànima idealista i d'acció. Tenia grans aspiracions per al grup del qual formava part i també per a les dones, en el sentit més ampli.

“Femmes d'Europe intenta convertir-se en un centre de notícies i visions, un *hub* per a les organitzacions feministes europees que comparteixen els seus objectius. [...] Aquest llibret ens dona l'ocasió d'esclarir les nostres posicions en diverses àrees i vindrà seguit d'una recerca més extensa.”¹¹⁷

Cal recordar que l'any 1979 Jacqueline de Grootte portava les regnes del grup i intentava fer-lo ressorgir perquè Hirschmann ja havia caigut malalta. Però, com hem dit, tenia també unes altes aspiracions per a les dones, i per a ella l'associacionisme i l'acció col·lectiva eren fonamentals: “Les dones són encara molt tímides. Potser perquè encara no han entès com la seva solidaritat –amb un mínim d'organització– pot ser-ne, d'efectiva, per tal d'assolir els seus objectius.” “Per què no organitzar una allau de trucades telefòniques per escampar les notícies i la informació? Cada dona només hauria de fer tres trucades, que costen molt poc temps i diners”,¹¹⁸ deia apel·lant directament a l'acció.

Al mateix temps, però, era profundament pràctica i realista. En el seu text, defensa la necessitat de fixar quotes per aconseguir la paritat en la representació política, però també la necessitat d'establir els mecanismes de “control necessaris” perquè això es faci correctament. També reconeix que cal trobar finançament per fer la campanya electoral i per fer *lobby*. En resum, la seva màxima voluntat és involucrar les dones, fer-les conscients que cal implicar-se en política, tant nacional com europea. Per això, al primer col·loqui que organitza Femmes pour l'Europe,

116 Els articles de Jacqueline de Grootte a *Les Cahiers du Griffes* poden consultar *online* aquí: https://www.persee.fr/doc/grif_0770-6081_1985_num_30_1_1655

117 De Grootte, J. (1979): “Electoral strategy and tactics”. A: Women for Europe (1979), *European Women about Europe. Views and ideas amassed by the Women for Europe Group*. Brussel·les: Ministeri d'Afers Estrangers, Comerç Exterior i Cooperació al Desenvolupament, 42.

118 *Ibidem*, 44.

ella és l'encarregada, junt amb Ursula Hirschmann, de fer el discurs més ideològic i més fonamental, titulat “La participació de les dones a la construcció europea”.¹¹⁹ El text està transcrit de manera completa i no podem saber quina part va pronunciar Ursula Hirschmann i quina Jacqueline de Grootte, però és certament una de les intervencions més polítiques i esperonadores que es van pronunciar durant aquell acte:

“El nostre objectiu, però, no és només incorporar les dones a les estructures existents en condicions d'igualtat amb els homes: creiem que les dones han de participar en la construcció europea per aportar-hi noves idees, per influir en la política cap a solucions més democràtiques, més favorables a una certa qualitat de vida.”

Jacqueline de Grootte va continuar fidel a aquest objectiu fins i tot després que hagués de comunicar ella mateixa la fi de Femmes pour l'Europe a les seves integrants. Una vegada el grup va cessar qualsevol activitat, ella es va mantenir activa en els seus cercles i a *Les Cahiers du Griff*, però també mantenia els contactes amb Fausta Deshormes, que després d'organitzar la reunió de Londres va encomanar a Jacqueline de Grootte la creació d'un grup de coordinació per establir el que acabaria essent el European Women's Lobby (European Women's Lobby, 2001, 9).

“Vaig escriure un primer esborrany dels estatuts de l'organització, subratllant els nostres objectius i mètodes de treball, i el vaig enviar al grup de dones que representaven la vida associativa de les dones a Europa. Vam identificar 40 dones de diferents països i sectors d'activitat i ens vam reunir fins a tres vegades.”

És De Grootte qui coordina totes les activitats prèvies al 1991 per aconseguir la creació del lobby; és ella qui signa tots els documents, recull les actes de treball, escriu l'estratègia i posa el seu contacte a disposició

¹¹⁹ Discurs d'Ursula Hirschmann i Jacqueline de Grootte en el recull d'intervencions del I Col·loqui de Femmes pour l'Europe. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Moviment Europeu: ME-2418, 141.

de totes aquelles organitzacions o persones que tinguin preguntes o que estiguin interessades a adherir-se al *lobby*. L'any 1988, subscriu un informe extens que en dibuixa totes les línies d'actuació, detalla l'estructura i els objectius de l'organització, i fixa els passos següents que caldrà seguir. Fins i tot en un document de caràcter tècnic com aquest, es poden trobar traces del seu caràcter i afany per mobilitzar.

“Abans de la reunió de Brussel·les, algunes delegades havien fet àmplies consultes entre elles. És imperatiu que totes consulteu el nombre més gran possible d'associacions per entendre de quina manera volen participar o no en el *lobby*, els seus objectius i la seva estructura. Hauríem de rebre les vostres respostes abans de l'octubre. Si obtenim el finançament necessari de la Comunitat Europea, el grup de 40 de Brussel·les podrà reunir-se de nou al desembre, el mateix dia que el Consell d'Afers Socials. Si tot va bé, podrem comunicar el projecte de *lobby* en el Consell. El *lobby* podria tenir la primera assemblea constitutiva el 1989.”¹²⁰

Després de la constitució del *lobby*, Jacqueline de Grootte va continuar-hi vinculada d'una manera o altra durant un llarg període. Aquests són testimonis escrits seus de l'any 2000, uns dels últims que podem trobar i que formen part de l'informe que l'EWL va fer per commemorar els seus primers deu anys de vida. Aleshores, Jacqueline de Grootte tenia 70 anys:

“A través de la nostra defensa efectiva dels drets de les dones, el Lobby Europeu de Dones es posiciona també cada vegada més sobre qüestions institucionals. Crec que el seu futur va en aquesta direcció. Les dones van ser excloses de la democràcia directa i van haver de lluitar molt durament pels seus drets en la democràcia representativa. En la meua opinió, el diàleg civil és la millor manera de lluitar per la igualtat. La igualtat de gènere implica la fi dels estereotips i el reconeixement de diferents personalitats.

120 Instaauració d'un *lobby* femení a instàncies de la Comunitat Europea. Grup de Treball, 29/30 d'abril 1988 a Brussel·les. Informe general per Jacqueline de Grootte. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: FDLV. Referència: FDLV-0024, 213.

No implica uniformitat, sinó el dret de cada home i cada dona a desenvolupar plenament la seva personalitat.”

D'aquesta manera, Jacqueline de Groote anticipava el que seria després, i fins avui, el *lobby* europeu de dones, una organització que recull la veu de diferents organitzacions europees i que no només fa pressió davant de les institucions, sinó que també es pronuncia i es posiciona sobre tota mena de qüestions polítiques i legislatives relatives a la dona. Per exemple, podem trobar una cita de Jacqueline de Groote com a coordinadora del *lobby* l'any 1991, en un article publicat a l'*International Herald Tribune* sobre l'acord del 1991 en el si de la Comunitat Europea per garantir que les dones embarassades tinguin 14 setmanes seguides de baixa pagada de la mateixa manera, almenys, que la baixa laboral per malaltia. “És una mesura molt important per assegurar que les dones poden controlar les seves vides professionals i alhora tenir fills”, va dir.¹²¹

121 Goldsmith, Ch. (1991): “EC Standards for Pregnancy Leave Agreed”. *The New York Times*, 7 de novembre. Disponible a: <https://www.nytimes.com/1991/11/07/business/worldbusiness/IHT-ec-standards-for-pregnancy-leave-agreed.html> (data de consulta: 25 d'abril de 2023)

6. Conclusions

Aquest treball ens permet afirmar que, efectivament, al voltant del procés de construcció europea hi va haver dones que van lluitar amb tenacitat i sense defallir per tenir-hi un paper, perquè totes les dones d'Europa poguessin tenir-lo si volien. Eren dones que pertanyien a les esferes institucionals, polítiques, acadèmiques i socials més rellevants de la bombolla que s'estava creant al voltant de les institucions comunitàries. Però que no ho van fer soles: es van organitzar per tal d'assolir els seus objectius, primer des del grup Femmes pour l'Europe i després des del European Women's Lobby.

Òbviament, aquestes no són les úniques organitzacions de dones que es van crear al voltant de l'agenda europea, però són rellevants pel perfil de les seves integrants, per l'impacte de les seves lluites, per la seva contribució al procés de construcció i integració europea i pel seu impuls des de Brussel·les, perquè organitzacions de dones d'arreu d'Europa i de naturaleses ben diverses s'interessessin i s'involucressin en els afers europeus. Des del cor de les institucions comunitàries, un conjunt de dones organitzades van entendre, promoure i propiciar la participació de les dones i de les seves organitzacions en l'important i complex procés de construcció comunitari. En el fet d'organitzar-se i crear un grup d'influència política van trobar la manera de mantenir la seva autonomia. Va ser així com van aconseguir un poder d'influència únic, especial i eficaç, que les va portar a participar, de manera directa o indirecta, en qüestions tan fonamentals com el reconeixement legal de la igualtat salarial a Europa, la implementació de directives europees per aconseguir aquesta igualtat o la introducció del concepte de paritat de gènere, entre d'altres.

Per això, atesos la naturalesa i l'expertesa en les dinàmiques europees de les seves integrants i els objectius de Femmes pour l'Europe, és lògic que a la llarga la idea acabés mutant en un *lobby*. I, de fet, aquesta és una de les contribucions d'aquest treball. Efectivament, es pot establir i documentar un fil conductor entre el grup que va promoure Ursula Hirschmann, Femmes pour l'Europe, i el Lobby Europeu de Dones.

Avui, aquesta organització no reconeix aquest vincle en la seva història, però efectivament cal situar les arrels del *lobby* en aquella organització amb tan altes aspiracions que Hirschmann va promoure a la dècada dels setanta, com aquest treball prova de demostrar a partir d'un dels documents del *lobby* signat per Jacqueline de Grootte, partint de la hipòtesi oberta per Silvana Boccanfuso. Femmes pour l'Europe és una primera fase embrionària del Lobby Europeu de Dones i, per tant, Ursula Hirschmann es mereix també part del reconeixement.

És igualment rellevant observar i entendre per què van decidir organitzar-se en forma de *lobby* i no van triar formar part d'un partit polític o crear una organització civil tradicional. De fet, a l'etapa prèvia de l'EWL veiem ja una tasca de *lobby* de grup d'influència, més que d'organització civil, que culmina, per exemple, amb el llibre que el Govern belga va editar a les portes de les eleccions del 1979. És una labor completíssima, que aplega noms d'expertes, activistes i funcionàries molt potents que van deixar per escrit, amb la introducció d'un ministre, el que les dones havien de dir, saber i reivindicar abans de votar. En definitiva, pur lobbisme.

I parlem de lobbisme perquè Femmes pour l'Europe i les seves integrants sabien com acostar-se a les institucions europees. No era a través de l'associacionisme tradicional que assolirien els seus objectius. Al cap i a la fi, les institucions comunitàries són (i aleshores encara més) una bombolla on els polítics de les capes més altes de la jerarquia nacional es reuneixen per prendre decisions. La seva relació amb la ciutadania passa per moltes capes intermèdies, cosa que els desvincula d'alguna manera d'allò que en anglès s'anomena *accountability*, és a dir, d'haver de retre comptes davant dels seus votants. De fet, els membres de la Comissió Europea no havien estat escollits per sufragi universal, sinó que, com avui, els nomenaven els governs europeus. Tampoc els europarlamentaris no van ser escollits per sufragi universal directe fins al 1979. Per això calia fer *lobby*, perquè per relacionar-se com a interlocutor legítim davant d'aquesta mena d'institucions calia dotar-se d'una estructura si més no similar. El lobby europeu de dones no és sinó una organització que es legitima a través d'altres organitzacions paraigua més petites, d'àmbit nacional, i que té a Brussel·les unes representants a les quals encomana la tasca de dialogar amb les institucions comunitàries.

La creació d'aquesta organització també prova que hi havia un conjunt de dones a Brussel·les amb uns coneixements tan profunds del funcionament del poder, les institucions i la política com per saber que aquella era l'estructura adequada en un moment en què encara podia no semblar tan evident. De fet, no deixa de cridar l'atenció que fos la mateixa Comissió Europea la que promogués (per mitjà de Fausta Deshormes La Valle i de Jacqueline Nonon) la creació d'una organització europea de dones. Com escriuen Jacqueline Nonon i Michel Clamen en el seu completíssim llibre sobre el lobbisme a Brussel·les (Clamen i Nonon, 1991), ja feia anys que s'estaven organitzant patronals, sindicats i altres grups al voltant del projecte comunitari. En aquest cas, però, fou necessari que les poques dones que coneixien de prop les institucions ho impulsessin des de Brussel·les. No va ser el feminisme organitzat en l'àmbit nacional el que va anar proactivament a Brussel·les a fer *lobby*, sinó que van ser elles les que des de la capital belga van detectar la necessitat (o l'oportunitat de fer-ho) i van dedicar-se a contactar amb tantes interlocutores com els fos possible en l'àmbit europeu per crear aquesta organització paraigua. Coneixien les institucions i sabien que calia parlar amb una sola veu si volien que el missatge arribés a bon port.

Per això, és lògic –i fins i tot necessari– que fossin dones amb un perfil determinat, familiaritzades i, fins i tot, expertes en el funcionament dels engranatges comunitaris, les que impulsessin aquestes organitzacions. En efecte, van ser dones com Ursula Hirschmann, Fausta Deshormes La Valle, Jacqueline Nonon, Éliane Vogel-Polsky, Jacqueline de Grootte i moltes altres les que van empènyer, des de dins i des de fora de les institucions comunitàries, perquè les dones d'arreu d'Europa fossin conscients que calia que la construcció europea comptés amb la seva presència, influència i contribució, i tingués nom de dona. Estudiar el perfil individual de cadascuna d'aquestes dones explica i ens permet entendre el naixement, la força i l'evolució de Femmes pour l'Europe.

Ara bé, l'elaboració d'aquest treball també confirma la necessitat d'aprofundir en la qüestió de la contribució de la dona a la construcció europea des d'una perspectiva europea, una necessitat que ja ha reclamat la historiadora francesa Françoise Thébaud, que ja hem citat diverses vegades

en aquest treball.¹²² Per molt que sembli una obvietat, la bibliografia disponible sobre les contribucions de les dones a la Unió Europea té una perspectiva nacional que cal contextualitzar o situar des de l'òptica comunitària. Dit d'una altra manera: ha estat sorprenent adonar-se que a Itàlia aquesta és una qüestió molt estudiada des del món acadèmic, que n'ha fet llibres i, fins i tot, *podcasts* sobre les mares fundadores d'Europa. Són italianes les historiadores que han posat la primera pedra per descobrir la importància d'Ursula Hirschmann o de Fausta Deshormes La Valle. Al cap i a la fi, Itàlia va ser un país fundador que va tenir un paper fonamental en la teorització i la implementació política de la idea del federalisme europeu, com ja hem esmentat a propòsit de la creació i la divulgació del Manifest de Ventotene. També a Bèlgica, que per motius evidents té una vinculació especial amb el procés de construcció europea, s'ha investigat i s'ha reivindicat la figura d'Éliane Vogel-Polsky com la mare de l'Europa social, però la seva importància no ha transcendit gaire més enllà. I un cas similar és el de França: el llibre *L'Europe: une chance pour les femmes? Le genre de la construction européenne*, d'Anne Laure Briatte, Éliane Gubin i Françoise Thébaud, s'emmarca molt dins la contribució francesa, que s'allunya de pintar un quadre complet de la contribució de les dones europees al projecte europeu.

Per això, cal donar una perspectiva europea a la investigació que és objecte d'aquest treball, cosa que ens retorna al punt de partida: la porta és oberta de bat a bat i som molt lluny de tancar-la. Des del punt de vista de la recerca històrica, cal aprofundir molt més per determinar, d'una manera rigorosa i exhaustiva, fins a quin punt totes aquestes dones, d'altres i, per descomptat, les seves organitzacions es mereixen un lloc als llibres d'història de la Unió Europea, escrita fins ara en masculí. Aquest treball respon alguns dels interrogants, però n'obre d'altres que queden per resoldre i que són massa grans per al context d'un treball de final de màster. Cal prendre, doncs, aquesta recerca com un punt de partida per a futures investigacions sobre quina ha estat la contribució específica de les dones a la construcció de la Unió Europea i quines han estat les seves

122 Thébaud, F. (2011): "Écrire l'histoire des femmes et du genre: Comparaisons et connexions européennes". A: Bellavitis, A.; Edelman, N. (ed.), *Genre, femmes, histoire en Europe: France, Italie, Espagne, Autriche*. Presses universitaires de Paris Nanterre. DOI: 10.4000/books.pupo.2865.

lluites, les seves victòries i també les seves derrotes.

L'únic nom de dona que vam trobar en el nostre passeig inicial per la Brussel·les comunitària fou el de Simone Veil, la primera presidenta del Parlament Europeu i una ferma europeista, mentre que Ursula Hirschmann fou una federalista europea que va dedicar els darrers anys de la seva vida a conscienciar les dones perquè s'impliquessin en un projecte polític, econòmic i social que havia de fer prosperar una Europa democràtica, sense nacionalismes tòxics i sense opressió, on les dones i les minories tinguessin l'espai que es mereixien. Devem a Fausta Deshormes La Valle la creació de centres de divulgació de la Unió Europea a les universitats més importants del continent, com també la conservació d'una informació valuosíssima sobre les necessitats, les reivindicacions i les lluites de les dones europees durant tot el procés de construcció de la Unió Europea. Devem a Éliane Vogel-Polsky i a Jacqueline Nonon el fet que les dones europees estiguin avui una mica més a prop que fa quaranta anys de la igualtat salarial i de la paritat en la presa de decisions. I devem a Jacqueline de Grootte la consciència que tot això tampoc no ho van aconseguir elles soles, sinó que al darrere de qualsevol conquesta social, sigui europea o no, sempre hi ha una xarxa col·lectiva que empeny, fa costat i pressiona. I, en definitiva, tot això ho devem a les dones que es van mobilitzar per construir i fer canviar Europa, a totes aquelles que van formar part, directament o indirecta, de Femmes pour l'Europe i del European Women's Lobby.

7. Fonts i bibliografia

Arxius i fons

Arxiu Històric de la Unió Europea de Florència

Fons del Moviment Europeu (ME)

Fons Fausta Deshormes La Valle (FDLV)

Fons Femmes d'Europe (FDE)

Fons Altiero Spinelli (AS)

Arxius de la Comissió Europea a Brussel·les

Fons Femmes d'Europe

Biblioteca del Parlament Europeu a Luxemburg

Arxiu del Ministeri d'Exteriors del Regne de Bèlgica

Arxiu de la Integració Europea, Universitat de Pittsburgh

Bibliografia

Baun, M. J. (1995): "The Maastricht Treaty as High Politics: Germany, France, and European Integration". *Political Science Quarterly*, 110(4): 605-624. Disponible a: <https://doi.org/10.2307/2151886>

Birrenbach, K. (1959): "Europe, The European Economic Community and The Outer Seven". *International Journal*, 15(1): 59-65. Disponible a: <http://www.jstor.org/stable/23595805>

Boccanfuso, S. (2021): *Ursula Hirschmann. Una mujer por y para Europa*. Icaria Editorial.

Briatte, A.-L. (2020): *Feminisms and Feminist Movements in Europe*. EHNE. Disponible a: <https://ehne.fr/en/node/12314>

Briatte, A.; Gubin, E.; Thébaud, F. (2019): *L'Europe: une chance pour les femmes? Le genre de la construction européenne*. Éditions de la Sorbonne.

Burgess, M. (1984): "Federal Ideas in the European Community: Altiero Spinelli and 'European Union' 1981-84". *Government and Opposition*, 19(3): 339-347. Disponible a: <http://www.jstor.org/stable/44484268>

Calossi, E.; Cicchi, L. (2019): "European Parliament political groups and European political parties: development and relationship between two faces of the EU political system". *Quaderni del circolo rosselli*, 39(2): 15-

31. Disponibile a: <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/65862>

De Groote, J. (1992): “European Women’s Lobby”. *Women’s Studies International Forum*, 15(1).

De Groote, J. (1978): “La liberté d’être une femme”. A : *Où en sont les féministes?* Les Cahiers du Grif, 23-24, p. 58-59. Disponibile a: https://www.persee.fr/doc/grif_0770-6081_1978_num_23_1_2358

Denéchère, Y. (2009): “Femmes, pouvoir exécutif et construction européenne”. *Informations sociales*, 151, p. 22-28. Disponibili a: <https://doi.org/10.3917/inso.151.0022>

De Wolf, P. (2020): “Naming Themselves: A Militant Act for Feminists (1967-1991)”. *Encyclopédie d’histoire numérique de l’Europe*. Disponibile a: <https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/gender-and-europe/feminisms-and-feminist-movements/naming-themselves-a-militant-act-feminists-1967-1991>

Di Nonno, M. P. (2019-2021): *Fausta Deshormes La Valle: un’artigiana dell’informazione a servizio dell’Europa*. Sapienza. Università di Roma. Disponibile a: https://iris.uniroma1.it/retrieve/e3835323-10a7-15e8-e053-a505fe0a3de9/Tesi_Dottorato_Di%20Nonno.pdf

European Women’s Lobby (2001): *1990-2000: Ten years of activism for gender equality in the European Union*. Annual Report 2000. Newsletter Special Edition, n. 2-3. Disponibile a: https://www.womenlobby.org/IMG/pdf/Rapport_LEF_2000_EN.pdf

Farina, B. M. (1995): “Le nuove competenze del Parlamento europeo nel Trattato di Maastricht”. A: *Il Trattato di Maastricht*, p. 63-71. Edizioni Scientifiche Italiane.

Forner, Salvador (ed.) (2007): *La construcción de Europa. De las “guerras civiles” a la “unificación”*. Biblioteca Nueva. Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil-Albert.

Gavín, Víctor (2007): *Europa Unida: Orígenes de un malentendido consciente*. Barcelona: Universitat de Barcelona.

Godby, R.; Anderson, S. B. (2016): “European Integration: The Road to the EU and the Euro”. Cap. 2. A: *Greek Tragedy, European Odyssey*:

The Politics and Economics of the Eurozone Crisis, p. 25-44. Disponible a: <https://doi.org/10.2307/j.ctvdf043j.5>

Goormaghtigh, J. (1954): "France and the European Defence Community". *International Journal*, 9(2): 96-106. Disponible a: <https://doi.org/10.2307/40197989>

Gubin, E. (2007): *Eliane Vogel-Polsky, une femme de conviction*. Institut pour l'Égalité des Femmes et des Hommes. Disponible a: https://igvm-iefh.belgium.be/sites/default/files/downloads/13%20-%20Vogel-Polsky_FR.pdf

Gubin, E.; Jacques, C.; Rochefort, F.; Studer, B.; Thébaud, F.; Zancarini-Fournel, M.; Perrot, M. (2004): *Le Siècle des féminismes*. Éditions de l'Atelier.

Hoskyns, C. (1991): "The European Women's Lobby". *Feminist Review*, 38, p. 67-70. Disponible a: <https://doi.org/10.2307/1395378>

Hoskyns, C. (1985): "Women's Equality and the European Community". *Feminist Review*, 20, p. 71-88. Disponible a: <https://doi.org/10.2307/1394668>

Jacquot, S. (2001): *L'évolution d'un groupe d'intérêt public communautaire. Le Lobby européen des femmes depuis sa création*. Tesi de màster. París: Sciences Po - Institut d'études politiques de Paris.

Lafon, C. (2020): "Lobby européen des femmes (LEF)". *Encyclopédie d'histoire numérique de l'Europe*. Disponible a: <https://ehne.fr/fr/node/12385>

Laurent P.-H. (1972): "The Diplomacy of the Rome Treaty, 1956-57". *Journal of Contemporary History*, 7(3/4): 209-220. Disponible a: <http://www.jstor.org/stable/259912>

Martin de la Guardia, R.; Pérez Sánchez, G. (coord.) (2001): *Historia de la integración europea*. Ariel.

Moravcsik, A. (2000): "De Gaulle between Grain and Grandeur: The Political Economy of French EC Policy, 1958-1970 (Part 2)". *Journal of Cold War Studies*, 2(3): 4-68. Disponible a: <https://www.jstor.org/stable/26925081>

Moreno Juste, A.; Núñez Peñas, V. (2017): *Historia de la construcción europea desde 1945*. Alianza Editorial.

Moreno Juste, A. (2014): “Sueño, aventura y realidad del proceso de integración europea”. *Rubrica Contemporanea*, 3(6): 129-146. Universitat Autònoma de Barcelona. Disponible a: https://revistes.uab.cat/rubrica/article/view/v3n6_moreno

Nonon, J.; Clamen, M. (1991): *L'Europe et ses couloirs. Lobbying et lobbyistes*. París: Dunod.

Nord, H.; Taylor, J. (1979): “The European Parliament before and after Direct Elections”. *Government and Opposition*, 14(4): 411-432. Disponible a: <http://www.jstor.org/stable/44483318>

Offen, K. (2020): *Feminismos europeos (1700-1950). Una historia política*. Akal.

Pereira, J. C. (coord.) (2009): *Historia de las relaciones internacionales contemporáneas*. 2º ed. Ariel.

Pinder, J. (2007): “Altiero Spinelli’s European Federal Odyssey”. *Symposium Altiero Spinelli – European Federalist*. Parlament Europeu, 10 de setembre de 2007. Disponible a: <https://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/200712/20071218ATT16301/20071218ATT16301EN.pdf>

Ramot, M. (2006): *Le Lobby européen des femmes. La voie institutionnelle du féminisme européen*. París: L’Harmattan.

Segers, M. (2010): “De Gaulle’s Race to the Bottom: The Netherlands, France and the Interwoven Problems of British EEC Membership and European Political Union, 1958-1963”. *Contemporary European History*, 19(2): 111-132. Disponible a: <http://www.jstor.org/stable/20749800>

Spaak, P.-H. (1950): “The Integration of Europe: Dreams and Realities”. *Foreign Affairs*, 29(1): 94-100. Disponible a: <https://doi.org/10.2307/20030817>

Strid, S. (2009): *Gendered Interests in the European Union. The European Women’s Lobby and the Organisation and Representation of Women’s Interests*. Örebro Studies in Gender Research, 1, p. 325.

Zancarini-Fournel, M. (2020): “The gender of ‘68”. *Encyclopédie d'histoire numérique de l'Europe*. Disponible a: <https://ehne.fr/en/node/12330>.

Fonts audiovisuals

Chinikar, H.; Hubert, A. (2017): *Éliane Vogel-Polsky, championne de la cause des femmes en Europe*. Disponible a: <https://bib.ulb.be/fr/documents/digitheque/personalia/eliane-vogel-polsky>

IEE-ULB (s. a.): *Éliane Vogel-Polsky: mère de l'Europe sociale*. Disponible a: <https://soundcloud.com/iee-ulb/elaine-vogel-polsky-mere-de-leurope-sociale>

Entrevistes

Silvana Boccanfuso, biògrafa d'Ursula Hirschmann (3 de maig de 2023)

Maria Pia di Nono, autora de la tesi doctoral pendent de publicació sobre Fausta Deshormes La Valle (22 de maig de 2023)

8. Annex

Taula de continguts

	TÍTOL	PÀGINA
1	<i>Appel aux Femmes d'Europe</i> . 1975. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: ME. Referència: ME2274, 2-5.	122
2	“La participation des femmes à la construction européenne”. Discurs d’Ursula Hirschmann i Jacqueline de Grootte. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Moviment Europeu. Referència: ME-2418, 141.	126
3	<i>Women of Europe Newsletter</i> , núm. 12. Setembre-octubre de 1990. Fons de la Integració Europea de la Universitat de Pittsburgh.	130
4	Lobby Européen des Femmes: <i>Création d’un Lobby Européen des Femmes</i> . Comunicat de premsa. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Fausta Deshormes La Valle. Referència: FDLV-0024, 231.	131
5	<i>Lobby Européen des Femmes. Historique</i> . Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Fausta Deshormes La Valle. Referència: FDLV-0024, 234-246.	132
6	Halimi, Gisèle; Vogel-Polsky, Éliane (1996): “Une Europe citoyenne sans les citoyennes?” <i>Le Monde</i> , 4 de maig. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Fausta Deshormes La Valle. Referència: FDLV 56, 398.	141

Appel aux Femmes d'Europe. 1975. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: ME. Referència: ME2274, 2-5.

Grupos d'initiative
"Femmes pour l'Europe "

12, avenue Boileau
1040 Bruxelles
Tel. 736 12 33

APPEL AUX FEMMES D'EUROPE

L'unité européenne semblait, hier encore, en voie de réalisation. Au moment même où elle serait le plus nécessaire pour surmonter la crise et apporter sa contribution à la stabilité bien compromise du monde, la Communauté paraît menacée de décomposition politique, économique et morale.

Elle avait donné, avec des hauts et des bas, l'illusion d'être forte et unie. L'inflation et la crise pétrolière ont mis en lumière la fragilité de l'édifice. Demain, si nous n'y prenons pas garde, le "chacun pour soi" pourrait l'emporter sur la coopération, les nationalismes sur la solidarité, la domination américaine sur le partnership entre l'Europe et les Etats-Unis.

POURQUOI LES FEMMES ?

Dans une période aussi grave pour notre avenir à tous, le moment est venu pour les femmes aussi de faire entendre leur voix et d'assumer leurs responsabilités. Il ne faut pas se leurrer; ce qui a été acquis n'est pas irréversible. Avec l'inflation et le chômage qui frappent différemment mais fort, tous les pays, la tendance est grande de revenir au cloisonnement économique et culturel, dans l'espoir fallacieux de limiter les sacrifices ou de les faire supporter par le voisin. Si ce particularisme à courte vue devait l'emporter, toutes les promesses d'une société européenne plus juste et plus solidaire seraient menacées. Et les femmes seraient encore une fois parmi les premières atteintes, car les difficultés grandissantes serviraient rapidement de prétexte pour remettre en cause leurs conquêtes récentes dans tous les domaines; les statistiques de l'emploi sont là pour le prouver: ce sont les plus faibles qui font les premiers les frais de l'égoïsme.

Il faut donc que les femmes prennent une part active à la bataille pour une véritable unification européenne. Elles doivent gagner, dans ce domaine comme dans les autres, une influence correspondant mieux à leur importance numérique et au rôle qu'elles ambitionnent de jouer dans une société qui se veut à la fois démocratique et équitable.

.../...

L'OBJECTIF ET LE CONTENU DE L'EUROPE UNIE

Pour que l'Europe puisse devenir autre chose qu'une espérance, il faut parvenir à des transferts effectifs de souveraineté à une autorité commune véritable dans tous les domaines où l'unité est nécessaire. Les peuples européens doivent imposer à leurs gouvernements la réalisation d'une Europe dotée d'un GOUVERNEMENT compétent pour les grands problèmes de la politique étrangère, de l'économie, de la politique sociale, de la défense, contrôlé par un PARLEMENT EUROPEEN directement élu par tous les citoyens de nos pays. C'est dans une fédération que les Européens retrouveront le moyen d'influencer effectivement leurs destins, d'échapper à des divisions qui freinent le progrès et la justice et de s'opposer à l'emprise des puissances économiques internationales et à l'impérialisme des grands Etats.

La Fédération Européenne est l'instrument indispensable pour parvenir à :

- une unification économique fondée sur une planification démocratique qui assure le plein et le meilleur emploi;
- un contrôle efficace des grandes sociétés multinationales;
- une politique sociale garantissant l'égalité entre hommes et femmes, l'amélioration des conditions de travail, la participation active des travailleurs aux décisions économiques et sociales;
- une promotion de la qualité de la vie qui l'emporte sur la simple croissance des profits et des consommations privées;
- une politique de solidarité envers les régions les plus pauvres;
- une politique efficace d'aide aux pays en voie de développement;
- une politique de solidarité active avec les pays européens qui, sortant des dictatures fascistes, s'efforcent dans des conditions difficiles de se donner des structures démocratiques.

Les femmes qui ont signé ce manifeste en appellent en conséquence :

1. aux institutions de la Communauté européenne pour qu'elles exigent la réalisation de l'Union Européenne;
2. aux organisations politiques et syndicales pour qu'elles mobilisent leurs forces en faveur d'une Europe fédérale;
3. à l'opinion publique dans la Communauté, pour qu'elle manifeste sa volonté européenne avec une force telle que les gouvernements soient contraints d'agir.
4. ELLES EN APPELLENT PLUS PARTICULIEREMENT AUX FEMMES EUROPEENNES, POUR QU'ELLES AGISSENT EN FAVEUR DE L'EUROPE UNIE, PARTOUT OU ELLES LE PEUVENT, A TITRE INDIVIDUEL OU AU SEIN DE LEURS ASSOCIATIONS.

f -----
couper ici et renvoyer

"FEMMES POUR L'EUROPE"
12, avenue Boileau
1040 Bruxelles
Tél. 736.12.33

Bruxelles, avril 1975

Lettre d'accompagnement à l' "Appel aux Femmes d'Europe"

Chère Amie,

Un groupe de femmes de plusieurs pays d'Europe s'interroge depuis quelques temps sur l'absence des femmes dans la lutte pour l'unité européenne. Dans la partie qui se joue, les femmes sont aussi concernées que les hommes et leur absence devient inadmissible devant la crise actuelle, qui pourrait mener à l'effondrement des libertés, de l'indépendance et du bien-être de nos pays.

Notre groupe, réuni à Bruxelles, prend donc l'initiative de lancer un Appel à toutes les femmes d'Europe, organisées ou non, pour qu'elles prennent une part active dans la bataille pour l'unification de l'Europe.

Nous nous sommes d'abord demandé quelles sont les raisons fondamentales, d'abord de l'arrêt, et ensuite du déclin de la construction européenne.

On a longtemps pensé que l'unité européenne serait aisément atteinte en décidant d'unifier quelques secteurs de la vie économique et en confiant quelques responsabilités limitées à une bureaucratie européenne. De peur de limiter les pouvoirs politiques nationaux, cette construction a été édiflée sans avoir un centre de décision authentiquement supranational et sans participation ni contrôle démocratique. L'expérience a montré qu'après un bref départ heureux, dû à une conjoncture favorable, les Communautés se sont l'une après l'autre enlisées et que, désormais, ce n'est pas vers une intégration croissante que nous allons, mais vers la désintégration des structures déjà mises en place.

L'unité européenne ne se fait non plus par la méthode de la coopération entre gouvernements. Les Ministres ou Chefs de gouvernement peuvent bien faire des déclarations solennelles de bonnes intentions, mais, chacun d'eux étant lié à sa position nationale, ils ne réussissent pas à transformer leurs déclarations en une action unitaire réelle, pour ne rien dire du caractère profondément antidémocratique de ces conciliabules sur des documents préparés par des diplomates, sans participation des forces politiques de nos pays et même à leur insu.

Récemment les Chefs de gouvernement se sont engagés à tenir des élections européennes pour 1978 et ont chargé le Premier Ministre belge, Monsieur Tindemans, de rédiger un rapport sur l'union politique. Quelques temps après M. Ortoli, Président de la Commission des Communautés Européennes, a affirmé en plusieurs occasions que le moment était venu pour l'Europe de dépasser les politiques européennes partielles et impuissantes pour

.../...

"exercer pleinement notre part dans la souveraineté collective" en dégageant "les raisons de vivre et d'espérer d'une société étouffée par son propre progrès".

C'est dans cette reprise de l'élan européen - qui est encore purement intentionnel et ne doit donc pas nous inciter à un optimisme facile - que se place notre initiative. Pour que ces bonnes intentions ne se dissolvent pas devant les difficultés certaines des prochains mois, il est nécessaire de susciter dans tous les pays de la Communauté une attention vigilante et active. Seule en effet la pression d'une opinion publique avertie et exigeante permettra d'éviter que les projets d'union politique et d'élections européennes ne soient compromis, ajournés ou oubliés et de faire effectivement les premiers pas nécessaires.

Notre groupe, européen dès le départ, ne pense nullement à se substituer aux partis, mouvements et syndicats déjà engagés dans la voie de l'Europe. Il se veut ouvert et dynamique; il se propose d'intervenir dans les débats, travaux préparatoires et conférences européennes avec le double but d'y porter la participation des femmes et de prôner le développement supranational et irréversible des engagements européens.

Enfin, notre groupe partage l'idée féministe selon laquelle il faut agir en tant que groupe de femmes même lorsque des hommes se battent pour les mêmes buts. Il faut quitter résolument cette longue habitude qui nous a portées à ne justifier une action féminine séparée que pour défendre ou étendre des droits de femmes et à la refuser dans les domaines relevant de l'intérêt commun. Cette attitude a eu pour résultat que dans tous ces domaines - et surtout en politique - notre présence a toujours été marginale. Pour changer cet état de choses il ne faut pas s'attendre que les hommes ou les corps constitués par les hommes, qu'il s'agisse des Etats, des administrations, des partis ou des mouvements, nous cèdent gracieusement des places. C'est seulement en nous constituant en groupes de pression féminins que nous pourrions obtenir la partie d'influence et de pouvoir qui nous revient légitimement.

Comme premier pas nous vous prions de signer l'Appel ci-joint et de nous envoyer d'autres adresses de femmes susceptibles de le signer. Nous le rendrons public et l'enverrons à un certain nombre de partis politiques, de syndicats et d'organisations. En outre les femmes qui auront répondu à notre Appel constitueront un premier réseau pour les prochaines actions que nous envisageons, parmi lesquelles un week-end de travail sur "Les Femmes et l'Europe".

Amitiés.

"Femmes pour l'Europe"

“La participation des femmes à la construction européenne”. Discurs d’Ursula Hirschmann i Jacqueline de Groot. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Moviment Europeu. Referència: ME-2418, 141.

Rapport n. 3

LA PARTICIPATION DES FEMMES A LA CONSTRUCTION EUROPEENNE

par Jacqueline de Groot et Ursula Hirschmann Spinelli

Comment promouvoir la participation des femmes à la construction européenne ? Quelles sont les actions concrètes que nous proposerons aujourd'hui pour leur permettre de prendre une part active dans les décisions qui seront prises prochainement ? Tel est le thème de ce troisième rapport. Notre but, cependant, n'est pas seulement de faire entrer les femmes dans les structures existantes à égalité avec les hommes : nous croyons que les femmes doivent participer à la construction européenne pour y apporter des idées nouvelles, en infléchir la politique vers des solutions plus démocratiques, plus favorables à une certaine qualité de la vie.

A l'échelon national, des femmes prennent conscience de leurs responsabilités politiques et luttent pour devenir des citoyennes à part entière. Pour l'ensemble des femmes, toutefois, la scène internationale demeure un objectif plus lointain, voire sans intérêt ou inaccessible. Timidité ? Crainte de se laisser happer par des structures trop vastes ? C'est, pourtant, à l'échelon européen que se prendront les décisions les plus importantes des prochaines années. Sur ce terrain où tout, ou presque tout, reste à inventer, les femmes ne devraient pas avoir peur de s'aventurer. Elles pourraient, au contraire, contribuer utilement et efficacement à l'édification de cette entité nouvelle.

Les femmes sont aussi concernées que les hommes par le choix qui sera fait, dans notre partie du monde, entre le retour aux nationalismes et l'unité européenne. En effet, seule une Europe véritablement unie, dotée d'institutions fortes et démocratiques, pourrait empêcher, dans la conjoncture actuelle, l'inféodation de nos pays à l'une ou l'autre super-puissance, et garantir le développement du progrès social à l'intérieur de nos pays. Or, la construction européenne semble être, pour le moment, dans une impasse. On pourrait même parler de régressions dues à la pression des groupes sociaux et politiques les plus réactionnaires.

Dans son adresse à la conférence de Mexico, Françoise Giroud a parlé de "la force révolutionnaire, de la force de renouvellement immense que représente, aujourd'hui, la prise de conscience des femmes de leur propre servitude et la découverte qu'elles peuvent y remédier". Les femmes n'ont aucune raison de rester en arrière d'une bataille. L'Europe est un terrain encore relativement vierge sur lequel elles pourraient intervenir en nombre et avec la vigueur de leurs forces neuves. Moins impliquées que les hommes dans les structures existantes, elles peuvent se montrer moins respectueuses des contraintes héritées du passé et plus prêtes à innover.

Les femmes, en particulier, apportent à la construction européenne la richesse de leur expérience quotidienne des difficultés concrètes de la vie. Elles ont été confinées jusqu'à présent dans certaines tâches domestiques, familiales, de secours individuels. Qu'elles tirent leur force de cette faiblesse ! Dans les débats souvent très généraux des sociologues et des économistes, qu'elles posent les questions terre à terre, finalement les seules importantes : que signifie telle ou telle décision pour la famille du mineur de Charleroi ou pour le viticulteur des Pouilles ? Celles qui ont eu pour mission principale de mettre au monde et d'élever les enfants, d'assurer la consommation familiale, de veiller à la santé de leurs proches, de mettre quelque charme dans la grisaille quotidienne, n'entrent pas dans les structures d'une société patriarcale axée sur le profit pour y partager le pouvoir, mais pour orienter

.../...

différemment les décisions, pour changer l'ordre des décisions. Loin d'abandonner leurs soucis, elles veulent les partager avec ceux qui se sont trop exclusivement préoccupés de croissance et de productivité. En même temps, elles acquerront la faculté de traiter des problèmes individuels au niveau de la société.

Essayons de préciser les formes de notre action. En particulier, nous, "Femmes pour l'Europe", qui voulons-nous rassembler autour de nos projets ? Où voulons-nous être présentes ? Sur quel terrain allons-nous concentrer nos efforts ?

Pour que les femmes participent activement à la construction de l'Europe, il faut qu'elles soient présentes dans toutes les instances de sa promotion et dans tous les organes de décision. En même temps, il nous faudra poursuivre un travail de réflexion et de recherche pour que les femmes qui accèdent aux postes de décision puissent travailler efficacement. Or, la politique européenne s'élabore depuis une trentaine d'années dans les institutions de la Communauté, dans des organismes professionnels et syndicaux qui font pression sur elle, dans les mouvements politiques qui, au niveau international ou au niveau national, luttent pour l'unification européenne. Sauf quelques rares exceptions, les femmes ont été exclues des prises de décisions. Toutefois, cette constatation générale ne suffit pas pour déterminer notre travail : pour mener une action efficace, il nous faut connaître les mécanismes de ces différents organes et décider, chaque fois, de la stratégie la plus utile à la réalisation de nos objectifs. Nous voudrions, donc, les passer en revue et suggérer quelques revendications concrètes qui pourraient être discutées au cours de ce séminaire et faire peut-être l'objet de résolutions.

* * *

*

Les femmes dans les institutions de la Communauté

Le Conseil de la Communauté étant composé de ministres nationaux, c'est à l'échelon national que les femmes doivent se battre pour obtenir des postes ministériels et pour faire partie des nombreux groupes d'experts qui assistent le Conseil. Il convient d'ajouter que les mouvements de femmes devraient s'intéresser davantage aux décisions internationales et faire connaître leurs points de vue sur les problèmes discutés en Conseil de ministres.

En ce qui concerne la Commission, rien ne s'oppose à ce que des femmes soient commissaires, sauf la force de l'habitude. Depuis la naissance de la CECA, en 1952, dans la Haute Autorité, dans les Commissions successives, et enfin dans la Commission unifiée qui est nommée tous les quatre ans, les gouvernements procèdent à des dosages savants entre les nationalités, les partis, les syndicats. Jamais on n'a pensé à assurer une présence féminine. La prochaine Commission sera nommée fin 1976 et entrera en fonction en janvier 1977. Nous avons donc un an et demi pour monter une campagne contre cette discrimination exemplaire. Il faut obtenir que les marchandages entre pays visant à maintenir une représentation équilibrée des différentes tendances politiques, religieuses, linguistiques et autres, tiennent compte aussi de la nécessité d'une représentation des deux sexes.

De manière plus proche, cependant, nous souhaitons que la Belgique donne l'exemple : Monsieur Simonet vient d'annoncer son prochain départ de la Commission. Nous savons tous à quels minutieux calculs les responsables belges vont se livrer pour procéder à son remplacement. Une seule question risque de ne pas être posée, mais nous la posons : le prochain commissaire sera-t-il un homme ou une femme ? La réponse évidente pourrait ne pas être la même pour tous !

.../...

Quant à la Cour de Justice, il n'y a aucune raison pour que des femmes, qui sont déjà d'excellentes juristes et magistrats dans leur pays, ne puissent pas exercer les mêmes fonctions au niveau international. Nous pourrions proposer à l'association des femmes juristes de prendre en charge cette revendication au moment du prochain renouvellement de la Cour.

Les discriminations à l'encontre des femmes dans l'administration des Communautés ont déjà fait l'objet d'interpellations au Parlement européen : comment la Commission qui recommande aux Etats membres une politique égalitaire entre les sexes tolère-t-elle chez elle une situation aussi mauvaise que celle qu'elle condamne ailleurs ? Les femmes sont nombreuses à la base et de plus en plus rares au fur et à mesure que l'on monte dans la hiérarchie. Les goulots d'étranglements sont nombreux et devraient faire, chacun, l'objet de critiques et recommandations appropriées. Mais entrer dans le détail serait long. Nous préférons demander que la Commission fixe un quota de femmes à respecter à chaque niveau. 50 % serait normal puisque les femmes font 50 % de la population. Néanmoins, pour une première période à déterminer, nous pourrions accepter 20 %. Tant que le quota ne sera pas atteint, entre deux candidats de qualification comparable et de sexes différents, la femme aura la préférence. C'est une revendication très modérée mais qui n'aura d'effet que si un comité est spécialement chargé de veiller à son application, avec le pouvoir effectif de s'opposer à toute nomination qu'il jugerait non conforme.

L'accession des femmes aux postes responsables à l'intérieur des institutions communautaires est un problème qui concerne d'abord les femmes qui travaillent dans ces institutions. Elles connaissent les rouages qui grincent, les règlements écrits et tacites qui s'opposent à leur promotion. Elles sont bien placées pour proposer les solutions les plus efficaces. Néanmoins, un appui de l'extérieur pourrait leur être utile. "Femmes pour l'Europe", en particulier, s'interroge sur la meilleure manière de les seconder dans l'action qu'elles ont déjà entamée.

Nos réunions peuvent être pour les femmes qui travaillent dans les Communautés une occasion de se rencontrer en dehors de la hiérarchie qui, malgré les objectifs de sororité, risque de la diviser sur le lieu de travail. Nous pouvons aussi leur faciliter les contacts avec les groupes nationaux et les mouvements de femmes qui doivent les soutenir. Nous voulons devenir un groupe de pression qui alerte l'opinion, les mouvements de femmes, les syndicats, les partis politiques et, aussi, les autorités responsables dans les institutions communautaires. Notre efficacité sera renforcée par une étroite collaboration avec les femmes directement intéressées.

"Femmes pour l'Europe" et les mouvements européens

Les mouvements européens sont nés pendant et tout de suite après la deuxième guerre mondiale, à un moment où s'était fait cruellement sentir la nécessité de dépasser d'une manière définitive et radicale les structures nationales. Des hommes qui s'étaient battus contre les dictatures, et des hommes d'Etat, les plus clairvoyants, comprirent que l'Europe était la seule voie possible pour assurer le progrès économique et social, la consolidation des institutions démocratiques, l'indépendance de nos pays qui, divisés, seraient forcés de s'inféoder à l'une ou l'autre superpuissance. Les mouvements européens suscitèrent un certain enthousiasme, l'espoir d'une solution pacifique durable aux conflits qui nous avaient déchirés. On commença à faire l'Europe, par étapes, avec de nombreuses hésitations, des soubresauts, des retours en arrière.

.../...

Pendant les premières années de la construction européenne, les forces de gauche jouèrent assez souvent un rôle de frein, dont il faudra, un jour, faire l'histoire. On était loin de l'internationalisme socialiste, même si certains hommes et des fractions de partis luttèrent opiniâtement pour faire l'Europe, la plupart ne comprenant pas l'importance de l'enjeu. Ils s'y montrèrent hostiles, au mieux, ils s'en tinrent à l'écart. Peu de partis optèrent résolument pour l'Europe dès le début. Les partis communistes refusèrent une unification qui risquait de les couper de l'Union Soviétique. Les partis socialistes furent divisés entre eux et à l'intérieur d'eux-mêmes. Traumatisés par leurs expériences récentes, certains jouèrent à fond la carte nationaliste. Les motifs invoqués furent différents dans chaque pays : la soit-disant indépendance nationale, ou une alliance souhaitée avec les communistes, ou une politique économique à préserver des influences étrangères. C'est ainsi qu'un projet qui de par sa nature était de la gauche fut repris en charge par les forces modérées. L'Europe progressa, mais sur une voie économique plus conservatrice que si elle avait bénéficié de l'appui massif de la gauche. Privée d'un vaste appui populaire, elle fut bâtie sur des assises trop bureaucratiques.

Pour nous qui voulons intervenir ici et maintenant dans le développement de l'Europe cette histoire n'est pas sans intérêt, mais elle appartient au passé: aujourd'hui, la situation change. La gauche est en train de regagner le terrain perdu grâce surtout aux syndicats et à certains partis politiques qui comprennent la nécessité de mener une action concertée au niveau européen en face du capitalisme transnational et multinational et de la paralysie des institutions européennes actuelles. Le nouvel intérêt de la gauche pour l'Europe devrait insuffler une vigueur nouvelle aux mouvements européens.

Par rapport à ces mouvements, le groupe "Femmes pour l'Europe" entend maintenir une attitude de libre collaboration: nous les soutiendrons, nous nous joindrons à eux, chaque fois que leurs prises de position et leurs propositions iront dans le sens de l'accélération et de la démocratisation de la construction européenne. Nous nous réservons le droit de les critiquer à haute voix s'ils se montrent trop timides ou sans imagination dynamique.

Le rôle des commissions féminines à l'intérieur des partis politiques

A peu près tous les partis de nos neuf pays comprennent des commissions féminines, mais celles-ci restent souvent confinées aux problèmes dits féminins. En acceptant cette division des tâches imposée par le pouvoir mâle, les femmes sont dupes : elles s'occupent très mal de leurs affaires en se laissant enfermer dans des domaines secondaires et en n'accédant pas aux niveaux de décision. Nous pensons que si certains problèmes présentent des caractères spécifiquement féminins, il n'y a pas de problèmes particuliers aux femmes : ils concernent tous la société dans son ensemble et tous les problèmes de la société intéressent les femmes. Nous considérons, donc, comme une de nos tâches essentielles, d'éveiller les femmes à leurs responsabilités politiques, de les encourager à exiger leur participation aux prises de décision à tous les niveaux, y compris au niveau européen.

Nous souhaitons que les femmes membres des "commissions féminines" soient suffisamment motivées pour élargir leur champ d'investigation et d'action aux dimensions de l'Europe. C'est particulièrement important au moment de la campagne pour ou contre l'élection du Parlement au suffrage universel. Nouvelles venues à la politique européenne, les femmes s'apercevront vite de la

.../...

Women of Europe Newsletter, núm. 12. Setembre-octubre de 1990. Fons de la Integració Europea de la Universitat de Pittsburgh.

COUENX PUBLIS: ED EVERY MONTH

SEPTEMBER-OCTOBER '90 / N° 12

EUROPEAN WOMEN'S LOBBY

Women now have yet another instrument to ensure their voices are heard in Europe. On 21 and 22 September, the Constituent Assembly of the European Women's Lobby was held, marking an essential stage in the work carried out over the last few years by many European women and women's associations.

The Constituent Assembly brought together more than 70 delegates from the various Member States who adapted the Statutes of the Lobby, elected delegates for the administrative body, adapted a budget and prepared the first work programme.

The Bureau (the Lobby's administrative body), elected by the General Assembly, consists of twenty members, one from each Member State and eight from the European Associations. Ana Vale, member of the Portuguese Consultative da Comissão da Condição Feminina, was elected President. Vice-Presidents are Anita Garibaldi from the European Movement and Eva Eberhardt from the European Women's Coordination organisation. The General Secretariat is based in Brussels, and the Lobby's activities will be coordinated during its first year by Jacqueline De Groot. The Secretary General will be appointed shortly.

The decision to set up a Lobby was taken in 1987. The aim is to have an influential structure open to all women's organisations in order to ensure better defence and representation of their interests at national and European levels.

The Lobby, comprising women with a wide range of political and philosophical opinions and from all social backgrounds, will exert pressure on and raise awareness in European institutions and national authorities.

An autonomous organisation, the task of the Lobby is to follow closely the development of draft legal measures and Community programmes, put forward suggestions for the adop-

WOMEN OF EUROPE NEWSLETTER

NEWS
ON THE EQUALITY POLICY
OF THE EUROPEAN COMMUNITY

Dear readers,

Welcome to the "European Women's Lobby"!

This project, which was pursued with tenacity and hope for several years by many women's associations - and by the European Commission's Women's Information Service which has constantly encouraged and supported it - is now being realised (given its background and the current political and social context) at just the right time: the time when there is a resurgence of NGOs. On the eve of the major changes occurring with the 1992 deadline, the more responsible and dynamic NGOs are wondering about the role they can play in the achievement of the '92 objective to ensure that the European citizens they represent can face up to the challenges and take advantage of the opportunities.

Of course, the women's organisations (I am in a good position to know this) did not wait until now to act as intermediaries for the citizens of Europe, offering the institutions a dialogue with a view to informing them of the needs and aspirations of the people they represent. Without this constant, stimulating presence, the policy of equal opportunities would not be what it is today, and we would not have the same number of women in the European Parliament, nor the progress in the debate in our societies that we have now. I am convinced of this.

But it is true that in a changing society where the changes are occurring not only in the area of economics but also in the social arena, and in a society which is more pluralist and multi-

promotion of women to posts of responsibility.

The General Assembly decided on a series of priority areas for short and long-term action. These include budgetary issues, the Third Community Action Programme on Equal Opportunities, the Social Charter, the impact of the European Structural Funds on women, employment (including atypical forms of work), the fight against poverty, women and development, and relations with women from Central and Eastern Europe. The Lobby will also exert pressure to ensure rapid adoption of any proposals for directives that are pending and for the effective implementation of existing Community legal instruments.

Coordination: Jacqueline De Groot, 11 avenue du Mercure, B-1180 Brussels.

COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES

THIRD ACTION PROGRAMME

The Commission has just adopted (17 October) the Third Action

Programme on equal opportunities (1991-1995), marking a new stage in the policy of equal treatment. The Programme proposes a more integrated and more global strategy compared with the two previous programmes. It is in keeping with the new socio-economic context (completion of the Single Market and demographic decline), and is based on the conviction that the improvement of the professional integration of women is an essential dimension of European economic and social strategy.

This new Action Programme is a continuation of the second one, and opens up new horizons while reinforcing certain principles and objec-

Lobby Européen des Femmes: *Création d'un Lobby Européen des Femmes*. Comunicat de premsa. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Fausta Deshormes La Valle. Referència: FDLV-0024, 231.

Lobby Européen des Femmes
European Women's Lobby

COMMUNIQUE de PRESSE

CREATION DU LOBBY EUROPEEN DES FEMMES

Les femmes pourront désormais faire entendre plus fort leur voix en Europe. L'assemblée générale constituante du nouveau Lobby européen des Femmes, une organisation autonome représentant des associations nationales et européennes des 12 Etats membres de la CE, s'est tenue Bruxelles les 21 et 22 septembre 1990. Au cours de cette réunion, plus de 70 déléguées ont finalisé la création du Lobby, ont décidé d'un programme de travail et ont élu vingt déléguées pour constituer son premier organe administratif.

Si la législation communautaire a été souvent en avance dans le domaine de l'égalité sur celle des Etats membres, les femmes sont toutefois convaincues de la nécessité de faire pression pour progresser. Le Lobby a l'intention de suivre l'évolution des projets de mesures juridiques et de programmes de la CE, de faire des suggestions pour l'adoption de nouvelles directives, de faire campagne pour garantir que les politiques sociale et économiques communautaire n'ignorent pas les besoins des femmes (particulièrement les plus marginalisées et les plus vulnérables) ainsi que d'encourager le recrutement et la promotion des femmes aux postes de responsabilité.

Pour atteindre ses objectifs, le Lobby exercera sa pression sur les différentes institutions de la Communauté européenne et disposera d'un Secrétariat-Général à Bruxelles. La Secrétaire-Générale sera nommée prochainement. La Présidente du Lobby est Ana VALE, du Consultivo da Comissao da Condição Feminina au Portugal et les deux Vice-Présidentes Anita CARIBALDI du Mouvement Européen et Eva EBERHARDT de la Coordination européenne des Femmes. En travaillant avec une structure d'organisations européennes de femmes, des groupes de coordination nationaux et d'associations de femmes et d'associations membres correspondants, le Lobby disposera d'un accès direct aux diverses opinions et demandes de plus de 100 millions de femmes.

Une force significative du Lobby tient au fait qu'il rassemble, du Nord au Sud de l'Europe, des femmes d'un large éventail d'opinions politiques et philosophiques et de toutes origines sociales.

Au cours des douze prochains mois, le Lobby concentrera son action sur le IIIème Programme d'action de la CE en faveur de l'Egalité des Chances. Cette action visera notamment à préserver les engagements déjà pris par les programmes d'action précédents. Le Lobby fera également pression pour une adoption rapide des projets de directive en souffrance, pour la mise en oeuvre effective des instruments juridiques communautaires existants et commencera à travailler sur diverses autres questions.

Contact: Jacqueline DE GROOTE, Coordinatrice,
1A Place Quetelet. 1030 BRUXELLES. Tél. 02-517 00 90

Lobby Européen des Femmes. Historique. Arxiu Històric de la Unió Europea a Florència. Fons: Fausta Deshormes La Valle. Referència: FDLV-0024, 234-246.

LOBBY EUROPEEN DES FEMMES
EUROPEAN WOMEN'S LOBBY

HISTORIQUE

La première Assemblée générale du lobby européen des Femmes, qui s'est tenue les 21-22 septembre 1988 à Bruxelles, est l'aboutissement de plusieurs années d'un travail accompli par de nombreuses femmes et associations de femmes.

A leur quatrième colloque européen tenu à Londres en novembre 1987, les organisations participantes prirent une résolution portant sur la création d'une "structure d'influence ouverte à toutes les organisations de femmes intéressées pour exercer une pression efficace sur les institutions européennes et nationales, afin d'assurer une meilleure défense et représentation des intérêts des femmes ... dans le contexte d'une Europe unie".

L'autre origine du projet remonte à 1974: au groupe "Femmes pour l'Europe" créé par Ursula Hirschmann-Spinelli. Il convient de rappeler le rôle d'Ursula Spinelli qui vint de mourir à Rome le 8 janvier 1991 après une vie consacrée entièrement à la construction d'une fédération européenne et à la cause des femmes. La maladie qui l'a frappée dès 1975 empêche Ursula de réaliser complètement son projet, mais on peut considérer le Lobby européen des femmes comme la version contemporaine de "femmes pour l'Europe".

Après la décision de Londres, il fallut trois ans de travail, mené avec le concours financier du Service d'Information Femmes de la Commission européenne, pour préparer la première assemblée générale constituante. Ce délai fut nécessaire pour que le lobby devienne le projet de la grande majorité des organisations européennes et nationales de femmes dans les douze Etats-membres.

En avril 1988, quarante déléguées de diverses associations de femmes, nationales et européennes, se sont réunies à Bruxelles. Au cours de la réunion, elles ont élaboré les principes et les objectifs de base du nouveau Lobby. Elles ont également chargé six des déléguées présentes de coordonner le travail de consultation nécessaire avant d'arriver à un accord final. Les propositions furent envoyées à toutes les organisations de femmes intéressées, et au cours de l'année qui suivit une série de réunions nationales et internationales furent organisées pour examiner l'idée du Lobby et ses fonctions. Le "Groupe des Six" fut élargi à neuf et devint le Comité organisateur de l'assemblée générale.

L'assemblée constituante, tenue à Bruxelles les 21-22 septembre, a réuni plus de 70 déléguées et permit de finaliser ce travail: d'adopter les statuts, d'élire les membres du Bureau, d'adopter un budget de fonctionnement et de préparer un programme initial de travail.

PROPOSITIONS DE CHARTE POUR UN LOBBY FEMININ
AUPRES DES INSTANCES COMMUNAUTAIRES EUROPEENNES

Des organisations de femmes réunies à Londres les 5 et 7 novembre 1987 et à Bruxelles les 29 et 30 avril 1988 ont décidé de créer un lobby féminin. Ce lobby, ouvert à toutes les organisations de femmes intéressées, a pour mission d'exercer une pression efficace sur les institutions européennes et nationales afin d'assurer une meilleure défense et représentation des intérêts des femmes vivant dans les Etats membres de la Communauté et afin de promouvoir entre la Communauté Européenne et les pays du Tiers-Monde une coopération qui intègre pleinement les femmes.

En créant ce lobby, les membres constitutantes veulent se donner un instrument d'action. Elles souhaitent rassembler sur des programmes précis le plus grand nombre de femmes possibles. Il serait utopique de vouloir parler chaque fois au nom de toutes les femmes. Toutefois, les actions menées par le lobby contribueront à établir un réseau de solidarité de plus en plus large entre les femmes de la Communauté Européenne.

I - OBJECTIFS

- 1) L'égalité des droits et des chances entre les femmes et les hommes est l'objectif fondamental et le terrain d'action privilégié du lobby.
- 2) L'orientation générale des politiques communautaires intéresse le lobby. Ses membres, en effet, refusent de se limiter à des revendications d'égalité au sein de politiques établies sans la participation des femmes. Celles-ci veulent et doivent participer à la résolution globale des grands problèmes de société.
- 3) La cohésion économique et sociale de la Communauté Européenne est une condition indispensable à l'instauration de l'égalité dans le progrès.

II - COMPETENCES

Le lobby pourra notamment :

- surveiller la mise en oeuvre de directives, de programmes d'action et autres mesures relatives à ses objectifs,
- faire pression en faveur de propositions législatives,
- demander de nouvelles directives,
- donner son avis sur des propositions législatives émanant des instances européennes,
- informer ses membres sur l'orientation de politiques générales,
- rassembler des études et des statistiques européennes et nationales utiles à son action, ou pouvant être utilement rediffusées auprès de ses membres,
- informer ses membres des manifestations et travaux en préparation auxquels elles auraient intérêt à participer,
- soutenir la candidature de femmes à des postes de responsabilité au sein des institutions européennes.

III - METHODES

- Le lobby se dotera des moyens nécessaires pour informer très rapidement, éventuellement dans l'urgence, ses membres des interventions possibles et de leurs modalités pratiques.
- Il s'efforcera d'obtenir le maximum d'adhésion à son plan d'action.
- Il cherchera à obtenir un statut consultatif auprès des institutions européennes.

IV - CIBLES

Les cibles du lobby sont :

- les instances européennes : le Conseil de Ministres, la Commission, le Parlement; le Comité Economique et Social,
- les instances nationales concernées par la politique européenne.
Aux plans nationaux, le lobby n'agira qu'à la demande et avec le soutien des coordinations nationales.

V - AFFILIATION

- Les membres du lobby sont des organisations de femmes, ou des sections femmes d'organisations mixtes.
- Peuvent demander leur affiliation au lobby des organisations européennes et des organisations nationales.
- Sont considérées comme organisations européennes, des associations ou des sections femmes d'organisations européennes qui ont des membres dans au moins 4 pays de la Communauté. Dans 5 ans ce chiffre devrait être porté à 7 pays.
Pour faire partie du lobby, une organisation européenne doit avoir clairement inscrit l'égalité des chances et des droits parmi ses objectifs.
- Sont considérées comme organisations nationales :
 - des coordinations nationales regroupant un nombre d'associations qui sera fixé par pays suivant le chiffre de la population totale et les réalités associatives nationales.
 - des associations nationales ayant des sections sur tout le territoire du pays et ayant un nombre minimum d'adhérentes. Ce nombre sera fixé par pays en fonction du chiffre de la population globale.Pour faire partie du lobby, une association nationale doit avoir fait preuve de préoccupations européennes.
- Les demandes d'affiliation seront adressées au Secrétariat permanent qui les examinera et les présentera au Conseil d'Administration.
- Le nombre d'associations membres du lobby n'est pas limité, mais bien celui des membres de l'Assemblée Générale (voir plus loin).
- Dans un premier temps, on cherchera au moins une organisation nationale dans chaque pays membre.
- Tous les membres du lobby sont régulièrement informés par le Secrétariat permanent des projets et des réalisations du lobby.
- Un membre du lobby n'est pas obligé de souscrire à tous les points du programme. Il peut à tout moment se retirer, ou rester membre mais refuser d'appuyer une action même décidée par l'Assemblée Générale.

VI - ORGANES

Des structure provisoires, légères, flexibles sont mises en place pour une période de 2 ans. Elles pourront être révisées à la lumière des premières expériences.

1) L'Assemblée Générale

a) Les membres

- L'Assemblée Générale est composée d'un nombre égal de représentantes d'associations européennes et d'associations nationales. Chaque association européenne a une représentante à l'Assemblée Générale. Le nombre de sièges à répartir entre les pays membres ne peut pas dépasser le nombre de sièges attribués aux associations européennes. Le nombre de sièges nationaux sera réparti suivant un double critère : la population globale de chaque pays et son nombre d'associations membres du lobby. On veillera à ne pas défavoriser un pays qui a réussi à créer une seule coordination nationale. Les organisations nationales s'entendent entre elles pour choisir leurs déléguées à l'Assemblée Générale.
- Lorsque le nombre d'associations européennes atteindra 60, ces règles seront revues.

b) Rôle

- Elle établit les règles de fonctionnement du lobby et son propre règlement intérieur.
- Elle définit les domaines d'intervention du lobby. Le lobby ne pourra intervenir que dans les domaines qui ont été déclarés de sa compétence.
- Elle établit son programme d'action. Un programme d'action doit obligatoirement relever d'un domaine qui a été déclaré de la compétence du lobby. Il définit l'orientation politique (pour ou contre un projet de directive par exemple) que prendra l'action décidée.
- Elle élit les membres du Conseil d'Administration par vote écrit sur des listes préparées par le Secrétariat Permanent.
- Elle approuve le rapport d'activité.
- Elle approuve les comptes.
- Elle vote le budget.

- Elle peut décider de la création de groupes de travail auxquels elle confie des missions spécifiques.

c) Prises de décision

- La prise de décision dans un lobby doit nécessairement faire l'objet d'un consensus. Celles qui ne sont pas d'accord ont toujours le droit de se retirer, ou de déclarer explicitement qu'elles ne s'associent pas à telle ou telle action. En revanche, celles qui votent une proposition doivent s'estimer suffisamment nombreuses et représentatives d'un très grand nombre de femmes de la Communauté Européenne pour pouvoir mener une action efficace.
- Les règles de fonctionnement du lobby et de l'Assemblée Générale devront donc faire l'objet d'un large consensus. Plutôt que de parler des 2/3 ou d'une majorité d'un total impossible à chiffrer, il vaut sans doute mieux fixer un minimum de départ : par exemple, 12 associations européennes et des associations nationales dans 7 pays de la Communauté Européenne.
Par la suite, des modifications aux statuts pourraient être adoptées à une majorité des 2/3 des votes. Toutefois, il faudra toujours veiller à un certain équilibre entre les grands et les petits pays, entre le Nord et le Sud.
- Les domaines de la compétence du lobby sont décidés à une majorité des 2/3 des votes.
- Un programme d'action est adopté à une majorité des votes qualifiée selon des critères géographiques.

d) Réunions

- L'Assemblée Générale se réunit au moins une fois par an.
- Le Conseil d'Administration ou plusieurs membres du lobby peuvent prendre l'initiative de convoquer une Assemblée Générale Extraordinaire, à condition d'en prévoir le budget.
- L'Assemblée Générale se réunit à Bruxelles, à moins qu'un pays membre n'invite l'A.G. à se réunir chez lui, en offrant le supplément budgétaire nécessaire!
- Les débats de l'A.G. sont présidés par les membres du Conseil d'Administration à tour de rôle. Le Conseil d'Administration répartit les présidences de séances entre ses membres.

2) Le Conseil d'Administration

a) Composition

- Le C.A. est composé de 15 membres, élus à titre individuel, pour un mandat d'un an renouvelable deux fois.
- Après 3 années, une interruption minimum de 2 ans est exigée avant une seconde candidature.
- Les candidatures sont présentées librement par les membres du lobby.
- Le mode de scrutin garantit au moins une membre de chaque nationalité pour laquelle il y a une candidature et au maximum deux. Les membres du C.A. appartiennent indifféremment à une association européenne ou à une association nationale, sans qu'il y ait de répartition fixe des sièges entre ces deux catégories (voir note jointe).
- Il n'y a pas de suppléantes. En cas de départ d'un membre du C.A. en cours de mandat, son siège est laissé vacant jusqu'à l'Assemblée Générale suivante.
- Le C.A. élit une Présidente et répartit entre ses membres les tâches à accomplir.

b) Compétences

Le Conseil d'Administration

- exécute le programme d'action fixé par l'A.G. Pour chaque intervention, il prendra soin d'indiquer les associations qui l'ont mandaté
- peut prendre des initiatives en cas d'interventions possibles imprévues si ces interventions se situent dans un domaine qui a été déclaré de la compétence du lobby
- présente des propositions de programmes d'action
- présente un projet de budget
- convoque et prépare les A.G.
- rédige le rapport d'activité
- prépare le rapport financier
- nomme et révoque les membres du Secrétariat
- dirige le travail du Secrétariat
- peut faire appel à des expertes

- règle les problèmes de candidatures comme membres du lobby et comme membres de l'A.G.

c) Prise de décision

- Le C.A. prend ses décisions à la majorité des membres.
- Dans le cas d'interventions imprévues dans le programme d'action, une majorité des 2/3 est requise.
- En cas de litige, la voix de la Présidente est prépondérante.

3) Un Secrétariat Permanent

a) Composition

Des techniciennes dont le nombre peut varier au fur et à mesure de la croissance du lobby et en fonction des possibilités budgétaires. Elles sont nommées par le C.A. qui nomme aussi la Directrice.

b) Compétences

Le Secrétariat Permanent

- exécute les tâches qui lui sont confiées par le C.A.
- suit les activités des instances communautaires
- en informe les membres du C.A. et suggère certaines interventions
- examine et prépare les dossiers de candidatures des membres du lobby et de son A.G.
- assure l'information des membres du lobby sur les projets et les actions menées
- assure la gestion quotidienne administrative et financière du lobby.

c) Le Secrétariat Permanent a son siège à Bruxelles.

VII - FINANCEMENT

- Le financement sera cherché auprès d'insitutions communautaires et nationales.
- Les associations membres assurent en partie le fonctionnement du lobby par leurs cotisations.
- Les cotisations des organisations nationales varient selon la population globale de chaque pays et en fonction du niveau des

salaires nationaux.

- Les cotisations des associations européennes varient suivant le nombre de leurs membres.
- Une association membre du lobby peut lui verser une contribution supplémentaire volontaire
 - pour son fonctionnement
 - pour une intervention spécifiée à condition que celle-ci ait été votée par l'A.G.

Toutes les remarques et suggestions doivent être envoyées à :

Jacqueline de Grootte
11, avenue de Mercure - Ste 4
1180 - BRUXELLES

Tel. 02 - 217.90.20

Une Europe citoyenne sans les citoyennes ?

par Gisèle Hallimi et Eliane Vogel Polsky

P

On se rend compte de l'importance de ces femmes dans le tissu social de l'Europe...

Il est évident que les femmes ont une responsabilité particulière dans le développement de l'Europe...

Les femmes ont une responsabilité particulière dans le développement de l'Europe...

Des moyens importants pour atteindre ces objectifs et mener à...

Marie-Josée Le Pen... L'Europe doit être plus ouverte...

Toute tentative de proposer une réglementation communautaire...

par le recours systématique des Etats au principe de subsidiarité

Il faut reconnaître que l'application de ce principe de subsidiarité...

Le Front populaire du triomphe au désastre

Laide de la première page... On a souvent été éblouis l'annonce...

à nos instances européennes... à nos instances européennes...

Il les faut européennes... à nos instances européennes...

à nos instances européennes... à nos instances européennes...

Gisèle Hallimi est conseillère... Gisèle Hallimi est conseillère...

au pouvoir, des gouvernements... au pouvoir, des gouvernements...

à nos instances européennes... à nos instances européennes...

